

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

Ө.Б.Саалаев

Мамлекет жана укук

Мугалимдер үчүн усулдук колдонмо

9 – класс

Окуу программасы менен

Саалаев Өскөн

**Мамлекет жана укук окуу китеби
мугалимдер үчүн усулдук колдонмосу
окуу программасы жана көрсөтмө куралдарын
камтыган окуу усулдук комплекси**

Бишкек 2017

ББК 74.37

С-47

Кыргыз Билим берүү академиясынын Окумуштуулар кеңешинде
9-класстын “Мамлекет жана укук” окуу китебине усулдук
колдонмо катары бекитилген (токтом №7, 22-апрель, 2011-жыл)

Рецензиялагандар: Медербекова Б.С. - КР Билим берүүнүн
отличниги, Бишкек шаарындагы №18
кесиптик лицейдин методисти
Осекова Д.У. – КР Билим берүүнүн
отличниги, Улуттук Компьютердик
Гимназиянын тарых мугалими

Саалаев Өскөн

Мамлекет жана укук . Мугалимдер үчүн усулдук колдонмо
/Б.: -2011. -126

**СУНУШТАЛГАН ОКУУ КИТЕБИ МАМЛЕКЕТТИК
БИЛИМ БЕРҮҮ СТАНДАРТЫНЫН НЕГИЗИНДЕ
ТҮЗҮЛҮП, ОКУТУУНУН ИНТЕРАКТИВДҮҮ
УСУЛДАРЫН КЕҢИРИ ПАЙДАЛАНЫП, ОКУУЧУНУН
ПОЗИЦИЯСЫН ЭСКЕ АЛУУ МЕНЕН ИШТЕЛИП
ЧЫКТЫ.**

Бул усулдук колдонмонун өзгөчөлүктөрү

Урматтуу кесиптештер! Бул “Мамлекет жана укук” окуу китебин автордук программа катары 2003-жылы Бишкек шаардык Билим берүү башкармалыгы тарабынан бекиттирип материал жыйнап жаза баштадым.

Бул программа ошол кездеги Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана маданият министрлиги тарабынан чыгарылган. “Шаг за шагом” аттуу жыйнакта көрсөтүлгөн үлгүдө жазылган.

Ар бир окуу жылынын ичинде өздөштүрүлүп кошумчаланган темалардын негизинде жазылган кол жазма “Айлдык билим берүү долбоору аркылуу басмадан чыккан жана ”Кыргыз Билим берүү академиясынын Окумуштуулар кеңешинде 2006-жылы 10-октябрда бекитилген.

2007-жылы бир катар кошумчалары менен экинчи жолу басылып чыкты.

Андан кийин билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын негизинде өзгөртүлүп жана толуктоолору менен программа кайрадан түзүлгөн, ошол программанын негизинде үчүнчү басылышы даярдалды.

Ошондой эле бул басылышта Кыргызстанда жарандык билим берүү жаатында иш алып барган эл аралык долбоорлордун ж.б. окуу куралдардын материалдары кеңири колдонулуп мамлекет жана окуу китеби жарык көрдү. Ошентип, бул окуу усулдук китеби комплекс катары он жыл жазылды.

Колуңардагы сабактын иштелмелери ушул окуу китебинде арналып жазылды. Ар бир тема экиден вариантта ар түрдүү ыкмаларды колдонуу менен азыркы учурдун талабына ылайык иштелип чыкты. Ошондой эле ар бир сабактын максаттарында окуучулар ээ боло турган билим, тарбия жана алар жетише турган ийгиликтер толук көрсөтүлдү. Сабактын жабдылышы, өтүү мөөнөтү жана сабак өтүүгө керек болгон убакыт дагы ачык, даана берилген.

Бул сабактын иштелмелеринин башкаларга салыштырганда бир топ өзгөчөлүктөрү бар. Алсак, сабактын планын түзгөндө, анын өтүлө турган күнүнүн ордуна, өтүлө турган жумасы берилди. Анткени, сабак өтүлүүчү күндү көрсөткөндө, ар кандай себептер

менен ал күнү өтүлбөй калышы мүмкүн. Ал эми сабак кайсы жумада өткөрүлөөрүн, **мисалы:**

Өтүү мөөнөтү: Майдын биринчи жумасы деп көрсөтсөк, сабак ошол жуманын бир күнү өтүлөөрүн билебиз. Бирок каалагандар ал жуманын датасын көрсөтсө да болот.

Дагы башка өзгөчөлүктөрүнүн бирин алсак, сабактын иштелмелери түгөйү менен иштөө жана чакан топтордо иштөөгө ылайыкталып жазылды. Ошондуктан, сабакты өтүү убактысы негизинен 20-35 мүнөткө созулат. Калган убактыларын мугалим жаңы сабакты бышыктоого, өткөн теманы кайталоого, окуучулардын билимин баалоо жана үйгө тапшырма берүүгө ж.б. пайдаланаары сунуш кылынат.

Ошондой эле, ар бир теманын башында окуучулар үчүн ар кандай тапшырмалардын берилиши, бул усулдук колдонмонун дагы бир өзгөчөлүгү болуп эсептелет. Окуучулар аларды сабак башталаар алдында, берилген убакыттын ичинде аткарышат.

Бул интерактивдүү ыкмаларды пайдаланып, иштелип чыккан сабактар, окуучуларды жандандырып, сабакка болгон кызыгуусун арттырат.

Ал эми бул сабактын иштелмелерин жазууда, өзүм окуп жана бирге иштешкен эл аралык долбоорлордун (Регионалдык изилдөө институту, Глобалдык билим берүү ж.б.) иш тажрыйбаларын пайдаландым. Маселен, сабактын жүрүшү башталгандан аягына чейин кадамдарга бөлүнүп жана ар түрдүү ыкмаларды пайдаланып жазылышы буга күбө боло алат деп ойлойм.

Ошондой эле, окуучулар аткарган иштерин жалпы класстын алдында презентациялап берүүсү жана мугалимдин окуучулардын сабак тууралуу пикирин, түшүнүгүн, чечимдерди кантип кабыл алышкандыгын иликтөө үчүн суроолорду бериши, (рефлексия) башка сабактарга салыштырганда өзгөчөлөнүп тураарын далилдейт.

М.: Рефлексия:

- Иш үстүндө өзүңөрдү кандай сездинер?
- Иш учурунда пикир келишпестиктер болдубу?
- Чечимдерди кантип кабыл алдыңар? ж.б.

Бул сабактын иштелмелеринде убакытка жараша пайдалануу үчүн кошумча темалар, тиркемелер да берилди.

Ошондой эле, жогоруда киришүү бөлүгүндө көрсөтүлгөн өзгөчөлүктөрдөн башка, сабактын планынын иштелмесинин максаттарын аныктоодо, дагы бир нече талаптар ишке ашырылды. Алсак, сабактын максатын **мугалимдин позициясы** менен жана **окуучунун позициясы** менен түзүү.

Сабактын максатын төмөнкү таблицадагы мугалимдин позициясы бөлүгүндөгү сөздөр менен аяктаганда, сабактын максаты мугалимдин ишине гана таандык болуп, окуучулардын өз максаттарына жетишүүсүн камсыз кылуу, мугалимдин милдети болуп калат.

Сабактын максаты таблицадагы окуучунун позициясы бөлүгүндөгү сөздөр менен түзүлсө, анда ал окуучуга тийиштүү болуп, сабак учурунда мугалимдин фасилитатордугу (насаатчы) астында кандай натыйжага жетишсе болоорун керсөтөт. Ошондой эле, сабактын максаты – бул сөздөрдүн катышуусу менен түзүлсө, анда окуучулар ар түрдүү көндүмдөргө, билгичтиктерге, мамилелерге, баалуулуктарга ээ болушат.

Сабактын максатын мугалимдин позициясы менен түзүү	Сабактын максатын окуучунун позициясы менен түзүү
<ul style="list-style-type: none"> • Окутуу • Билим берүү • Түшүндүрүү • Үйрөтүү • Айтып берүү • Өнүктүрүү • Көрсөтүү • Чыгаруу • Тааныштыруу ж.б. 	<ul style="list-style-type: none"> • Окуп билим алышат • Окуучулар түшүндүрүп бере алышат • Сүрөттөп бере алышат • Колдоно алышат • Айырмалай алышат • Дал келтире алышат • Түшүнүгүн калыптандырышат • Өздөштүрүүсүн камсыз кылышат • Билимин, маалыматын жогорулатышат • Сынчыл ойлорун өнүктүрүшөт • Эске тутумун машыктырышат • Көндүмдөргө ээ болушат. • Билгичтиктерге ээ болушат

Ар бир тема ушул талаптарды эске алуу менен иштелип чыкты.

Ишиңиздерге ийгилик каалайм.

Автор

Урматтуу кесиптештер!

Ушул сабактын планынын иштелмелерин жазууда пайдаланылган ыкмалар менен “Окутуунун интерактивдүү усулдары” аттуу китептен таанышсаңыздар болот.

Окуучулар бул окуу китебин окуп, тапшырмаларын аткаруу учурунда, төмөнкүдөй негизги билгичтиктер, көндүмдөр жана жарандык компетентүүлүктөргө ээ болушат.

Негизги билгичтиктер жана көндүмдөр

Аналитикалык:

- Маалыматтарды анализдей билүү, өз көз караштарын негиздей билүү, материалдарды (маалыматтарды) салыштырып анализдөө жана жалпылоо көндүмдөрү;

- Проблеманы коюу жана калыпка келтирүү, аны чечүүнүн жолдорун табуу көндүмдөрү;

- Кырдаалды ойлонуштуруу жана кабыл алынган чечимдердин натыйжаларын болжолдой билүү;

- Иштин максатын аныктоо жана ал максатка жетүүнүн жолдорун ойлонуштуруу;

- Ишти пландаштыруу жана кадамдар боюнча ырааттуу ишке ашыра билүү;

Топто иштөө көндүмдөрү:

- Уюштуруучулук көндүмдөрү;

- Кызматташуу көндүмдөрү;

- Толеранттуу жүрүш-туруштун көндүмдөрү;

- Бири-бирин угуу жана сыйлоо көндүмдөрү;

- Лидерлик көндүмдөрү;

Окуучулардын жарандык компетенттүүлүгү

Окуучулар эмне жөнүндө билүүсү керек?	Окуучулар эмне жасай алат?	Окуучулар төмөнкү баалуулуктарды жана мамилелерди көрсөтө алышат
<ul style="list-style-type: none"> • улуттук жана жалпы адамдык сапаттарды; • адам укуктары жана аны коргоо, жарандын укуктары жана милдеттери; •жарандык коом жөнүндө; •мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу,жергиликтүү жана бүтүндөй турмушуна жарандык катышуу форуму жөнүндө; •башка элдер менен кызматташтыктын, мамиле түзүүнүн негизинде чыр-чатактарды чече билүү; 	<ul style="list-style-type: none"> •мектеп, мугалимдер жана коомчулуктун улуу мүчөлөрү менен кызматташуу; •өз укуктарын жана мыйзамдык кызыкчылыктарын ишке ашыруу, коргоп калуу; •жакшы мамиле түзүү, •аң-сезимдүүлүк менен ишмердүүлүктүн,жүрүм-турумдун багытын аныктайт жана жоопкерчиликти сезүү менен аракеттенет; •чечим кабыл алууда демократиянын эрежелерин пайдалануу; •мектептеги өзүн-өзү башкарууга жана коомдук, волонтердук иштерге катышуу; •маалыматтарга сынчылык менен мамиле кылуу, аны өз алдынча үйрөнүп, жеке оюн далилдеп айтып берүү, дискуссияларга катышуу; 	<ul style="list-style-type: none"> • өзүн-өзү сыйлоону, адам укуктарын жана инсан укуктарын сыйлоо, өз милдеттерине акыл эстүү мамиле кылуу, өз ишүаракетине жана жүрүш-турушуна жоопкерчиликтүүлүк; •тең укуктуулукка, акыйкаттыкка аракеттенүү; •активдүү жана жоопкерчиликтүү жарандык позиция,дүйнөнү көп түрдүү коомчулук катары түшүнүү, сабырдуулук, патриоттуулук, улуттук маданиятка, тарыхка, тил жана каада-салтка сый мамиле

Окуучулар булардан сырткары:

- демократиянын принциптери
- демократиянын баалуулуктары
- адамдын жашоосундагы баалуулуктар
- жарандык баалуулуктар

• жарандык көндүмдөр туурасында окуп көнүгүүлөрдү аткарышат. Алар “өтүлгөн темаларга кошумча сабактар” деген бөлүмдө жайгаштырылды (артында). Ошондой эле кыргыз элинин чыгаан инсандары И.Раззаков, А.Осмонов, Сарт аке, Байзак ажы, Арстанбек, Т.Молдо ж.б. эл башкарууга укук, маралга арналган акыл сөздөрү берилди. Алардын ар биринин маанисин, максатын, өзгөчөлүктөрүн аныктап, ажырата билишет. Жарандык активдүүлүгүн, демократия жөнүндө түшүнүктөрүн, саясий маданиятын өнүктүрүшөт.

Эскертүү:

Окуучулардын билим билгичтик, көндүмдөрүн, компетенттиктерин максатында ар-бир темадагы тапшырмаларды жана кадамдарды толук аткаруу жана убакыт жетпесе теманы шийгө тапшырмага берүү сунушталат.

Ошондой эле темаларда көрсөтүлгөн схемаларды көрсөтмө куралдардан аласыздар.

Сунуш пикир сиздин тел. (0550) 24-06-77

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20-жыл	Колу	
Бекитемин	20-жыл	Колу	

Тема: 1. АДАМ ЖАНА ИНСАН ЖӨНӨНДӨ ТӨШӨНӨК

Өтүү мөөнөтү: Сентябрдын биринчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Маалыматтар картасы, эки бөлүктүү күндөлүк.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Адам жана анын биологиялык, социалдык жандык экендиги, анын жеке сапаттары тууралуу окуучулар өз түшүнүктөрүн калыптандырышат, инсандын касиеттери жөнүндө билим алышына өбөлгө түзүлөт.

Тарбиялык: Өз алдынча ойлонуу жана аракеттенүүгө тарбияланышат, өзүн-өзү баалай билүү жөндөмүн жогорулатуу үчүн инсандык сапаттарын баалай билүүгө үйрөнүшөт.

Өнүктүрүүчүлүк: Сынчыл ойломду өнүктүрүү, өзүнүн инсандык сапаттарын анализдей билүү жөндөмүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Эки бөлүктүү күндөлүктүн үлгүсү чийилген флипчарт, окуу китеби, сызгыч, карандаш, текст, “Маалымат картасы” схема.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 30–35 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өткөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Окуучулар убакытка жараша төмөнкү тапшырмаларды аткарышат.

1-тапшырма:

Маалыматтар картасын түзүү, мында окуучулар адам тууралуу маалыматтарды схема түрүндө көрсөтөт (3–5 мүнөт).

2-тапшырма:

Инсан жана индивидуалдуулуктун өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

3-тапшырма:

Улукман Хакимдин бул насааттары адамдын инсандык сапаттарын өнүктүрүүдө канчалык деңгээлде маанилүү экендигин далилдеген мисалдарды келтиргиле. Ушул насааттардын кайсыларын өз турмушуңарга колдоносуңар.

М.: Көп сүйлөбө, маңыз болосун, элди тажатасың, сөзүңдөн көп адашып, баркың кетет.

• Тамеки тартпа, ден соолугуңдан айрыласың, өмүрүң кыскарат ж.б.

Улукман Хакимдин насааттары:

- Ден соолугуңду көздүн карегиндей сакта.
- Ичкилик ичпе, баңги зат колдонбо, тамеки тартпа. Көп сүйлөбө, көп күлбө, катуу музыка укпа.
- Мактанчаак болбо, сөзүңдү далилдүү айт.
- Аз жеп, аз укта, ар ишти акылга сал.
- Бүтүрбөгөндү бүтүрдүм дебем.
- Бирөөнүн жакшылыгын мен кылдым дебем.

- Жөнөкөй бол, бой көтөрбө.
- Ачууга алдырсаң сөздүн артын байкап сүйлө.
- Дүнүйө үчүн башыңды машакатка салба.
- Колундан келсе, урушка да аралашпа.
- Тилиңе сак бол.

4-тапшырма:

“Чыгармачыл инсандын он осуяты”.

Канадалык психолог Поль Вайнцвайг түзгөн чыгармачыл инсандын он осуятын окуп чыккыла. Өзүңөрдүн жашооңордо ушул сыяктуу осуяттарды колдоносуңарбы? Вайнцвайгдын берген осуяттарынан кайсынысы силерге өтө маанилүү сезилет?

1. Өз тагдырыңдын ээси бол.
2. Кайсы ишти жакшы көрсөң, ошондон ийгилик тап.
3. Элдик ишке өзүңдүн конструктивдүү салымыңды кош.
4. Адамдар менен болгон мамилелеринди ишеничке негизде.
5. Өзүңдүн чыгармачыл жөндөмүңдү өөрчүт.
6. Өзүңдөгү тайманбастыкты өнүктүр.
7. Ден соолугуң жөнүндө кам көр.
8. Өзүңө ишениминди жоготпо.
9. Позитивдүү ойлонууга аракет кыл.
10. Материалдык жетишкендикти руханий канааттануу

менен айкалыштырып тур.

Жаңы сабак:

1-кадам: Окуучулар доскадагы үлгүнү карап эки бөлүктүү күндөлүктү дептерине чийишет (№2 тиркеме).

2- кадам: Алар китептеги теманы же таратылган тексттерди окуп чыгып, эң маанилүү деп эсептешкен цитата же сөздөрдөн алып “цитата” бөлүгүнө жазышат. Ал эми “комментарий” бөлүгүнө ошол цитата жана сөздөргө комментарий жазышат. (7–10 мүнөт).

3-кадам: Убакыт бүткөндө, бир окуучу биринчи цитатаны окуп, комментарийлеп берет. Мугалим “дагы кимдин аткарган тапшырмасы ушуга окшош?” деп сурап турат. Бул окуучулар бири-бирин кайталабай убакытты үнөмдөөгө мүмкүндүк берет. Кезек кийинки окуучуларга келип, жооп берүү улантылат. (10–12 мүнөт, каалагандар же баасы жоктор).

Мугалим калган убактысын өткөн темаларды кайталоо менен жаңы сабакты жыйынтыктап, окуучулардын билимин баалоо жана үйгө тапшырма берүү менен бүтөт.

Суроолор:

• Маалымат картасын түзүүнүн максаты эмнеде деп ойлойсуңар?

• Китепте көрсөтүлгөн адамдар менен жаныбарлардын айырмачылыктарын окуп, өз алдынча дагы кошумчалагыла.

• Инсан жөнүндө эмнелерди билдиңер?

(Эрежеси, сапаттары ж.б.)

Окуу китебинде көрсөтүлгөн аныктамалардан башка Инсандын төмөнкүдөй аныктамалары да белгилүү. Алар дагы инсан тууралуу маалыматыңызды кеңейтет деген ойдомун.

Инсан – бул биологиялык, физиологиялык жаш курактык жана психологиялык жактан өзгөчөлөнгөн адам.

Инсан – бул коомдук мамилеге катыша алган адам. Бул адам өзүнө окшогондор менен дайыма мамиле түзө алат.

Инсан - бул өзүнүн социалдык ролун толук аткаруу жөндөмдүүлүгүнө жана даярдыкка ээ болгон адам.

Инсан – бул өз ата-бабаларынан социалдык тажрыйбаларды алган, аны пайдаланган жана өнүктүргөн адам. Ал өзүнүн социалдык тажрыйбаларын кийинки муундарга бере алат.

Инсан – бул коомчулук үчүн белгилүү баалуулукту түзгөн социалдык тажрыйбага ээ болгон адам.

Инсан – бул өзүнүн жасаган иштерин адеп-ахлактык нормалар жана моралдык принциптер менен өлчөгөн адам.

№ 1 тиркеме:

Эки бөлүктүү күндөлүк

Цитата	Комментарий

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 2 МАМЛЕКЕТ ТҮШҮНҮГҮ, УКУКТУК МАМЛЕКЕТ

Өтүү мөөнөтү : Сентябрьдын экинчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Түгөйү менен иштөө, класста жалпы талкуу жүргүзүү.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Окуучулар мамлекет жөнүндө түшүнүк алышат, анын пайда болуу тарыхы, мамлекеттин белгилери жана анын функциялары тууралуу түзүлгөн суроолорду талкуулап, жооп берүү аркылуу теманы өздөштүрүшөт.

Тарбиялык: Өз алдынча ойлонууга жана аны ачык айтууга, себеп-максаттарды аныктай билүүгө, тапкычтыкка көнүгүшөт.

Өнүктүрүүчүлүк: Сынчыл ойлорун анализдөө, жыйынтык чыгаруу билгичтиктерин өнүктүрөт. Талкууга катышуу, өз пикирин аргументтөө жана аны класска тааныштыруу көндүмдөрүн өнүктүрөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китептери, мугалим түзгөн суроолор, “Мамлекеттин” жана “Укуктук мамлекеттин белгилери” көрсөтмө куралдар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 25-30 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

1-кадам: Класста жалпы талкуу жүргүзүүдөн мурда, окуучулар окуу китебиндеги тапшырмаларды аткарышат (түгөйү менен иштөө):

- Мамлекет деген түшүнүктүн ордуна дагы кайсы түшүнүктөрдү колдонсо болот (республика, өлкө, мекен, ата журт, королдук, хандык).

- Мамлекетти куруунун себептери (**№ 1-тиркеме**), (**7–10 мүнөт**). Окуучулар ондон ашык себептерин жазышып, алардын

төрт-беш эң маанилүүлөрүн белгилеп, аларды маанилүүлүгүнө жараша жайгаштырат жана ал себептерди окуп, аргументтеп айтып беришет.

• Эмне үчүн укуктук мамлекетти курабыз, анын кандай өзгөчөлүктөрү бар?

2-кадам: Талкуу учурунда “Негизги эрежелерди” колдонуу керек экендиги окуучуларга эскертилет.

М.: Ар бир ой баалуу, бири бирин угуу, сындабоо, катышуучунун пикирин сыйлоо, кол көтөрүп жооп берүү ж.б.

3-кадам: Класста жалпы талкуу башталып, мугалим окуучуларга суроо берет, каалаган окуучулар жооп берет же жоопту жеке окуучулардан сурайт.

М.:

• Мамлекетти ким кандай түшүнөт?

• Мамлекеттин белгилери кайсылар? (чек арасы, эгемендчилик ж.б.)

• Байыркы мезгилде адамдар кайсы коомдо кандай белгилери боюнча биригишкен?

• Эң алгачкы жана орто кылымдардагы мамлекеттер качан жана кандай шарттарда пайда болгон, өз оюңарды айткыла?

• Азыркы мамлекет түшүнүгүн ким, качан биринчи болуп киргизген жана анын айткан сөзү тууралуу (теманы кара) силер кандай ойдосуңар?

• Укуктук мамлекеттин белгилерин талкуулоо сунушталат).

4-кадам: Айтылган пикирлердин негизгилери доскага кыскача жазылат. Мугалим окуучунун жообунан кийин “Дагы башка пикирлер барбы?” Эмне үчүн, силер кандай деп ойлойсуңар деген суроолорду берүү менен талкууну жандандырып турат.

5-кадам: Убакыт бүткөндө “Дагы кимдин кошумчасы бар, берилген суроолорго толук жооп алдыкпы?” деген суроо менен талкуу жыйынтыкталат. Талкууга активдүү катышкан окуучуларга баа коюлат. Мугалим калган убактысын жалпы талкууда айтылбай калган маалыматтарга токтолуп, суроо берүү аркылуу теманы бышыктайт.

Баалоо

Үйгө тапшырма: Укуктук мамлекет жана анын белгилери тууралуу окуп, алардын Кыргызстанда канчалык деңгээлде ишке ашырылып жаткандыгы жөнүндө мисал келтирип далилдөө менен жазып келишет.

Рефлексия:

- Эмне үчүн сабак өтүүдө ушул ыкманы пайдаландык?
- Класста жалпы талкуу жүргүзүүдө эмнелерге үйрөндүңөр?
- Эң кызыктуу жана маанилүү аргументтерди белгилегиле.
- Талкуу учурунда өзүңөрдү кандай сездинер?

№ 1 тиркеме:

Мамлекетти куруунун себептери

1. Элди бир аймакка бириктирүү.
2. Элге жол башчылык кылуу.
3. Элдин кызмат ордун уюштуруу.
4. Тышкы душмандардан коргоо.
5. Цивилизацияга ээ болуу.
6. Мамлекет элге кызмат көрсөтүү үчүн салык чогултат
7. Улуттук ыйык белгилерге ээ болобуз (Герб, Желек, Туу).
8. Мамлекет аркылуу биздин ким экендигибизди таанышат.
9. Биздин укугубуз корголот.
10. Кылмыштуулукка каршы күрөшөт.
11. Элдин күнүмдүк турмушу үчүн шарт түзүү ж.б. (окуучулар дагы кошумчалайт).

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__ - жыл	Колу	
Бекитемин	20__ -жыл	Колу	

Тема: 3. БАЙЫРКЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТЕРИНИН ТАРЫХЫ (Б.З.Ч. III-X КЫЛЫМДЫН БАШЫ)

Өтүү мөөнөтү: Сентябрьдын үчүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Акыркы сөздү мен айтам, чакан топтордо иштөө, кластер түзүү, салыштыруу.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Окуучулар байыркы кыргыз мамлекеттери, алардын көз карандысыздык үчүн болгон күрөштөрү, саясий-экономикалык байланыштары тууралуу окуп сүрөттөп айтып беришет.

Тарбиялык: Өз алдынча ойлонууга, өз оюн эркин айтууга, бири-бирин сыйлоого, байыркы кыргыз элинин тарыхы менен сыймыктана билүүгө, салыштырып, баалай билүүгө үйрөнүшөт.

Өнүктүрүүчүлүк: Текст менен иштөө, алардан маанилүү, олуттуу, маалыматтарын тандай билүү, салыштыруу жана топтордо иштей билүү көндүмдөрүн жана жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Ар бир топко флипчарт, маркер, бир же эки окуучуга бирден текст жана окуу китептери, ”Улуу Кыргыз Дөөлөтү” кёргөзмө куралы.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 25-30 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

- Кыргыз элинин байыркы эл экендигин далилдеген аргументтерди келтиргиле.
- Байыркы кыргыз мамлекеттери жөнүндө кандай маалыматтарды билесиңер?
- Эмне үчүн биз байыркы кыргыз элинин тарыхын билүүбүз керек?

• Акын төмөнкү ыр саптарында кыргыз элинин байыртадан берки келаткан кандай сапаттарын жана мүнөздөрүн белгилеп кеткен. Анализдеп, салыштырып, өз оюңарды баяндап бергиле.

Жедигер СААЛАЙ

Акын, журналист, юрист

Мен – кыргызмын

Мен – кыргызмын, ошонума мактанам,
«Эмне?...» десе «жөн эле...» деп актанам.
Момундугум, айкөлдүгүм жактырып,
Теңир Өзү коргоп, бизди сактаган.

Терендиги, кенендиги пейлинин
Тээ илгертен аңыз болгон элимин.
Таш менен да, муш менен да урганды
Ашын тартып, сыйлайт биздей деги ким!?

Элдер болот, ниети бузук кээсинде,
Эч кириң жок, сенин пейил-нээтинде.
Мен да кыргыз, сен да кыргыз, бил кыргыз,
Келечегин – сенин касиетинде!
Мына ушуну унутпагын, эй кыргыз,
Ойгон кыргыз, сүңгү касиетиңе!

Учурунда жылдыз болуп жанганмын,
Узун элдин учуна да барганмын.
Кыргын салып, душманды бүт талкалап,
Кыска элдин кыйрында даң салганмын.

1-кадам: Окуучулар саноо жолу менен чакан топторго бөлүнүшөт.

2-кадам: Аларга бирден флипчарт, маркер, тексттер таратылат.

3-кадам: Тексттерди, окуу китебин пайдаланып, маалыматтарды мааниси боюнча топтоштуруп флипчартка же баракка кластер табышмакты толтурушат. (**15 мүнөт. № 1-тиркеме**).

4-кадам: Белгиленген убакыт бүткөндө ар бир топтон бир же экиден окуучу чыгышып, аткарган иштерин презентациялашат. (Ар бир топко **2–3 мүнөт**). Окуучулардын суроолоруна жооп беришет. Ар бир тапшырманын өзгөчөлүктөрү белгиленет.

Мугалим сабакты улап, жалпы тема боюнча түшүнүк берүү менен байыркы кыргыз мамлекеттери, алардын жайгашкан жерлери жөнүндө айтып берет. Окуучулардын билими бааланат.

Үйгө тапшырма: Барсбек баатыр жөнүндө эссе жазып келүү.

Рефлексиялык суроолор:

- Эмне үчүн кластер түздүңөр?
- Байыркы кыргыз мамлекеттеринин башкаруу системалары жөнүндө айтып бергиле.

№ 1-тиркеме:

Схема

“Кластер табышмак”

Мында бош клеткаларда улуу кыргыз дөөлөтүнүн дагы улап, мамлекеттин башкаруу системаларын жазуу керек. Окуу китебинде жана таркатма баракта берилди.

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Акыркы сөздү мен айтам.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 15–20 мүнөт.

Мугалимге нускама:

Окуучуларга текст таратып берип (же китептен) “Азыр тексти окуп, кызыктуу суроо пайда кылып, көңүл бурган маалыматтарды, цитаталарды, белгилүү даталарды карточкалардын бир бетине жазасыңар. Экинчи бетине ошол жазганыңарга жооп түшүндүрмө жазасыңар” деп эскертет.

Тексти окуп, карточканын бир бетине жазган маалыматтарын окуучуларга окуп берет, бирок экинчи бетиндеги жооп түшүндүрмөлөрдү окубайт. Мугалим аны башка окуучулардан сурайт. Аягында суроону же цитатаны сунуштаган окуучу өз жообун окуп берип, талкуулашат. Андан кийин башка окуучу окуп, талкуу улана берет.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 4. КЫРГЫЗСТАНДА УЛУТТУК МАМЛЕКЕТТИН ТҮЗҮЛҮШҮ.

Өтүү мөөнөтү : Сентябрьдын төртүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Кластер суроолору менен, түгөйү менен иштөө.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Улуттук мамлекеттин түзүлүш тарыхы, алгачкы мамлекеттик жетекчилер жөнүндө окуп, керектүү маалыматтарды колдонот, салыштырат, кластердин суроолоруна жооп беришет.

Улуттук мамлекет, Ата Мекен тууралуу түшүнүгүн тереңдеттишет.

Тарбиялык: Окуучуларды патриоттуулукка, өз Ата Мекенин жана өз эли-жерине кызмат кылган тарыхый инсандар менен сыймыктанууга тарбияланышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Текст менен бирге иштөөгө, талдоого, суроого жооп таба билүүгө, аткарган тапшырмаларын жалпы класска аргументтүү түрдө жеткире билүүгө көнүгүшөт.

Сабактын жабдылышы: “Кластер суроолору менен” чийилген барактар. (таркатма барактар). Окуу китеби же экөөнө бирден текст.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20-25 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы

Тапшырма:

1. Ата Мекенди ким кандай түшүнөт?

Дептеринерге беш-алты мисал келтирип жазып, аларды аргументтеп айтып бергиле.

М: (Дагы кошумчаласа болот).

• Ата Мекен ар бир адамдын киндик каны тамган айылы, өз мамлекети.

• Ата Мекен – бул ыйык түшүнүк, ыйык сөз.

• Ата Мекен – бул эч нерсеге алмаштыргыс касиеттүү ыйык жер.

• Ата Мекен – бул кылымдар бою ата-бабаларыбыздын каны-жаны менен корголуп, апаларыбыздын көз жашына жуулган жер.

• Ата Мекен – ата-бабаларыбыздын өчпөс тарыхы.

• Ата Мекен – ар бир жарандын ар-намысы.

2. Текстти окуп, Манас баатыр анын акыл кошчуларынын өз эли жерине болгон мамилесин ачып көрсөткүлө. Манас баатырдын портретин түзгүлө.

“Манас баатыр менен анын Кошой, Бакай, Сыргак, Чубак, Алмамбет сыяктуу баатырларынын сыйынып, туу тутканы ,эл жана Мекен, алардын биримдиги менен боштондугу. Ошондой эле кыргыз элинин кызыкчылыгы, Ата журтгун ар намысы болуп эсептелет. Ошондуктан, “Ала-Тоо артык жер үчүн, ак калпак кыргыз эл үчүн, жанымды курман чалайын!”- деп айтышканы бекеринен эмес. Же болбосо, көк жал Манас баатырдын: Калкым кыргыз сен үчүн, курман болуп кетейин”- деп айтканын эскерсек да ашык болбойт”.

3. Кыргызстандын улуттук мамлекеттин негизделишинин тарыхый мааниси.

4.Акын бул ыр саптарында өз Ата Журту тууралуу эмне жөнүндө, кандай ойлорду айткысы келген? Силер дагы өз Ата Журтунарга ушул сыяктуу ой-тилектерди айта алар белеңер?

“Ата Журт” А.Осмонов Кыргыз элинин улуу акыны

Жазда башка, жел тийбесин абайла,

Көпкө турбас мобул турган сур булут.

Бүт дартыңды өз мойнума алайын,

Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт.

1-кадам: Мугалим кластерди даярдап, клетка же тегеректеринин ичине суроолорду жазат.

Эки окуучуга бирден “Кластер суроолору менен” чийилген барактар жана тексттер таратылат. (2–3 мүнөт). (таркатма барак)

2-кадам: Берилген тексттерди окуп чыккандан кийин кластердеги суроолорду окуп, туура жоопторун кластердин алдына кыскача жазышат. (10–15 мүнөт).

3-кадам: Берилген убакыт бүткөндө каалагандар же баасы жоктор кластердеги суроолорду окуп, жоопторун айтып беришет. Убакыттын калган бөлүгүндө окуучулар жалпы тема боюнча түшүнүк алышат, окуучулардын билими бааланат.

Рефлексиялык суроолор:

• Эмне үчүн тапшырманы ушундай жол менен аткардык? (Эмнеге үйрөндүрөү?).

• Ал силерге эмнеси менен жакты?

Баалоо

Үйгө тапшырма:

Кыргызстан көз карандысыздыкка ээ болгону менен кандай ийгиликтерге жетишти? Негизги окуялардан бир нече мисал келтиргиле.

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Кластер табышмак.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, кластер табышмак чийилген барактар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20-25 мүнөт.

Тапшырма:

• Кыргызстанда улуттук мамлекеттин түзүлүшүнүн тарыхый мааниси.

• “Азаттык тамыр байлаганда гана өсөт”. Д.Вашингтон. (АКШ президенти 1789-ж.)

• “Эң зор эрдиктер менен эң улуу иштер Ата Мекенге болгон сүйүүдөн жаралган”. Жан-Жак Руссо (1712-1778). Философ, социолог (Франция).

Авторлор муну менен кандай ойду айткысы келген?

Бир адамдын аракети коомдук турмушту өзгөртө алабы?

Алардын көз карашы боюнча жаран өз Ата Мекенине кандай мамиледе болууга тийиш? ж.б.

1-кадам: Окуучулар теманы үйдөн окуп келишет. Класстан аларга клеткалары бош “Кластер табышмак” чийилген барактар таратылат. Китептерин же тексттерин жаап коюп, кластерди толтуруп жазышат. (10 мүнөт).

2-кадам: Алгачкы мамлекеттик жетекчилер, негизги даталар жана окуялар менен толтурулган кластерди окуп, айтып беришет. Бул көнүгүүнү окуучуларды “оң жак”, “сол жак” варианттары боюнча отургузуп, эки түрдүү тапшырма берип, же баалары жок окуучуларга аткартса да болот. Кластердин негизги бөлүгүн таркатма куралга карап чийүү керек.

Эскертүү: Урматтуу кесиптештер, ушул сыяктуу кластер-табышмактарды башка сабактарга да колдонсоңор болот.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 5. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯСЫ

Өтүү мөөнөтү: Октябрдын биринчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Салыштыруу.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Дүйнөдөгү демократиялык өлкөлөрдүн жана Кыргызстандын Конституцияларындагы мамлекеттик түзүлүштөрдүн мүнөзү, адам укуктары жөнүндө салыштырып, өзгөчөлүктөрүн талдоо аркылуу өз билимин кеңейтишет.

Тарбиялык: Ар түрдүү конституциялардагы көп түрдүүлүктү түшүнө билишет жана кабыл алышат, аларга болгон көз караштарын калыптандырышат, башка мамлекеттердин Конституцияларын сыйлоого өбөлгө түзүлөт.

Өнүктүрүүчүлүк: Анализдөө, салыштыруу, аргументтөө, чыгарган чечимин класска тааныштыруу жана иштей билүү жөндөмдүүлүктөрүн жана билгичтиктерин өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: КРнын Конституциясы № 1-тиркеме, окуу китеби жана андагы № 2-тиркемелер.

(Окуу китебинин артында).

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 30-35 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

- Конституция деген эмне, ал бизге эмне үчүн керек?
- “Мамлекет жана укук” окуу китебинин аягындагы “Адам укуктары жана эркиндиктери” жана “Жарандын укуктары жана милдеттери” деген текстти окушуп, алардын айырмачылыктарын жана окшоштуктарын салыштырып, эң негизгилерин жазып, айтып беришет.

- Мурдагы мезгилде кыргыздар Конституциянын ордуна эмнени пайдаланган, аларды кимдер кабыл алган жана ишке ашырган?

- Конституциянын негизги мыйзам экендигин далилдеген аргументтерди келтиргиле.

1-кадам: Окуучулар төрттөн болуп чакан топторго бөлүнүшөт.

№ 1-тиркемедеги таблицаны дептерине чийишет.

2-кадам: Аларга КРнын Конституциясы (тексттери) жана башка өлкөлөрдүн конституцияларынын тексттери таратылат.

М.: Биринчи топко – АКШны, экинчи топко – Пакистандын ж.б. конституциялар. (Экөөнө бирден).

3-кадам: Ар бир топ конституцияларды таблицадагы критерий боюнча салыштырып, ага жазып чыгышат. Мында топтогу ар бир окуучу бирден критерийлерди окуп, салыштыруулары керек. Бүткөндөн кийин калган үчөөнө айтып берип, алар дагы жазып алат да, таблица толтурулат. (10 мүнөт).

4-кадам: Конституцияларды талдап салыштырып бүткөндөн кийин ар бир топ өз иштерин презентациялашат. Алар өздөрү окуп үйрөнгөн конституцияларды канчалык деңгээлде демократиялуу экендигин мүнөздөп айтып беришет. Ошондой эле, өздөрү тандаган өлкөнүн Конституциясы менен КРнын Конституциясынын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын белгилешет. (2–3 мүнөт). Мугалимдин жана окуучулардын суроолоруна жооп беришет.

Мугалим калган убактысында негизги темадан окуучуларга айтып берет. Алардын аткарган иштерин баалайт.

Үйгө тапшырма: Көз карандысыздыкка ээ болгондон кийин кабыл алынган конституцияда качан, кандай өзгөртүүлөр жана толуктоолор болгон, салыштырып өзгөчөлүктөрүн жазып келгиле.

№ 1-тиркеме:

“Конституциялардын салыштырма таблицасы”

Кыргызстандын Конституциясынын жана чет мамлекеттердин (АКШ, Франция, Германия, Пакистан – “Тиркемеден” карагыла) биринин Конституциясынын материалдарын пайдаланып, таблицаны толтургула.

Конституция канчалык деңгээлде мамлекеттин демократиялык өнүгүшүн камсыз кылат? Кыргызстандын Конституциясы менен силер окуп үйрөнгөн өлкөнүн Конституциясынын негизги окшош жана айырмаланган жерлерин белгилегиле.

Салыштыруу критерийлери	Кыргыз Республикасынын Конституциясы	М: АКШнын конституциясы
Прембула: Конституциянын негизги принциптери канчалык кеңири көрсөтүлгөн.		
Мамлекеттик түзүлүштүн мүнөзү		
Бийликтердин бөлүштүрүлүшү жана мамлекеттеги алардын ар биринин функциялары		
Конституцияда жазылган адам укуктары жана алардын гарантиялары		

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Чакан топто иштөө. Ролдук оюн.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Конституция мамлекеттин негизги мыйзамы экендигин, Президенттин жана бийликтин үч бутагынын ыйгарым укуктарын, адам укуктарын жана анын гаранты болуп Конституция эсептелээрин окуп билүү менен алар тууралуу түшүнүктөрүн кеңейтишет.

Тарбиялык: Өз укуктарын активдүү коргоого даяр болуп, саясий деңгээлин ошондой эле, жарандык активдүүлүгүн жогорулатышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Салыштыруу, тандоо, анализ жүргүзүү, сынчыл ойлоону, чакан топтордо иштей билүү көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: КРнын Конституциясы, Президенттин, Жогорку Кеңештин, Өкмөттүн ыйгарым укуктарынын тексттери, окуу китеби.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 25-30 мүнөт.

1-кадам: Окуучулар төрт-бештен болуп “Президент”, “Жогорку Кеңеш”, “Өкмөт”, “Сот бийлиги”-деп аталган төрт чакан топторго бөлүнүшөт. Ар бир топко экөөнө бирден 2007-2010-жылдардагы Конституцияда көрсөтүлгөн Президенттин, Жогорку Кеңештин, Өкмөттүн, Сот бийлигинин ыйгарым укуктары таратылат.

2-кадам: Аларды окуп чыгышып, бийлик бутактарынын ортосундагы ыйгарым укуктарды салыштырып, өзгөчөлүктөрүн белгилешет. (10 мүнөт).

3-кадам: Бардык топтор даярданып бүткөндөн кийин, ар бир топ кезек менен өз эмгектерин презентациялашат. Окуучулар ыйгарымдарды кантип салыштыргандыгын, анда эмнелер эске алынгандыгын жана алардын мурдагылардан кандай өзгөчөлүктөрү бар экендигин аргументтеп айтып берүүгө тийиш. (2-3 мүнөт).

Рефлексиялык суроолор:

- Чакан топтордо иштөөдө эмнелерди шйрөндщъёр?

• 2007-2010-жж. Конституциядагы төрт бийликтин кандай жакшы өзгөчөлүктөрүн билдирер.

№3 вариант

Конституциянын өнүгүү тарыхы

▪ Мүмкүнчүлүккө жараша төмөндөгү конституциялардын айырмачылыктарын, өзгөчөлүктөрүн салыштырып айтып бергиле.

№2 тиркемелер

(таркатма барактарды пайдалануу)

Кыргыз ССРинин Конституциясы 1937-жыл, 23-март
Кыргыз ССРинин Конституциясы 1978-жыл, 20-апрель
Кыргыз Республикасынын Конституциясы
1993 жыл, 5 май
Конституция жана башка укук булактары
Кыргыз Республикасыны Конституциясы

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 6. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЫЙЫК БЕЛГИЛЕРИ

Өтүү мөөнөтү: Октябрдын экинчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Чакан топтордо иштөө.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Кыргызстандын ыйык белгилеринин мааниси, түзүлүшү, пайда болуу тарыхы тууралуу чакан топтордо иликтеп, изилдөө менен өз билимин тереңдетишет.

Тарбиялык мааниси: Кыргыз Республикасынын Гербин, Желегин, Гимнин ыйык белги катары сыйлоого үйрөнүшөт. Алардын турмуштагы ролун, маанисин, баалуулуктарын андап билүү аркылуу патриоттуулук сезимдерин ойготушат.

Өнүктүрүүчүлүк: Чакан топтордо иштөө, өз көз караштарын калыптандыруу, чечим кабыл алуу жана аларды башкаларга аргументтүү түрдө жеткире билүү, салыштыра билүү, сынчыл ойлонуу көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, № 1-2-тиркемелер. Герб, Желектердин сүрөттөрү, Гимн жазылган барак. Проектор, компьютер.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 30-35 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өткөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

▪ КРнын ыйык белгилери жана алар эмне үчүн керек? Мамлекеттин жана Кыргызстандын жарандарынын турмушунда алардын орду жана мааниси. Өз оюңарды кыскача жазып, айтып бергиле. (3–5 мүнөт).

▪ КРнын ыйык белгилерин Кыргыз ССринин ыйык белгилери менен салыштырып, өзгөчөлүктөрүн белгилегиле.

1-кадам: Окуучулар төрт-бештен болуп чакан топторго бөлүнүшөт.

2-кадам: Биринчи топко Герб, экинчи топко Желек, үчүнчү топко Гимн тууралуу маалыматтар жазылган барактар таратылат. (5 мүнөт). Эки топко бир тапшырма берсе да болот.

3-кадам: Окуучулар маалыматтар менен таанышып бүтүп, Герб жана Желектин сүрөттөрүнө карап, авторлор кандай ой-максаттарды көздөп жана эмнелерди айткылары келген? Силер автор болсоңор кандай кошумча киргизээр эленер? деген суроого жооп берүүлөрү керек.

М.: Желек эмне үчүн кызыл түстө, боз үйдүн түндүгүнүн эмне мааниси бар ж.б.

Гимндин сөздөрүн алган топтор, анын маанисин, мазмунун чечмелеп берүү менен авторлор канчалык деңгээлде кыргыз элин, кыргыз жерин даңазалай алгандыгын ачып берүүлөрү керек.

(5–10 мүнөт).

4-кадам: Берилген убакыт бүткөндө ар бир топтон эки окуучу чыгып, бирөө чакан маалымат берсе (качан кабыл алынган, пайда болуу тарыхы), экинчиси жаңы аткарышкан тапшырманы класска айтып беришет (презентациялоо 3–5 мүнөт). Башка

окуучулар суроо берип жана кошумчаласа болот. Мугалим Герб, Желек, Гимн жөнүндө маалыматтарды толуктап, окуучуларга теманы бышыктоого арналган суроолорду берет.

Үйгө берилген тапшырманы сурап жазган иштерин текшерүү менен окуучуларга баа коюлат.

Үйгө тапшырма: КРнын ыйык белгилеринин бирөөнү алып, анда кайсы улуттук баалуулуктар камтылганын жана анын кандай сүрөттөп берилгени жөнүндө эссе жазышат.

Туу жөнүндө түшүнүк.

Алгачкы туулар Байыркы Египетте, Ассирияда, Байыркы Чыгышта, Индияда, Кытайда колдонулган. Бул жөнүндө маалыматтар таштарга түшүрүлгөн сүрөттөрдөн ж.б. тарыхый булактардан алынган.

Мурдагы туулар аскердик кошуундардын белгиси катары пайдаланылган. Ал белгилер материалга түшүрүлүп, узун, жумуру таякка туурасынан кагылган жыгачка бекитилген.

Мисалы, ал материал ар түрдүү фигуралар. Ленталар менен кооздолгон. Туулар аскер башчысына согуш мезгилинде кошуунду башкарууга, өз аскерлерин ажыратып билүүгө жардам берген.

Ошондой эле байыркы Римде да туура жыгачка кагылып, узун таякка бекитилген түстүү материалдар туу катары колдонулган. Мындай тууларды римдиктер “Вексиллюм” деп аташкан. Бул кийин туу жөнүндө илимдин аталышына себепчи болгон.

Вексология- бул азыркы тарых илиминде туу жана желектерди окуп үйрөнүүчү илимдин бир бөлүгү. Ал байыркы Римдин “Вексиллюм” деген сөзүнөн алынып, туу деген сөздү түшүндүргөн.

Кыргыздардын алгачкы туулары

Тарыхый маалыматтарда түрктөр жана кыргыздар аттын куйрук кылын үзүп, шыргыйга же найзага бекитип туу жасагандыгы көп айтылат. Россиянын социалдык илимдер академиясынын академиги В.Я. Бутанаев байыркы Алтай, Енисей боюнда жашаган кыргыздарда ар бир аскер бөлүктүн согуштук желектери болуп, ал уруңгу деп аталаарын

белгилеген.(урунгуджу-желек көтөргөн адам). Алардын башчыларын “Эр” деп, жан сакчыларын “бөрү” деп аташкан.

Ошентип, туу кыргыздар үчүн согуш мезгилинде уруулардын согуштук духун сактай турган ыйык белги болгон. Туу кызыл түстө болуп, тынчтык мезгилде Ажонун ордосунда сайылып турган. Байыркы кыргыз желектеринде тотемдик жаныбарлардын сүрөттөрү түшүрүлгөнү кытай булактарында белгиленген.

Тотем термини Түндүк Америкадан келип чыккан, индейлердин “ототем” сөзүнөн алынып, “анын уруусу” деген маанини түшүндүргөн. Уруулар өзүлөрүнүн келип чыгышын кандайдыр бир жаныбар же өсүмдүктөр менен байланыштыруусу “тотемизм” деп аталат.

XIX-кылымдын аягында Саяк уруусунун Курманкожо уругунун башкаруучусу Медет датканын туусуна 100 жыл толгон. Ал туу ошол мезгилде сакталып калган кыргыз элинин эски тууларынан болгон.

Туунун жалпы узундугу 1метр 46см, алгачкы узундугу 1,50 метр болсо керек.. Туурасы 1метр 1см жээгиндеги кыйуусунун жазылыгы 3,5см болгон

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Түгөйү менен иштөө, салыштыруу.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, Кыргыз ССРинин мезгилиндеги символикалар менен көз карандысыз Кыргызстандын символикалары, таркатма барактар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 15–20 мүнөт.

1-кадам: Окуучулар түгөйлөрү менен Кыргыз ССРинин символикаларын, Кыргызстандын символикалары менен мааниси, мазмуну, максаты, сүрөттөлүшү ж.б. белгилери боюнча салыштырып жазышат. Эки башка мезгилде кабыл алынган бул символикалардын өз мезгилдеринин талабына канчалык деңгээлде жооп бергендигин далилдешет. Ошондой эле, көз карандысыз Кыргызстандын символикаларына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү керек болсо, алар кандай сунуштарды беришмек экендигин ойлонуп, жооп беришет.

М.: Кийинки учурда Гимндин экинчи куплетиндеги “бейкутук” деген сөздү алмаштыруу жөнүндө сөз болуп жүрөт. Буга кандай сунуш берээр элеңер? ж.б. **(7–10 мүнөт)**.

2-кадам: Берилген убакыт бүткөндө окуучулар аткарган иштерин жалпы класска айтып беришет жана окуучулардын суроолоруна жооп беришет. **(2–3 мүнөт)**.

№1 тиркеме

Кыргыз ССРинин символикалары

Герб Желек

1929-жылдын 25-30-апрелинде болуп өткөн Кыргыз АССР II- съездинде мамлекеттик улуттук символдор – Желек жана Герб кабыл алынган.

1937-жылы 23-мартта Кыргыз ССРинин V- съездинде Герб менен кошо мамлекеттик Желек кабыл алынды. (таркатма барактар)

Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын Гимни

1946-жылы кабыл алынган.

Музыкасы: В.Власов, А.Малдыбаев, В.Ференики

Сөзү: К.Маликов, Т.Сыдыкбеков, М.Токобаев,

А.Токомбаевдики

Азаттыкты кыргыз эңсеп турганда,
Ала-Тоого Октябрдын таңы аткан.
Улуу орус достук менен кол берип,
Ленин бизге бак-таалайга жол ачкан.

Кайырма: Жаша Кыргызстаным,
Ленин туусу колунда.
Алгалай бер, гүлдөй бер,
Коммунизм жолунда.

Эмгек, эрдик күрөштөрдөрдө такшалтып,
Таалай берген Улуу совет калкына.
Жеңиштерден жеңиштерге алпарат,
Элдин күчү Лениндик партия.

Кайырма:
Эл достугун болоттон бек ширелтип,
Көп улуттан Союз курдук урагыс.
Жандай сүйүп даңктуу Ата Мекенди,
Түбөлүккө коммунизм курабыз.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 7-8. МАМЛЕКЕТТИ БАШКАРУУНУН ФОРМАЛАРЫ

Өтүү мөөнөтү: Октябрдын үчүнчү жана төртүнчү жумасы

Колдонулган ыкма: Түгөйү менен иштөө, салыштыруу.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Башкаруу формаларын, алардын түрлөрү жана пайда болуу тарыхынын өзгөчөлүктөрүн бири-биринен болгон айырмаларын салыштырып окуу аркылуу кеңири билим алышат.

Тарбиялык: Түгөйү менен иштөөдө бири-бирине уга билүүгө, сыйлоого, салыштырууда маалыматтарды баалай билүүгө, далилдей билүүгө, жоопкерчиликке тарбияланышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Окуучулар маалыматтарды талдап, ажырата билүү, логикалык жана сынчыл ойлонуу, түгөйү менен иштеп жана өз оюн далилдей билүү көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, окуучулардын ар бирине, же экөөнө бирден мугалим даярдаган текст (абсолюттук жана конституциялык монархия). Венндин диаграммасы чийилип, доскага илинет.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20-25 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы

Тапшырма:

• Мамлекет курулганга чейин кандай башкаруу органдары иш алып барган?

• Мамлекет менен Республиканын ортосундагы айырмачылыктар (эрежелери, белгилери ж.б.).

1-кадам: Доскага же флипчартка Венндин диаграммасы чийилет. Окуучулардын ар бирине же экөөнө бирден текст таратылат. Китепти колдонсо да болот.

2-кадам: Түгөйлөр текстти окуп чыгып, башкаруу формаларынын пайда болуу шарттарын, себептерин, окшош жактарын жана айырмачылыктарын салыштырып (абсолюттук жана конституциялык монархияларды) дептериндеги диаграммага жазышат.

3-кадам: Белгиленген убакыт бүткөндө, түгөйлөрдөн бирден окуучу жазгандарын окуп беришет жана суроого жооп беришип, талкуу жүрөт (7–10 мүнөт).

Рефлексия:

- Мындай салыштыруу кызыктуу болдубу?
- Салыштыруу эмне үчүн керек деп ойлойсунар?

Мугалим рефлексиялык суроолорду берип сабакты улантат жана талкууга камтылбай калган темаларды окуучуларга толуктап айтып берет. Окуучулардын билимин баалайт.

Үйгө тапшырма: Кыргызстанда башкаруунун кайсы формасы өкүм сүрөөрүн далилдеген мисалдарды келтиргиле. (4–6 сүйлөм).

2-ТЕМА: РЕСПУБЛИКАЛЫК БАШКАРУУ ФОРМАСЫ

Колдонулган ыкма: Чакан топтордо иштөө, таанып билүү дарагы

Сабактын жабылышы: Окуу китеби, күн мурунтан түзгөн суроолор, таанып билүү дарагы тартылган флипчарт, карточкалар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20-25 мүнөт.

1-кадам: Окуучулар төмөнкү тапшырманы аткарат.

• Кыргызстан кайсы мезгилден баштап республика катары жарыялана баштаган? (**5-6 мүнөт**)

2-кадам: Мугалим классты чакан топторго бөлөт. Ар бир топ үйдөн даярдап келген суроолорун окуп, талкуулап класска сунуш кылуу үчүн алардын ичинен маанилүү жана кызыктуу суроолорду тандашат. Суроолордун саны топтордун санына жараша болот. Эгер эки-үч топ болсо, ар бири бештен кем эмес, алты-жети топ болсо, эки-үчтөн эле суроо сунушталат. (**7–10 мүнөт**).

3-кадам: Суроолор түстүү жабышкак карточкаларга, же карточкаларга жазылып, доскадагы таанып билүү дарагына жабыштырылат. (Ар бир топко ар кандай түстөгү карточкалар таратылат).

4-кадам: Топтордон окуучулар доскага чыгып, башка топтордун суроолорунан алышат. Өз топторуна келип, бир мүнөттүк талкуудан кийин бул суроолорго жооп берет, жооп бере албаса суроо берген топ өзү жооп берет. (**7–10 мүнөт**).

5-кадам: Класста жооп берилбей калган суроолор үй тапшырмасына берилет.

Мугалим окуучулар менен бирге маанилүү жана актуалдуу суроолор жана аларга берилген жоопторду белгилейт жана аларга баа коёт.

Үйгө тапшырма

№ 2-вариант

Колдонулган ыкма: Түгөйү менен иштөө, салыштыруу.

Сабактын жабдылышы: Таблица чийилген флипчарт (же доскага чийилет) окуу китеби, же мугалим даярдаган тексттер.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20 мүнөт.

1. Окуучулар № 1-тиркемедеги таблицаны дептерине чийишет.

2. Экиден биригип окуу китебин же берилген текстти пайдаланып парламенттик, президенттик, аралаш, теократиялык башкаруу формаларынын өзгөчөлүктөрүн салыштырып таблицага жазышат.

(10–15 мүнөт).

3. Берилген убакыт бүткөндө каалагандар же баасы жок окуучулар аткарган иштерин айтып беришет.

№ 1-тиркеме:

Парламенттик	Президенттик	Президенттик-парламенттик	Теократиялык

Эскертүү:

Ар бир чейректин аягында өтүлгөн темаларды кайталоо үчүн төмөнкү ыкмаларды пайдалануу сунуш кылынат. (Үлгүсү аягында кошумча сабактарда берилди).

1. Коллективде иштөө
2. Карусель
3. Троян аты
4. Суроолор дарагы
5. Кластер табышмак ж.б.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 9. ШАЙЛОО СИСТЕМАСЫ

Өтүү мөөнөтү: Ноябрьдын экинчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Акыл чабуулу, чакан топтордо жана түгөйү менен иштөө.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Окуучулар дүйнөдөгү жана Кыргызстандагы шайлоо системаларынын түрлөрүнүн өзгөчөлүктөрүн көрсөтүп, таблицкага жазуу аркылуу берилген теманы өздөштүрүшөт.

Тарбиялык: Окуучулар саясий активдүүлүгүн жогорулатуу менен жарандык активдүүлүккө тарбияланышат жана ар бир жарандын шайлоого катышуусу зарыл экендигин түшүнүшөт.

Өнүктүрүүчүлүк: Жарандык активдүүлүгүн өнүктүрүү, чакан топтордо иштей билүү, маалыматтарды топтоо жана аларды класска тааныштыра билүү көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби КРнын Конституциясы, Шайлоо кодекси, барактар, тексттер, № 1-тиркеме

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 35–40 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

▪ Шайлоо деген эмне жана ал эмне үчүн керек?

Окуучулар өз ойлорун баракка жазып, жооп беришет (5 мүнөт).

▪“Элдин кандай добуш бергендиги эмес, добуштардын кандай эсептелгендиги маанилүү”. И.В.Сталин (РКП(б)нын генералдык катчысы) бул сөзү менен эмнени айткысы келген? Окуучулар өз пикирлерин Кыргызстандагы болуп өткөн шайлоолор менен байланыштырып жазышат жана чындап эле

элдин добуш берүүсү эмес, добуштардын эсептелиши маанилүүбү? – далилдеп беришет. (5–7 мүнөт). Андан кийин мугалим шайлоо системалары жана Кыргызстандагы шайлоо системаларынын пайда болуу тарыхы жөнүндө айтып берет. (10 мүнөт)

1-кадам: Окуучуларга текст таратылат (же окуу китебин пайдаланышат). Алар түгөйү менен мажоритардык, пропорциялык жана аралаш шайлоо системаларын окуп чыгып, ар биринин өзгөчөлүктөрүн

№ 1-тиркемедеги таблицага жазышат. Ошондуктан, мугалим Кыргызстандагы шайлоо системасы тууралуу окуучуларга кененирээк айтып берүүсү зарыл. (10 мүнөт).

2-кадам: Убакыт бүткөндө түгөйлөрдүн бири аткарган иштери тууралуу айтып берет. Мугалимдин жана окуучулардын суроолоруна жооп берет. (2–3 мүнөт).

Суроолор:

- Мамлекет жана коомдун өнүгүшүндөгү шайлоонун ролу?
- Шайлоо учурундагы массалык маалымат каражаттарынын ролу?

Суроолорду берип, өтүлгөн теманы бышыктагандан кийин мугалим окуучулардын билимин баалайт.

Үйгө тапшырма: Кыргызстандагы шайлоолордун жүрүшү жөнүндө ММКдан жана турмуштан алынган мисалдарды келтирүү менен өз көз карашыңарды жазып келгиле.

№ 1-тиркеме:

Мажоритардык	Пропорциялык	Аралаш

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Акыл чабуулу, чакан топтордо иштөө.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, барактар, дептер.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 30-35 мүнөт.

Тапшырма:

“Шайлоо жана бийлик”

“Мылтыктан бийлик туулат”, - деген Мао Цзедун (КЭРнын өкмөт башчысы 1945-1976-жж.). Эмне үчүн Мао Цзедун бийликке жетүүнүн эң ишеничтүү жолу деп аны басып алууну эсептеген? Тарыхта басып алуу жолу менен бийликке жеткен адамдарды билесинерби, мисал келтиргиле.

1-кадам: Окуучулар менен сабактын башталышында “Бүгүнкү күндүн эң маанилүү проблемалары” (үйдөгү, мектептеги, айылдагы жана жалпы эле республикадагы) деген тема боюнча акыл чабуулу өткөрүлөт. Бул суроолорго окуучулар жооп беришип, аларды мугалим же окуучу доскага жазып турат. **(5 мүнөт).**

2-кадам. Бүткөндөн кийин төмөнкү суроолор боюнча аңгемелешүү жүргүзүлөт:

- Доскага жазылган маселелердин чечилишин кантип шайлоо менен байланыштырса болот?

- Шайлоо өнөктүгү учурунда талапкерлер өз Ата журтуна пайда келтирүү үчүн эмне кылуулары керек?

- Демократиялык коомдогу шайлоонун ролу ? **(5–7 мүнөт).**

3-кадам: Окуучулар топторго бөлүп, аларга барак таратылат. Алар доскадагы маанилүү маселелерге дагы кошумчалап, аларды маанилүүлүгүнө жараша баракка (дептерге) жазышат. Анан талапкер катары (депутаттыкка же президенттикке) аларды чечүүгө аракеттенишет. **(7–10 мүнөт).**

4-кадам: Топтордун спикерлери өз топторунун кабыл алган чечимдерин жана аракет пландарын жазып алып, презентациялайт. Аларга суроо берилет. **(3–4 мүнөт).**

Калган убактыларында **(10–15 мүнөт)** мугалим окуучуларга шайлоо системалары тууралуу айтып берет.

№ 3-вариант:

Берилген темадагы 1-2-тапшырмаларды аткаргандан кийин, окуу китебиндеги темадагы кичи темаларды чакан топторго бөлүп берип, бири-бирин окутуу ыкмалары боюнча (мозаика, кезектешип жана жалпы бири-бирин окутуу) теманы өздөштүрүү сунуш кылынат.

мүчөсү

Бекитемин	20___-жыл	Колу	
Бекитемин	20___-жыл	Колу	

Тема: 10. ЭЛДИК ДОБУШ БЕРҮҮ

Өгүү мөөнөтү: Ноябрьдын үчүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Жалпы бири-бирин окутуу.

Сабактын максаттары:

- Окуучулар элдик добуш берүүнүн мааниси, шайлоо принциптери жана шайлануучулардын жаш курактарынын өзгөчөлүктөрү тууралуу негизги маалыматтарды бири-бирине айтып берүү менен жалпы түшүнүк алышат.

- Окуучулар шайлоонун маанисин жана ага катышуунун зарылчылыгын түшүнүү менен өздөрүнүн жарандык активдүүлүгүн арттырат.

- Окуган маалыматтарын класска тааныштыруу жана башкаларды уга билүү аркылуу маалыматтуулугун арттырышат.

Сабактын жабдылышы: Маалыматтар жазылган карточкалар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 25-30 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

- АКШнын президенти Джон Кеннеди (1960-1963) “Демократиялык коомдогу бир эле шайлоочунун маалыматсыз калышы, жалпы элдин коопсуздугуна доо кетирет” деп айткан. Ал бул сөзү менен кандай ойду айткысы келген.

Кыргызстанда бардык шайлоочуга маалымат жетеби?

- Шайлоого эмне үчүн элдер толук катышпайт? Оюңарды далилдегиле.

- Шайлоочулардын шайлоого аң-сезимдүү түрдө катышуусу үчүн кандай иштерди аткаруу зарыл?

1-кадам: Окуучуларга берилген тема боюнча чакан маалыматтар жазылган карточкалар таратылат. Мында бир

карточканы эки-үч окуучуга берсе деле болот.(Нускаманы караңыз)

2-кадам: Маалыматтар менен таанышып, түшүнүксүз болсо, мугалимге суроо беришет жана башка окуучуларга айтып берүүгө даярданышат. (5–8 мүнөт).

3-кадам: Берилген убакыт бүткөндө, окуп үйрөнгөн маалыматтарын ордуна турушуп бири-бирине айтып беришет. (8–10 мүнөт). Алар бир жерге топтолбостон, ар бири жекече пикир алмашуулары керек.

Тапшырманын мааниси окуп үйрөнгөн маалыматтарын башкаларга айтып берип, өзү башкалардан үйрөнгөндө экендигин мугалим окуучуларга эскертип коёт.

4-кадам: Убакыт бүткөндө мугалим окуучуларга суроо берүү аркылуу ким канча маалымат үйрөнгөнүн, аны канчалык деңгээлде өздөштүргөнүн жана канча маалыматты элге айтып бергенин биле алат. Ушундай жол менен окуучулардын билимин баалоого да мүмкүнчүлүк алат. (10 мүнөт).

Рефлексиялык суроолор:

- Өз алдыңча даярданып, аны жалпы класска тааныштыруу кыйын болдубу, өзүңөрдү кандай сездиңер?

- Карточка менен окуунун силер кандай өзгөчөлүктөрүн байкадыңар?

- Сабак кызыктуу болдубу?

Суроо берип бүткөндөн кийин негизги маалыматтарды дагы кайталап бышыктоо менен окуучуларга баа коёт.

Үйгө тапшырма

Мугалимге нускама:

Мугалим элдик добуш берүү, республикадагы бийлик органдары жана аткаруу бийлигинин органдары, шайлоо принциптери, жалпы жана эркин шайлоолор, тең шайлоо, түз шайлоо, жашыруун шайлоо жана шайлоочу менен алардын жаш курагынын аныктамасы, талапкерлер жана анын түрлөрү, референдум жөнүндө карточкаларга кыскача жазып даярдап коёт (2–4 сүйлөм).

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Класста жалпы талкуулоо.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, мугалим түзгөн суроолор:

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 15–20 мүнөт.

1-кадам: Талкуу, элдик добуш берүү деген эмне? деген суроо менен башталат да, мугалим талкуу учурунда жаңы теманы түшүндүрүп айта берет.

Берилүүчү суроолорду баракка (доскага) жазып, илип койсо да болот. (1-варианттагы мугалимге нускаманы суроо катары пайдаланса болот).

2-кадам: Мугалим суроолорду жалпы класска берет, бирок жоопту жеке окуучулардан сурайт.

Шайлоо жөнүндө окуучулар кабардар болгондуктан (ММК, ата-энелерден ж.б.) жана жооптордун негизги бөлүгү суроолордун өзүндө тургандыктан, бардык окуучу талкууга тартылып, сабак кызыктуу өтөт деп ойлойм. Талкуу учурунда “Негизги эрежелерди” туура колдонуу керек.

М.: Бири-бирин уга билүү, сыйлоо, сындабоо, ар бир ой баалуу, кол көтөрүп жооп берүү.

3-кадам: Мугалим окуучуларга суроо берип талкуу башталып, айтылган пикирлер доскага кыскача жазылат. Ар бир жооптон кийин мугалим “Дагы башка пикир барбы?” деп сурап турат.

4-кадам: Убакыт бүткөндө “Берилген суролорго толук жооп алдыкпы? Кимдин кошумчасы бар?” деген суроо менен талкуу жыйынтыкталат.

Рефлексиялык суроолор:

- Сабакты эмне үчүн мындай ыкма менен өттүк?
- Талкуу учурундагы эң кызыктуу суроолор жана туура берилген жоопторду белгилегиле.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

**Тема: 11. МАМЛЕКЕТТИК ОРГАНДАР, КЫРГЫЗ
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИ.**

Өтүү мөөнөтү: Ноябрьдын төртүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Кичи лекция менен чакан топтордо иштөө, салыштыруу.

Сабактын максаттары:

- Окуучулар мамлекеттик органдар КРнын Президенти жана Жогорку Кеңеши, аларды шайлоо жана КРнын аткаруу бийлиги, тууралуу теманы окуп өзгөчөлүктөрүн жазып, салыштырып айтып берүү менен кеңири түшүнүк алышат.

- КРнын Конституциясында бийлик бутактарынын ортосундагы ыйгарым укуктарды туура бөлүштүрүү жана анын мааниси тууралуу окуучулар кеңири түшүнүк алышат.

- Чакан топтордо иштөө, талдоо жүргүзүп салыштыруу, өзгөчөлөнгөндөрүн тандоо, сынчыл ойлонуу, өз көз карашын аныктоо жана аны жалпы класска билдирүү. Билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.

Мугалимге нускама:

11–12–13–14-темалардагы КР нын Президентин, Жогорку Кеңешти шайлоо, Премьер-министрди жана Өкмөттүн курамын бекитүүгө байланыштуу кичи темалар өзүнчө бир саат, алардын ыйгарым укуктары экинчи саат өткөрүлөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, Конституция же Президентти жана ЖКны шайлоо, Өкмөттүн курамына бекитүүгө арналган тексттер.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 35-40 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

• “Туура бийде (Президентте) тууган жок, туугандуу бийде ыйман жок” (Кыдыр аке). Бул макалдын маанисин азыркы учурга салыштырып, чечмелегиле.

• Сарт аке менен Байзак баатырдын акыл-насааттарынан азыркы президент баш болгон жетекчилерге таандык сапаттарды тандап, алардын ушул мезгилде дагы актуалдуулугун далилдеп бергиле.

Доскулу уулу Сарт акенин адеп насаат сөздөрү

-Эл башчысы кандай болуу керек?

-Башчысы жок эл болбойт. Башчысы жок эл-карып. Башчысы жок эл-көрүнгөнгө жем, башчысы бар эл-ынтымактуу, биримдик эл. Ынтымактуу эл-кубаттуу эл.

Эл башчысы-эл тагдырынын жоопкери, көсөмү. Ар нерсенин таянычы, тиреги болот: кереге таянычы-жер, уук таянычы-кереге, түндүк таянычы-уук. Ушул сыяктуу эл башчысынын таянган тиреги-калың эл. Элге алымдуу, элге жагымдуу, сөзү жугумдуу, эли үчүн жанын сайган, кайгы-мунун чогуу тарткан, жыргаса чогуу жыргаган, адилет, калыс башчыны эл-жери кадырлайт, ардак тутат.

Жок, андай болбосо, башчы нарк-насилсиз болсо, өзүн өзгөчө сезген көр көкүрөк болсо, айткан сөзү жөнсүз болсо, жакшы менен жамандын дилин билбесе жана бар кудуретин акыл-эсин, абийирин, дөөлөтүн напсисине тебелетип, көр дүйнөгө кул кылса, ал элден ажырайт, андайды калың журт колдобойт. Мындай башчы эл бузар, журт бузар, журт курутат митеге тете.

Жакшылык менен жамандыктын салмагы, касиети бирдей эмес. Өмүрдө тапкан абийирди көз ачып-жумганча жоготуп коюуга болот. Колдон кеткен абийирдин орду толбойт, ал кайрылып келбейт. Муну эл башчысы эле эмес, ар бир адамдын биле жүрүшү абзел. Ошондон улам, көп жакшылыкты бир жамандык жеңерин эске тутуу абзел.

Жамандык менен жакшылык ар адамдын көзү өткөнчө тегерегинде эриш-аркак ээрчишип жүрөт. Ниетке жараша биринин ордун бири басып турат. Эмесе, айланайындар, Аллах таалам ниетиңерге береке берсин! Ниет оңолсо, Аллах таалам бак берет, береке берет. Ниет оңолгондо эси дартың да, сүйлөгөн сөзүң да оңолот. Жакшы айтылган сөздүн өмүрү узун, бүт ааламды баккан

кара жер , калың эл гана казына эмес, тунук акылдан чыккан асыл сөз да кенч. Ата мурасынын бардыгы сөз аркылуу укумдан тукумга жетет.

Байзак ажы Тооке уулу

Байзак ажы Жумгалдык болуш болгон (1827-1914). Ал бардыгына тең калыс, адилет караган. Ошондуктан, кийин болуш болуп эл башкарган улдарына өзүнүн акыл, кеңештерин айтып турган. Азыркы мезгилде дагы өз маанилерин жоготкон жок.

“Элди бийликтин күчү менен эмес, калыстыктын күчү менен башкар. Бийлигиң бүткөн күндө да эл менен кала бересиң...” .

... ”Мен бийлик ээси болуп турганда, өзүм гана элдин сынында эмес, туугандарым да элдин сынында. Алардын шарияттын, мыйзамдын жолун катуу сакташы- туугандык парзы”.

“Мен тууганымдын болушу эмес, элдин болушумун, тууганга калыс боло албаган, элге калыс боло албайт”.

“Эл жакшысы карапайымдыгын жоготсо, мансап кууса, дүнүйө топтосо, анын паска түшкөнү ошол”. (А. Молдалиев “Байзак баатыр”-Бишкек 1993. 67-68 беттер)

Байзак ажынын бул терең ойлору эл башкарган жетекчилер кандай сапаттарга ээ болуш керек экендигин эскертип турат.

1-кадам: Окуучулар беш-алтыдан болуп үч-төрт топко бөлүнөт. Мугалим аларга мамлекеттик органдар жана Президент жөнүндө маалымат берет. (**10 мүнөт**).

2-кадам: Биринчи топко Президентти, экинчи топко – Жогорку Кеңешти шайлоо жана үчүнчү топко Премьер-министрди жана Өкмөт курамын бекитүү тууралуу маалымат барактары, флипчарт маркерлер таратылат. (**2–3 мүнөт**).

3-кадам: Аларды окуп чыгышып, флипчартка шайлоонун жана дайындоонун негизги шарттарын кыскача жазышат. (Окубай туруп жаза баштаганга мүмкүндүк бербениз).

М:

- КР нын Президенти алты жылга шайланат.

• Талапкер 35-65 жашта болушу керек ж.б. (10 мүнөт. Баракка иштеп, доскага жазып берсе да болот).

4-кадам: Берилген убакыт бүткөндө жазган маалыматтарын доскага илип, презентациялоо башталат. (2–3 мүнөт). Катар илинген маалыматтарды салыштырып, шайлануу өзгөчөлүктөрү боюнча жалпы талкуу жүрөт. (5–7 мүнөт).

Эскертүү: Бир тапшырманы эки топко берсе да болот. Калган окуучулар болсо эксперт катары катышуусу сунуш кылынат.

Эксперттер менен бирдикте ар бир топтун иштеринин өзгөчөлүктөрүнө, маалыматтуулугуна жараша баа коюлат.

Үйгө тапшырма: Президенттин ыйгарым укуктарынын негизилеринен бешти тандап алып, алардын маанилүүлүгүнө жараша жайгаштырышат жана маанилүүлүгүн далилдеп беришет.

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Чакан топтордо иштөө.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, башка талапкерлердин программаларын чагылдырган массалык маалымат каражаттары, ар бир топко бирден флипчарт, маркерлер (мүмкүнчүлүк болсо) же барактар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 35 мүнөт.

Тапшырма:

Адилеттүү болуп турса бек киши,

Ошончолук жыргал болот эл ичи.

Адилет бол зулумдукту тебеле,

Топук кылып караны акка теңебе.

Жусуп БАЛАСАГЫН,

“Куттуу билим” чыгармасынын автору

Автор өкүмдарга арналган бул чыгармасында өкүмдардын кайсы сапаттарына көңүл бурган, эмне үчүн? Силер дагы кошумчалап, жакшы өкүмдардын портретин түзгүлө. (5 мүнөт).

1-кадам: Окуучулардын санына жараша 4–6 топко бөлүнүп, аларга флипчарт же барактар, маркерлер таратылат. (2–3 мүнөт).

2-кадам: Эки-үч топ өз алдынча Президенттикке талапкердин, калган топтор ЖКга депутаттыкка талапкерлердин программасын иштеп чыгат. (10 мүнөт).

3-кадам: Убакыт бүткөндө ар бир топтон бирден окуучу чыгып, өз иштерин доскага илип же жазып, презентациялап беришет. Алар түзгөн программаларынын, мисалы, жумуш менен камсыз кылуу, пенсияны көбөйтүү ж.б. канчалык деңгээлде ишке ашырылаарын жана турмуш чындыгына жакын экендигин далилдеп берүүлөрү керек. Мугалимдин жана окуучулардын суроолоруна жооп берип, талкуу жүрөт. (3–5 мүнөт).

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

**Тема: 12. ДЕМОКРАТИЯЛЫК МАМЛЕКЕТТЕ
МАМЛЕКЕТТИК БИЙЛИКТИН УЮШТУРУЛУШУ**

Өтүү мөөнөтү: Декабрьдын биринчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Чакан топтордо иштөө, салыштыруу.

Сабактын максаттары: 11-темада чогуу берилди.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, Конституция, же Президенттин жана Жогорку Кеңештин ыйгарым укуктарынын тексттери, флипчарттар, маркерлер, ”Бийлик бутактары” көрсөтмө куралдар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 30-35 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

- Мамлекеттик бийликти эмне үчүн бөлүштүрүү керек?
- Кайсы бийлик эч ким менен бөлүштүрүлбөйт жана эмне үчүн?

• Жогорку Кеңеш жана алардын аткарган иштери тууралуу өз билгениңерди айтып бергиле.

• “Өлкө сен үчүн эмне кылгандыгы жөнүндө эмес, өзүн өлкөң үчүн эмне кыла аларың тууралуу сурагын.”

Д.Ф.Кеннеди (1961-1963-жылдар АКШнын президенти)
Бул ойду колдогон же жокко чыгарган аргументтерди келтиргиле.

1-кадам: Окуучулар төрт-бештен болуп үч топко бөлүнөт. Мугалим аларга мамлекеттик бийликтин үч бутагы жана Жогорку Кеңеш тууралуу айтып берүү менен биринчи топко Президенттин, экинчи топко Жогорку Кеңештин жана үчүнчү топко Өкмөттүн ыйгарым укуктары жазылган барактарды, флипчарттарды, маркерлерди таратат.

Бир тапшырманы эки топко берсе да болот жана калган окуучулар болсо байкоочу катары катышып, окуучулардын иш-аракетин жана презентациясын баалап, өз ойлорун айтышат.

(10 мүнөт).

2-кадам: Аларды окуп чыгышып (китепти же Конституцияны пайдаланса да болот), мурдагы тема сыяктуу жазып чыгышат жана ыйгарым укуктарды өзгөртүп, кайрадан бөлүштүрүшөт. **(10 мүнөт).**

3-кадам: Берилген убакыт бүткөндө аткарган иштерин доскага илип, презентациялашат.

Ыйгарым укуктарга өзгөртүү киргизилсе, анын канчалык деңгээлде керек экендигин жана анын өзгөчөлүктөрүн далилдешет.

Башка окуучулардын суроолоруна жооп берип, талкуу жүрөт (ар бир топко **3–5 мүнөт**).

Байкоочулар менен бирдикте топтордун аткарган иштеринин артыкчылыктарын, жасаган презентациясынын аргументтүүлүгүнө жараша баа коюп, сабак жыйынтыкталат.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 13–14. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТКАРУУ БИЙЛИГИ.

Өтүү мөөнөтү: Декабрьдын экинчи, үчүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Текст менен иштөө жана салыштыруу.

Сабактын максаттары:

- Жергиликтүү мамлекеттик администрация, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана алардын милдеттери, прокуратура жана аларды дайындоодогу өзгөчөлүктөр жөнүндөгү тексттерди окуп, салыштыруу менен даярданышат.

- Алар жалпы класска аргументтүү түрдө айтып берүү, текст менен иштөө билгичтиктерине жана көндүмдөрүнө ээ болушат.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, Конституция, тексттер.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 25-30 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

- “Коом деген сени менен мен.

Сен таза болсоң, мен таза болсом, коом да таза болот”.

Исхак РАЗЗАКОВ,

1945-1950-жылдары Кыргыз ССР Министрлер Советинин төрагасы, 1950-1960-жылдары Кыргызстан КП БКнын 1-катчысы.

- “Күчтүү жана чынчыл өкмөт бир гана материалдык тартипти эмес, элдин адеп-ахлагынын өзүн да сактайт” – деп эсептеген акын В.А.Жуковский.

(XIX к. биринчи жарымы)

Эки Адам тарабынан эки башка мезгилде айтылган бул ойлорго кошуласыңарбы?

Бул ойлорду жокко чыгарган же колдогон аргументтерди келтиргиле. Экөөнүн кандай окшош жактары бар?

Мугалимдин сөзү.

Эгерде адамдын алыска тараган атак даңкы анын өзү үчүн гана керек болсо, ал өз керт башынын кызыкчылыгын, жыргалын ойлосо, эл журттун бакыбат жашоосуна тиешеси жок болсо, анда ал инсандын баалуу сапаттарына татыксыз. Арстанбектин түшүнүгүндө андай адам элден журттан бөлүнүп, ээн тоодо жалгыз жашаган жапайы кийик сымал күн өткөрүп калат.

М: Кабарың күнгө кетсе да,

Жылдызга колуң жетсе да.

Жараткандын дүйнөсү,

Бүт колуңа өтсө да.
Эл менен сен бийиксиң,
Элден чыксаң кийиксиң.

▪ Арстанбектин бул ыр саптарынан өлкө башчылары кандай сабак алса болоорун ойлонуп, айтып бергиле.

1-кадам: Берилген темадан чакан тексттер даярдалып (ар бир кичи темадан) окуучуларга таратылат же кичи тема боюнча бөлүнүп берилет. Аларды эки-үч жолу окуп чыгышат. (10–15 мүнөт).

Биринчи жолу окуганда аныктамаларга, негизги идеяларга, даталарга, окуяларга көңүл буруп эстеп калуулары керек. Эгерде татаал сөздөр болсо, аны бир нече жолу кайталап, тилин жатыктырышат.

Экинчи жолу текстти окуганда түшүнүксүз сөздөр болуп калса, башка окуучудан же мугалимден сурашат да, кайрадан окуп чыгышат.

2-кадам: Окуучулар өз алдынча окуп, темадан жалпы түшүнүк алгандан кийин мугалим мурдатан даярдаган суроолорун берип, класста жалпы талкуу башталат.

3-кадам: Талкуу учурунда жана талкуудан кийин төмөнкүдөй суроолор берилет.

- Темалардагы негизги идеялар, түшүнүктөр кайсылар?
- Кайсы маалыматтар эң маанилүү жана таң калыштуу болду?

- Бирин-биринерге тексттен суроо даярдагыла.
- Аларга жооп бергиле ж.б.

Текст менен иштөөдө жана суроолорго жооп берүүдө анча активдүү эмес окуучуларга дагы көңүл буруу керек.

Окуучулардын билими бааланып, сабак жыйынтыкталат.

Баалоо

Үйгө тапшырма

№2-вариант:

Колдонулган ыкма: Коллективде иштөө.

Сабактын жабдылышы: Карточкаларга бирден суроо жазылып, кутучага(коробка) салынат.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20 – 25 мүнөт.

1-кадам: Окуучулар парталарды четке жылдырып, тегерек тартып отурушат (ордунда отурушса деле болот), алардын бирөө алып баруучу болуп дайындалат, дагы бирөө эксперт катары бөлүнөт.

2-кадам: Ал карточкалар салынган коробканы алып сааттын жебеси боюнча басып, окуучуларга кезек менен таратат. Окуучу карточкадагы суроону окуп, дароо жооп берүүсү керек. Жооп бере албаса эки жагындагы окуучудан сурайт. Алар дагы жооп бербесе, алып баруучу ал суроону бүтүндөй класска сунуш кылат. Ушундай жол менен жооп берүү убакыт бүткөнчө же акыркы окуучуга чейин уланат.

Рефлексия:

- Мындай ыкмада сабак өтүүнүн кандай өзгөчөлүктөрүн байкадыңар?

- Кайсы суроолор силер үчүн маанилүү болду?

Эксперт окуучунун канча суроого жооп берилди же жооп берилген жок, ким кандай жооп берди деген сыяктуу маалыматтары боюнча окуучуларга баа коюлат.

Эскертүү: Өтүлгөн сабактарды кайталоого арналган ыкмалар кошумча сабактарда берилди.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 15. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СОТ
БИЙЛИГИ

Өтүү мөөнөтү: Декабрьдын төртүнчү жумасы.

Бешинчи жума-кайталоо.

Январдын үчүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Чакан лекция, өз алдынча иштөө жана салыштыруу.

Сабактын максаты:

• Окуучулар Сот бийлиги, алардын түрлөрү жана аткарган иштерин окуп билүү менен алардын элдин турмушундагы ээлеген ордун аңдап билишет.

• Сот бийлигин дайындоодогу өзгөчөлүктөрүн салыштыруу менен өз алдынча иштегенге көнүгүшөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, Конституция, тексттер. (Китеп жетиштүү болбосо), №1 тиркеме

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 30-35 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

• Сот адилеттиги деп эмнени түшүнөсүңөр жана ал эмне үчүн керек?

• Байыркы мезгилде кыргыздарда күнөөлүү деп эсептелген адамдарды кимдер, кантип жазалашкан?

Мугалимдин сөзү

Арстанбек акын өз заманында далай башчылардын адилетсиз кылык-жоруктарын көрүп, “ушул заман тар заман, азууларга бар заман, бечарага зар заман”-деп ырдаган.

Ошондой эле ал калк башында турган байлыгы, бийлиги бар атка минерлердин адеп-ахлагына катуу талаптарды койгон.

Алсак, башкаруучулар элдин үмүт тилектери, кызыкчылыктары менен эсептешип, катардагы букара калкка мээримдүү, адилеттүү мамиле жасап, ак ниет эмгек кылуулары керек.

Эгерде башкаруучулардын жүрүш-турушу мындай сапаттарга каршы болсо, андай жетекчилердин баркы болмок эмес.

Арстанбек акын мындай төбөлдөргө төмөнкүдөй өкүм чыгарган:

Зордугу өтсө жакырга,
Зомбулук кылса бакырга.
Зордун түбү-кара жер,

Катарлаш элге кан чачса.
Канкорлорго жан тартса,
Кандын жайы-кара жер.
Кара өзгөй болсо калкына
Калктын жетпей баркына
Жакырдык жанды кыйнаса
Акимдин жайы-кара жер.

●Арстанбектин бул ырда көрсөтүлгөн хан менен акимге карай чыгарган өкүмүнө макул же каршы болгон аргумент келтиргиле.

1-кадам: Мугалим Сот бийлиги жөнүндө жана алардын бөлүнүштөрү, иш-аракеттери, жарандык, жазык ж.б. иштер, жазанын түрлөрү жөнүндө чакан лекция окуйт. Темаларды схема түрүндө чийип алса болот.

М.: Жазанын түрлөрүн... ж.б. (**10 мүнөт**).

2-кадам: Дептерлерин экиге бөлүп чийишет (№ 1-тиркеме). Биринчи бөлүмгө Жогорку, экинчиге жергиликтүү сотторду жазып, китеп же тексттерди пайдаланып, аларды дайындоодогу өзгөчөлүктөрүн (жашы, билими ж.б.) жалпы иш-аракеттерин салыштырып жазышат. (**7–10 мүнөт**).

3-кадам: Бардыгы даярданып бүткөндө каалаган же баасы аз окуучулар аткарган тапшырмаларын доскага жазып, айтып беришет. Окуучулар суроо берип, кошумчалашат.

Алардын аткарган тапшырмаларынын маалыматтуулугуна, салыштыруудагы өзгөчөлүктөргө, берген жоопторунун аргументтүүлүгүнө жараша баа коюлат.

Үйгө тапшырма

№ 1-тиркеме:

Жогорку сот	Жергиликтүү сот

Конституциялык палата

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 16. МАМЛЕКЕТТИН САЯСИЙ АЙМАКТЫК ТҮЗҮЛҮШ ФОРМАСЫ

Өтүү мөөнөтү: Январдын төртүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Эки бөлүктүү күндөлүк, салыштыруу.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Окуучулар мамлекеттин саясий түзүлүш формасы, алардын белгилери, кандай жол менен пайда болору тууралуу берилген теманы окуп, күндөлүктү толтуруу аркылуу кеңири түшүнүк алышат.

Тарбиялык: Саясий түзүлүштөрдүн ар түрдүүлүктөрүн баамдап билүүгө жана кабыл алууга өз алдынча ойлонууга, аракеттенүүгө, чечим чыгара билүүгө тарбияланышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Тексттерди талдай билүү, өзү тыянак чыгарып, аны окуучуларга тааныштыруу билгичтиктерин, сынчыл ойлонуу жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Эки бөлүктүү күндөлүктүн үлгүсү чийилген флипчарт (№ 1-тиркеме), (же доскага чийилет) окуу китеби (текст), сызгыч, карандаш. Көргөзмө курал.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20–25 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өткөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

▪ Федеративдүү мамлекеттерге кайсылар кирет?
▪ Кыргызстан федеративдүү мамлекет болушу үчүн кандай шарттар керек? (5 мүнөт).

▪ Мамлекеттик саясий аймактардын өзгөчөлүктөрүн, айырмачылыктарын жана белгилерин салыштырып жазгыла.

1-кадам: Окуучулар доскадагы үлгү боюнча эки бөлүктүү күндөлүктү дептерине чийишет.

2-кадам: Алар китептеги теманы же таратылган тексттерди окуп чыгып, эң маанилүү цитата же сөздөрдөн алып таблицанын цитата бөлүгүнө жазышат. Ал эми комментарий бөлүмүнө ошол цитата жана сөздөргө түшүндүрмө жазышат.

3-кадам: Берилген убакыт бүткөндө, (7–10 мүнөт) бир окуучу биринчи цитатаны окуп, комментарийлеп берет. Мугалимдин өтүнүчү боюнча дагы кимде ушуга окшош цитата же комментарий болсо, ал дагы окуп, айтып берет. Кезек кийинки окуучуларга келип, жооп берүү улантылат (10–12 мүнөт, каалагандар же баасы жоктор).

4-кадам: Унитардык жана федеративдүү мамлекеттердин белгилерин салыштырып жазгыла жана айтып бергиле.

Окуучулардан берилген тапшырманы суроодо баалары аз же сабакка активдүү катышпаган окуучулардан суроо сунуш кылынат. Мугалим окуучулар менен бирге эки бөлүктүү күндөлүктө көрсөтүлбөй калган негизги маалыматтарды толуктайт жана окуучулардын иштерин баалайт.

Үйгө тапшырма

Суроолор:

• Бул тапшырманы аткаруунун максаты эмнеде, ким кантип аткарды?

• Унитардык жана федеративдүү мамлекеттердин кандай өзгөчөлүктөрү бар?

№ 1-тиркеме:

Цитата	Комментарий

Саясий аймактык түзүлүшү (кёрсөтмө куралдар)

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Коллективде иштөө.

Сабактын жабдылышы: Мугалим даярдаган бирден суроо жазылган карточкалар жана аларды салган кутуча.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20–25 мүнөт.

1-кадам: Окуучулар тегерек тартып турушат (же ордунда отурушат), алардын бирөө алып баруучу болуп дайындалат.

2-кадам: Ал карточкалар салынган кутучаны алып, сааттын жебеси боюча окуучуларга кезек менен таратат. Кутучаны алган окуучу андагы суроого дароо жооп берүүсү керек. Эгерде жооп бере албаса, алып баруучу ал суроону бүтүндөй класска сунуш кылат. Ушундай жол менен жооп берүү акыркы окуучуга же карточка түгөнгө чейин уланат.

Рефлексиялык суроолор:

1. Сабакты ушундай ыкмада өтүүнүн кандай артыкчылыктары бар?

2. Кайсы суроолор кызыктуу болду?

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 17-18. МАМЛЕКЕТТИК САЯСИЙ ТАРТИПТЕР.

Өтүү мөөнөтү : Февралдын биринчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Чакан топтордо иштөө, акыл чабуулу.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Саясий тартиптер, демократия түшүнүгү жана алардын формаларын, принциптерин, баалуулуктарын жана маанисин чакан топторго бөлүнүп иштөө аркылуу айтып берүү менен ачып көрсөтүшөт.

Тарбиялык: Демократияны, анын принциптерин, баалуулуктарын өздөштүрүү аркылуу, ар бир окуучу андагы лидерликтин ролун сезип көрө билүүгө тарбияланышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Текст менен иштөө, талдоо, салыштыруу, чакан топтордо иштөө менен өз алдынча чечим кабыл алуу, сынчыл ойлоо билгичтигин жана иштөө жөндөмдүүлүктөрүн арттырышат.

Сабактын жабдылышы: Флипчарт, маркерлер, окуу китептери текст) таркатма барактар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20-25 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

1. Акыл чабуулу. Окуучулар 5 мүнөттүн ичинде демократия жөнүндө эмне билерин айтышып, алар доскага жазылат. Аларды пайдаланып, окуучулар демократияга өздөрүнүн аныктамасын түзөт. Мугалим демократиянын бир нече аныктамасы бар экендигин эскертип, окуу китебиндеги А.Линкольдун аныктамасын окуп (айтып) берет.

У.Черчилль (1874-1965-жж.) Улуу Британиянын мамлекеттик ишмери, 1940-45-жж. жана 1951-55-жж. премьер-министр болгон. Публицист, тарыхый жана адабий эмгектердин автору. Адабият боюнча Нобель сыйлыгынын ээси (1953-ж.).

2. “Демократиянын кемчиликтери көп, бирок анын бир артыкчылыгы да бар: буга чейин эч ким андан жакшыраак нерсени ойлоп таба элек”, - деген У.Черчилль.

Автордун айтайын деген ою эмнеде? Башкаруунун бөлөк түрлөрүнө салыштырмалуу демократия кандай артыкчылыктарга ээ?

3. Демократиянын жакшы жана начар жактарын далилдеген беш-алты сүйлөм жазгыла жана аларды далилдеп бергиле.

4. Лидер деген ким жана кандай адам лидер боло алат?

1-кадам: Окуучулар санына жараша бир нече чакан топторго бөлүнөт, бир же эки топ демократиянын баалуулуктарын жана калган топтор дагы демократиянын принциптери менен

лидерлик сапаттарын окуп чыгышат. (**5 мүнөт**, окуу китебинен же тексттен). (китептин артында, кошумча сабак).

2-кадам: Ар бир группа окуган маалыматтарынан, эн маанилүү, орчундуу деп эсептешкен төрт-бешөөнү тандап дептерине жазышат жана аларды кайсы артыкчылыктары үчүн тандашкандыгын, алар Кыргызстанда канчалык деңгээлде ишке ашырылып жаткандыгын мисал келтирүү менен айтып берип (каалагандар же баасы жоктор), окуучулардын суроолоруна жооп беришет. (**10 мүнөт**).

Рефлексиялык суроолор:

- Эмне себептен чакан топторго бөлүнүп иштедик?
- Мындай жол менен иштөөдө эмнелерге үйрөндүңөр?

(Бирге иштөөгө ж.б.)

• Демократиянын принциптерин, баалуулуктарын, лидерлик сапаттарын кандай белгилери жана сапаттары, артыкчылыктары боюнча тандадыңар?

Окуучулар иштеген көнүгүүлөрдөн башка темаларды: демократия, лидерлик тууралуу мугалим кошумча айтып берет. Окуучулардын аткарган ишин баалайт.

Үйгө тапшырма: Демократиянын 2–4 принциптерин тандап алып, анын Кыргызстанда кандайча ишке ашып жаткандыгын мисал келтирүү менен далилдеп бергиле.

№ 2-вариант:

Тема: Кыргызстандагы демократия.

Колдонулган ыкма: Роддоштурулган оюн, пресс-конференция

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, газета-журналдар.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Өтүлгөн темаларды жана массалык маалымат каражаттарын (ММК) пайдаланып, Кыргызстандагы демократиянын өнүгүү жолун ачып көрсөтүү аркылуу демократия жөнүндө алган билимдерин бышыкташат.

Тарбиялык: Окуучулардын Кыргызстанда демократиянын өнүгүшүнө жекече салым кошуу зарылдыгын жана ал үчүн

өздөрүнүн жекече жоопкерчилиги менен активдүүлүгүнүн керек экендигин аңдап билишине өбөлгө түзүлөт.

Өнүктүрүүчүлүк: Сынчыл ойлонуу билгичтигин жана өз көз карашын айтып, аргументтүү далилдей билүү көндүмдөрүнө ээ болушат.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 15–20 мүнөт.

Тапшырма: Окуучулар күн мурунтан тарых жана окуу китебин, ММКны пайдаланып, төмөнкү суроолорго даярданышат, окуучулар да кошумчаласа болот:

- Кыргыз элинин турмушунда байыртан эле демократиянын болгондугун далилдеген мисалдарды келтиргиле.

- **М.:** Кыргызстандын ички, тышкы саясий абалы оордоп кеткендигине байланыштуу Атаке баатыр саяк, кушчу, солто, кытай, саруу ж.б. урууларынын башчыларын чогултуп курултай өткөргөн. Анда алар Санкт-Петербургда император Екатерина IIге кыргыз элчилигин жиберүүнү чечишкен ж.б. Ошол мезгилдеги курултайдын өткөрүлүшү жана ал чечимдин кабыл алынышы демократиянын белгиси болгон.

- Кыргызстандын демократиялык өнүгүү жолунда кандай кыйынчылыктар болуп жатат жана аларды кантип жеңсе болот деп ойлойсуңар?

- Кыргызстандын демократиялык жол менен өнүгүүсүндөгү силердин аткарган ролуңар кандай?

- Кыргызстан демократиялык жол менен өнүгүүсү үчүн дүйнөлүк тажрыйбаны кантип колдонсо болот?

- ММКны демократиялаштыруу кандайча жүргүзүлүүдө (сөз эркиндиги)?

- Саясий партиялар жана алардын иш-аракеттери кандай?

1-кадам: Окуучулар бет маңдай болуп отуруусу үчүн парталар эки тарапка жайгаштырылат.

Окуучулар эки топко бөлүнөт, бир тарабы саясий партиялардын лидерлери, экинчи тарабы чет элдик журналисттер болушат. Калган окуучулардан эксперттик топ түзүлөт.

2-кадам: Журналисттер өздөрүн тааныштырып (мен “Кыргыз Туусу” газетасынанмын, аты-жөнү) суроо бере

башташат. (Жогоруда берилген ж.б. суроолордон). Партиялардын лидерлери жооп беришет. Мугалим алып баруучу катары алардын суроо-жоопторун көңүл коюп угуп, багыт берип турат жана өзү дагы кошумчалайт, убакытка көз салат.

Берилген убакыт бүткөндө мугалим эксперттик топ менен бирдикте берилген суроолорго кайсы лидер туура аргументтүү жооп бергендигин аныктап, баа беришет. Журналисттер берилген суроолоруна алган жооптору үчүн ыраазычылык билдирип, пресс-конференция аяктайт.

№ 3-вариант:

Мен лидермин. (5–10 мүнөт).

Окуучулар өтүлгөн теманы жана лидерлик сапаттарды пайдаланып, өздөрүнүн лидерлик сапаттарын өнүктүрүү боюнча кадамдарын иштеп чыгышат жана дептерине жазышат.

Мисалы:1-кадам: Активдүүлүгүмдү жогорулатам.

2-кадам: Демилгелүүлүктү көрсөтөм ж.б. Убакыт бүткөндө окуп беришет.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 19–20. АНТИДЕМОКРАТИЯЛЫК ТАРТИПТЕР.

Өтүү мөөнөтү : Февралдын экинчи, үчүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Акыл чабуулу, чакан топто иштөө, салыштыруу.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Антидемократиялык тартиптер, алардын мүнөздөрүн, принциптерин, бири-бирине болгон өзгөчөлүктөрүн чакан топтордо салыштыра окуп талкуулоо менен алардын натыйжаларын ачып көрсөтүшөт.

Тарбиялык: Тоталитардык жана авторитардык мезгилдеги элди репрессиялоо саясый укуктарынан ажыратуу, элди

куугунтуктоолор тууралуу маалымат алуу аркылуу, патриоттуулукка тарбиялоого өбөлгө түзөт.

Өнүктүрүүчүлүк: Текстти (кичи темаларды) салыштырып окуу аркылуу саясий тартиптердин негизги жана өзгөчөлөнгөн белгилерин аныктай билүү билгичтерин, чакан топтордо иштөөдө, бири-бирин уга билүү, бирге иштөө көндүмдөрүнө ээ болушат.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, же мугалим даярдаган тексттер, "Авторитардык жана тоталитардык режим" таркатма барактар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20-25 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

• Окуучуларга "3–5 мүнөттүн ичинде тартип жана саясий тартип жөнүндө өз түшүнүктөрүңөрдү салыштырып айтып бергиле?" деген суроо менен акыл чабуулу өткөрүлөт. Айтылган идеялар доскага жазылып, окшоштору чийилет.

• Франциянын демократиялык лидери (согуштан кийинки премьер-министри). Клемансо "бардыгы көп сүйлөгөн өлкөгө даңк, бардыгы унчукпаган өлкөгө маскарачылык", - деп айткан, "Көп сүйлөгөн жана унчукпаган өлкө" мында сөз эмне жөнүндө болуп жатат?

• Кыргызстанда (СССР мезгилинде) Антидемократиялык тартиптер кайсы жылдары өкүм сүргөн? Алардын бири биринен кандай өзгөчөлүктөрү бар?

1-кадам: Окуучулар саноо жолу менен үч топко бөлүнүшөт. Эгерде, алардын саны көбүрөөк болсо, бир нече окуучудан эксперттик топ түзүп коюңуз.

Биринчи топтогулар- демократиялык, экинчи топтогулар- тоталитардык, үчүнчү топтогулар- авторитардык тартиптеги мамлекеттерде жашаган кырдаалды түзүшөт (салыштыруу үчүн демократияга дагы кайрылабыз).

2-кадам: Ар бир топ окуу китебинен же таратылып берилген демократиялык, авторитардык, тоталитардык тартиптердин мүнөздүү белгилерин (таркатма барактар) салыштырып окуу аркылуу өздөрү жашаган саясий тартиптердеги мамлекеттердин негизги жана өзгөчөлөнгөн белгилерин кайсы жылдарды өзүнө камтыгандыгын аныкташат. Жакшы жана начар жактарын белгилешет. (**10 мүнөт**). Ошондой эле, ар бир саясий тартиптин Кыргызстанга тийгизген таасири жана анын натыйжаларынан мисал келтиришет.

М:

- Демократиялык топ: Кыргызстанда кайра куруудан кийин алгачкы демократиялык кыймылдар пайда болгон. (Дагы улагыла).

- Тоталитардык топ: Кыргызстанда сталиндик кандуу репрессия болгон.

- Авторитардык топ: Күнөөсүз жазалангандар актала баштаган ж.б.

3-кадам: Убакыт бүткөндө ар бир топтон бирден өкүл чыгып аткарган иштери тууралуу жазгандарын айтып берет. Окуучулардын суроолорун жооп беришет.

4-кадам: Топтор иштеген темалардан калган маалыматтарды мугалим жыйынтыктап айтып берет.

Баалоо:

Үйгө тапшырма: Антидемократиялык тартиптердин мүнөздөмөсүн окуп чыгышып, каалаган үч-төртөөнө өз түшүнүктөрүн жазышат.

М.: Эркин басма сөзгө тыюу салуу жана аны жоюу дегенди кандай түшүнөсүн, анын натыйжалары?

Суроолор:

- Эң катуу тартип деп кайсынысын ойлойсуңар жана эмне үчүн?

- Кайсы тартип эл үчүн кызмат кылат? Үчөөнү салыштырып, далилдеп бергиле.

№2-вариант:

Колдонулган ыкма: Салыштыруу, түгөйү менен иштөө.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, мугалим даярдаган текст, (демократиялык, авторитардык, тоталитардык саясий режимдер). Кёрсөтмө куралдар

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20-25 мүнөт.

1-кадам: Окуучуларга тексттер таратылат же окуу китебин пайдаланышат. Алар саясий тартиптерди окуп чыгып, бири-бирине салыштырат, өзгөчөлүктөрүн белгилешет.

2-кадам. № 1-тиркемедеги таблица доскага чийилет. Аны окуучулар дептерине чийишет да, экиден биригип мурдагы белгилешкен өзгөчөлүктөрүн салыштырып, таблицкага жазышат. (10–15 мүнөт). Ватманга жазып, доскада презентациялап берише да болот.

3-кадам: Берилген убакыт бүткөндө каалаган же баасы аз окуучулар саясий тартиптердин өзгөчөлүктөрүн айтып беришет. Окуучулардын суроолоруна жооп берип, сабак уланат.

№1 тиркеме:

Демократиялык	Тоталитардык	Авторитардык

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема 21-22. КООМ ЖАНА ЖАРАНДЫК КООМ

Өтүү мөөнөтү: Февралдын төртүнчү, марттын биринчи жумасы

Колдонулган ыкма: Түгөйү менен иштөө, дебат. Чакан топтордо иштөө, кичи лекция, текст менен иштөө.

Сабактын максаттары:

- Демократиялык комдогу жана укуктук мамлекеттеги жарандардын аткарган ролун ачып көрсөтүшөт.
- Демократиялык коомдо жаран өз максатына жетүү үчүн көбүрөөк мүмкүнчүлүктөргө ээ экендигин, коом жана анын келечеги үчүн жарандык жоопкерчилиги да жогору экендигин түшүнүшөт.
- Окуучулар жарандык коомдун маанилүүлүгү жана өлкөдөгү демократия менен жарандык коомдун өнүгүшүнүн өз ара байланышы тууралуу түшүнүк алышат.
- Изилдөө, талдоо, кыскача так жооп берүү, жалпылап жыйынтыктоо көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.
- Бири-бирин уга билүү, сыйлоо сапаттарына ээ болушат.

Сабактын жабдылышы: Кыргыз Республикасынын Конституциясы, окуу китеби, кошумча адабияттар, мугалим даярдаган суроолор, Венндин диаграммасы, “Жарандык коом” көрсөтмө курал, таркатма барактар.

Эскертүү: Күн мурунтан окуучуларга дебаттын темасы айтылып, даярданууга тапшырма берилет. (§ 21-22 жана ММК).

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 25–30 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өткөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы

1.Жаран жана жарандык

Тапшырма:

- Жаран жана жарандыктын айырмасы.
- Жарандык сапаттар жана жарандык активдүүлүктөрдү аныктоо.
- Жарандык коомду кандай түшүнөсүңөр?
- “Жарандык коом” кластер-табышмагын аткаргыла. (таркатма барак).

“Жарандын милдеттери”.

Жарандын милдеттери жана жоопкерчиликти тууралуу төмөндө сунушталган ойлордун ичинен милдеттерге тиешелүүлөрүн бөлүп көрсөткүлө. Эмне үчүн ушундай деп эсептегениңерди түшүндүргүлө.

- Башка адамдардын мыйзамдуу кызыкчылыктарына, укуктарына жана эркиндигине доо кетирбөө.

- Социалдык, улуттук же диний жек көрүүчүлүктү, кастыкты ойготкон пропагандага жана үгүткө жол койбоо.

- Монополизация же кыянатчыл конкуренцияга багытталган экономикалык ишмердикти болтурбоо.

- Айлана-чөйрөгө зыян келтирбөө.

- Негизги жалпы билим алуу.

- Тарыхый жана маданий мурастарды сактоого кам көрүү.

- Салыктарды жана жыйымдарды төлөө.

- Ата Мекенди коргоо.

1-кадам: “Жакшы жарандын портретин түзүү”. Класс төрт-бештен болуп чакан топторго бөлүнөт. Ар бир топ өз алдынча кеңшип, кимди жана эмне үчүн улуу жаран деп эсептей тургандыгын жазып чыгышат (беш-алты инсанды тарыхтан алышса болот).

2-кадам: Алардын ичинен эки-үч атактуу адамды тандап алып, эмне үчүн аларды тандашкандыгын, алар кайсы мезгилге таандык жана ушул адамдарды улуу жаран деп эсептөөгө мүмкүнчүлүк берген жакшы сапаттары, сиңирген эмгектери кайсылар экендигин флипчартка же баракка жазып чыгышат. (**10 мүнөт**). Ар бир топ кезектешип презентация кылышат. (Ар бирөөнө **2–3 мүнөт**).

Мугалим рефлексиялык суроолорду берип, топтордун ишин жыйынтыктайт.

М.:

- Чакан топтордо иштөө кызыктуу болдубу?

- Чечимдерди кантип кабыл алдынар?

- Улуу жарандарды тандоодо кайчы пикирлер болдубу?

- Бул сабак аркылуу адамдардагы кайсы сапаттарды өнүктүрүүгө болот?

Андан кийин мугалим окуучулардын ишинде камтылбаган маалыматтарды окуучуларга айтып берүү менен топтордун ишине баа коёт.

2. Жарандык коом

Аль-Фараби (870-970-жж.) Түрктөрдүн улуу философу Фараб шаарында (Түштүк Казакстан) атчан гвардиянын өкүлүнүн үй-бүлөсүндө төрөлгөн. Ал Фараб, Багдад, Каир, Дамаск ж.б. шаарларда билим алган жана иштеген. 70ке жакын тил билген, акылмандыгы үчүн “Экинчи мугалим” деп аталган (биринчи мугалим деп грек окумуштуусу Аристотелди эсептешкен). Аль-Фарабинин коомду таанууга арналган эмгектери мусулман дүйнөсүндөгү көптөгөн окумуштуулардын иликтөөлөрү үчүн негиз болгон. “Бейкут шаардын жашоочуларынын көз караштары тууралуу трактатында” идеалдуу коомдун үлгүсүн түзүүгө аракеттенген.

Аль-Фарабинин чыгармасынан бул үзүндүнү окугула:

“Жаран таануу илими эрктүүлүктү талап кылган иш-аракеттердин жана жүрүм-турумдун түрлөрүн; ушул иш-аракеттердеги жүрүм-турумдун түрлөрүнө өбөлгө болуучу сапаттарды, адаттарды, тубаса пейил жана мүнөздөрдү; алардын көздөгөн максаттарын иликтейт. Адамдын ал сапаттары кандай болууга, кандайча өнүгүүгө жана кантип сакталууга тийиш экендигин иликтейт. Ал булардын кайсылары чыныгы бакытка жеткирээрин, кайсылары бактысыздыкка азгырып кетерин түшүндүрөт. Жаран таануу илими жүрүм-турумдардын түрлөрүн айырмалап көрсөтөт. Ал, мисалы, чыныгы бакыт – бул изгилик, мээримдүүлүк жана ар-намыс экендигин, жалган, азгырма бакыт – бул байлык, атак-даңк экендигин түшүндүрүп берет.

1- тапшырма:

Мугалимдин сөзү

Жарандык сапаттар жөнүндө сөз кылганда башканы коюп Манасты айт дегендей Манас баатырдан сөз кылалы.

Манас баатыр жана анын кемеңгер акыл кошчулары, өз эли-жеринин таламдары үчүн кара баштарын сайып, жарандык ар-намысты бийик тутуп өрнөктүү өмүр кечиришкен. Ал үчүн алар

калк тарабынан терең урматталып, кылымдардан кылымга даңазаланып келе жатышат. Манас баатырдын патриоттук руханий салты кыргыз элинин рухунда бүгүнкү күнгө чейин сакталып жашап келүүдө.

Балдар:

- Жарандык коомду кандай түшүнөсүңөр?
- Силер окуган же жашаган аймактарда жарандык коомдор барбы, болсо алар кандай иштерди аткарууда?

Окуучулар даярданып жооп беришет. (7–10 мүнөт).

2-тапшырма:

Аль-Фарабини эмне үчүн “экинчи мугалим” деп аташкан жана ал жаран таануу илиминин максатын кандайча чагылдырган?

Аль-Фарабинин бакыт жана бактысыздык жөнүндө айткандарына кошумчалап, өз көз караштарыңарды далилдегиле. (Чыгармадан үзүндү окугула).

1-кадам: Окуучулар эки командага бөлүнүп отурушат, же алардын дебатка толук жана активдүү катышуусу үчүн класстагы окуучулардын жарымын (ар бир командада 6–8 окуучу) экиге бөлсө болот, калгандары эксперт жана угуучу катары катышышат. Дебаттын темасы жарыяланат:

Тема: Мамлекет жана жарандык коом, өз ара байланыштары жана артыкчылыктары

(“Мамлекет жана укук” окуу китебинин аягын жана таркатма барактарды караңыз)

2-кадам: Мугалим окуучуларга дебат жүргүзүүнүн эрежелерин түшүндүрөт, убакытты белгилейт:

- Ар бири 30 секундтан ашык сүйлөбөйт;
- Олуттуу маселелерден мисал келтирип, аргументтүү сүйлөө;
- Дебаттын темасынан четтебөө жана алтын эрежелерди сактоо. (Ал доскада илинип турат).

3-кадам: Окуучулар дебатка даярданышат. (5 мүнөт).

1-команда: Жарандык коомдун жактоочулары. Жарандык коомдун аныктамасы, мааниси. Аларга кайсылар кирет? Жарандык коомдун элдин турмушуна тийгизген таасири тууралуу жакташат.

2-команда: Элдин турмушунда мамлекеттин ролу басымдуулук кыларын жакташат. Эки тарап тең аргументтерди келтирүү менен өз ойлорун далилдеп берүүлөрү керек.

4-кадам: Дебат башталып мугалим алып баруучу катары окуучуларга сөз берип турат жана мурдатан даярдаган суроолорун берип, дебаттын жүрүшүн активдештирет, убакытка көз салат. (10–15 мүнөт).

5-кадам: Убакыт бүткөндө мугалим эксперттер менен бирдикте командалардын дебатка катышуусун баалап, жыйынтыгын чыгарат. Мында эки тараптан келтирилген аргументтердин санына, маанисине, далилдүүлүгүнө көңүл буруулары керек.

6-кадам: Эки команда дебаттын жыйынтыгын пайдаланып жана Венндин диаграммасындагы Мамлекет жана Жарандык коомду салыштырып, анын кесилишин толуктап, жазгыла. (таркатма барактар)

Мугалим талкуудан тышкары, негизги учурларга өзүнчө токтолуп, сабакты жыйынтыктайт.

Диаграмманын кесилишиндеги жооп:

Саясий кичтёр

- Партиялар, коомдук кыймылдар
- Жарандардын талаптарын коргогон кысым көрсөтүшү тобу.

Рефлексиялык суроолор:

- Эмне үчүн дебат өткөрдүк деп ойлойсуңар?
- Дебатка катышуудан ой жүгүртүүгө, өз оюн ачык айтууга жардамдашуучу кандай жаңы тажрыйба жана маалымат алдыңар?
- Кайсы окуучунун аргументтери окуучуларды ынандыра алды?

Баалоо

Үйгө тапшырма: Кыргызстанда жарандык коомдун өнүгүшү. Эссе жазуу.

2-вариант:

Колдонулган ыкма: Түгөйү менен иштөө.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, мугалим түзгөн суроолор, тексттер.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 15–20 мүнөт.

Мугалимге нускама:

Окуучулар түгөйлөрү менен 1-варианттагы эки команданын суроолоруна жооп беришет. Алар жарандык коом менен мамлекеттин элге тийгизген таасири жана пайдаларын салыштырып чыгышат. Берилген убакыт бүткөндө түгөйлөрдүн бири аткарган тапшырмаларын окуп, аргументтерди келтирип айтып берет. Калган окуучулар кошумчалап, суроолорун беришет.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 23. СЯСИЙ ПАРТИЯЛАР

Өтүү мөөнөтү: Марттын экинчи жумасы

Колдонулган ыкма: Дискуссия, чакан топто иштөө

Сабактын максаттары:

- Саясий партиялар, алардын өзгөчөлүктөрү, белгилери, аткарган функциялары, саясий партиялардын ролу жөнүндө окуучулар дискуссияга катышуу аркылуу кеңири түшүнүк алышат.

- Окуучулардын маалыматтарды изилдөө, чогултуу, талдоо жана уюштуруу көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.

- Дискуссия жүргүзүүдө өз көз караштарын коргоо, башкалардын пикирлерин уга билүүгө, сыйлоого тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, Кыргыз Республикасынын Конституциясы, таркатма барактар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20–25 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

1. Саясий партиялар кандай максат менен түзүлөт?

2. Саясий партиялар жана саясий системалардын өзгөчөлүгүн ажыратып, аларга аныктама бергиле.

3. Теманы окуп, саясий программа менен саясий платформанын өзгөчөлүктөрүн салыштырып айтып бергиле.

4. Кыргызстанда 1917-жылы кандай саясий партиялар (уюмдар) түзүлгөн?

Азыркы учурдагы партиялардан мисал келтиргиле жана бул эки мезгилдеги партиялардын өзгөчөлүктөрү (программасы, курамы ж.б.)

1-кадам: Парталар бириктирилип, окуучулар төрт-бештен болуп отурушат. Эксперттик топ түзүлөт. (Дискуссияны жалпы класста өткөрсө да болот).

2-кадам: Мугалим окуучуларды дискуссиянын эрежелери менен тааныштырат:

- Ар бир окуучунун пикирин угуу.
- Кээ бир окуучулардын үстөмдүк кылуусуна жол бербөө.
- Бирөөнүн сөзүн бөлбөй кол көтөрүп жооп берүү.
- Бири-бирине жабык суроолорду эмес, Эмне үчүн? Кантип?

Кандайча? Андай болгондо эмне болот? деген ж.б. суроолорду берет.

Окуучуларга күн мурунтан даярданууга берилүүчү суроолор:

(Мугалим дагы кошумчалайт).

• Саясий партиянын жана партиялык системанын негизги белгилери кайсылар? (таркатма барактар)

• Демократиялык коомдогу саясий партиялардын негизги функциялары кайсылар? (таркатма барактар)

• Партиялардын программалары жана платформалары, алардын өзгөчөлүктөрү.

• КРнын Конституциясындагы 70-беренедө “Жогорку Кеңеш партиялык тизме боюнча беш жылдык мөөнөткө шайлануучу 120 депутаттан турат” деп көрсөтүлгөн. Мында партиялык тизме боюнча шайланат дегенди кандай түшүнөсүңөр?

• Депутаттар мурда кандай жол менен шайланган жана алардын өзгөчөлүктөрү. (Кайсы палаталардан турган, депутаттардын саны).

Мугалим алып баруучу катары окуучуларга дискуссиянын максаты, берилген суроолор боюнча ачык-айкын жана эркин пикир алмашуу экендигин эскертет.

3-кадам: Окуучулар берилген суроолор боюнча үйдөн даярданган маалыматтарын айтып беришип, өз топторунда талкуулашат. Мында ММКлардан алган маалыматтары болсо өзгөчө белгилеп, айтуулары керек. (7–10 мүнөт).

4-кадам: Убакыт бүткөндө, мугалим топтордун бирине суроо берип, алар жооп берет. Башка топтогулар оңдоо киргизет, толуктайт жана суроо берет. Кийинки суроо башка топко берилип, дискуссия улантыла берет.

(10 мүнөт).

Баалоо

Акырында мугалим эксперттер менен бирге дискуссиянын жыйынтыгын чыгарат. Алар берилген жооптун аргументүүлүгүн, ММКлардан кошумча маалыматтардын болушуна, суроолордун маанилүүлүгүн ж.б. эске алышат. Дискуссияга активдүү катышкан окуучуларга баа коюлат.

Берилген теманын калган бөлүгүн мугалим окуучуларга айтып, түшүндүрүп берет.

Дискуссиянын жүрүшү, андагы берилген суроолордун актуалдуулугу тууралуу окуучулардын пикирлерин сурап угуу менен сабакты жыйынтыктайт.

Үйгө тапшырма:

- Мамлекеттин турмушундагы саясий партиялардын ролу тууралуу ойлонуп, жообун жазгыла. (М.: саясий жана экономикалык жактан

ж.б.).

- Жогорку Кеңештин депутаттарынын курамы кайсы саясий партиялардан түзүлгөн. Алардын профессионалдык ишмердиги тууралуу кандай ойдосунар, оюңарды кыскача жазгыла.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 24. УКУК ЖӨНҮНДӨ ТҮШҮНҮК.АДАМ УКУКТАРЫ

Өтүү мөөнөтү: Марттын үчүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Түгөйү менен иштөө, салыштыруу, чакан лекция.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Укук нормалары, мораль жана укук, укук мамилелеринин коомдогу ордун, алардын коомдук мамилелерди жөнгө салуудагы окшоштугун жана айырмаларын салыштыруу аркылуу ажыратып билишет.

Тарбиялык: Коомдун моралдык баалуулуктарын жана укуктук ченемдерин (нормаларын) сыйлоого, сактоого, аларды пайдалана билүүгө тарбияланышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Талдоо, салыштыруу, текст менен иштөө көндүмдөрүн жана өз көз карашын окуучуларга тааныштыра билүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, КРнын Конституциясы,

№ 1-2-тиркеме. Ватман жана маркерлер.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20-25 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

• Укук деп эмнени түшүнөсүңөр жана кандай укуктарыңарды билесиңер?

• Укук адамдарга эмне үчүн керек? Тарыхта адам укугу чектелген же такыр жок болгон мезгил болду беле?

• Силер жашаган аймакта адам укуктары бузулган учурларды билсеңер мисал келтиргиле. Өз турмушуңардан алсаңар да болот. Аларды чечүүнүн жолун ойлонгула. **(5 мүнөт).**

• “Мораль” деген сөздү кандайча түшүнөсүңөр жана ага кандай сапаттар кирет?

1-кадам: Мугалим окуучуларга жалпы эле укук жана адам укуктары жөнүндө кыскача айтып берет. Мисалы, укук жөнүндө бир нече аныктамалар, түшүндүрмөлөр бар.

• Укук деп мыйзам деңгээлине көтөрүлгөн, мамлекет тарабынан белгиленген, жалпыга милдеттүү, жүрүш туруш эрежелеринин нормаларынын системасын айтабыз.

• Укук деген бул социалдык көрүнүш, ансыз цивилизациялуу коомдун жашап турушу мүмкүн эмес.

• Укук деген бул мамлекет тарабынан орнотулган жана корголгон жүрүм-турум иш чаралары. (**5–7-мүнөт**, мини лекция).

• Конституция ж.б. укук булактары, (таркатма барактарды пайдалануу).

Окуучулар **№ 1-тиркемедеги** таблицаны дептерине чийишет.

2-кадам: Түгөйлөр биригип мораль жана укук кичи темасын пайдаланып мораль, укук, ыймандуулуктун окшош жана айырмаланган жактарын ажыратып, таблицага жазышат жана аларды өздөрү да кошумчаласа болот. (**10 мүнөт**). Берилген убакыт бүткөндө түгөйлөрдүн бири аткарган иштери менен окуучуларды тааныштырат жана берилген суроолорго жооп беришет. (Бул темага байланыштуу кошумча маалыматтар китептин аягында берилди).

Мугалим тапшырманы баасы аз окуучулардан сурайт. Алар мораль, укук, ыймандуулуктун бири-биринен болгон өзгөчөлүктөрүн салыштырышат. Эгер мүмкүн болсо ватманга аткарышса, мындай салыштырганга ыңгайлуу болмок. (Ар бирине **2–3 мүнөт**). Тапшырманын маанисине карай баа коюлат.

Үйгө тапшырма: Тарыхый-көркөм чыгармаларда, кыргыз элинин жашоо-турмушундагы, адам укуктарынын бузулушу жөнүндө чагылдырылган учурлардан мисал келтирип жазгыла.

№ 1-тиркеме

Мораль	Ужук	Ыймандуулук

№ 2-тиркеме:

Текстти окуп чыккыла.

Ч.Айтматов “Бетме-бет”

Согуштан качып келип үңкүрдө жашап жүргөн Ысмайыл, көп балалуу Тотойдун жалгыз уюн уурдап союп алган. Ал түн ичинде үйгө жашырынып келип, колунда кармап келген бир нерсесин былк эттире жерге таштаганда, чочуп кеткен Сейденин жүрөгү да болк этип, кошо үзүлүп түшкөндөй болду. Ал эңкейе калып жерде жаткан баштыкты сыйпалады. Колго жумшак бир нерсе урунду. Баштыктагы эт экен.

- Сен белең? – деди заматта тамагы кургап, буулуп калган Сейде.

- Чш! Унчукпа! – Ысмайылдын көзү караңгыда жашыл от болуп, ал жакындап келип, бетке энтигип оор дем алды. – Унчукпа, ишиң болбосун!..

- Ушул жетимдердин кешигине кол салгандан көрө өзүбүздүн кунаажынды союп салсаң болбойт беле!

- Былжыраба! – Ысмайыл аны ийнинен кыса кармап силкти. – Мени үйрөткөндү коюп, өзүңдү бил. Заманың бөрү болсо, бөрү бол! Ушул кезде ар ким эле өзүм гана тойсом дейт. Башкалар менен ишиң эмне экен, сен ачтан өлүп бара жатсаң да, бирөө келип казаныңа аш салып бербейт. Алган алып, жулган жулат!.. Мен өзүмдүн кунажынымды союп салсам, балабызга сүт кана, элдин балдары өзүмдүкүнөн артык болуп кеттиби, яа?..

Суроолор:

- Текстти окуп чыгып ыймандуулук жана моралдык көз караштан алганда Ысмайылдын иш-аракеттерин кандай баалайсыңар?

- Ысмайылдын Сейдеге берген жоопторуна туура келген же каршы болгон далилдерди келтиргиле.
- Сейде эмнен үчүн күйөөсү Ысмайылдын согуштан качып келгенин тиешелүү жерге билдирген жок деп ойлойсуңар?

Моралдык тандоо

Бийик парызды аткаруу кээде өтө кыйын, бирок аны аткарбоо андан да кыйын болот.

А.Дюма-уулу

№3 тиркеме:

Текстти окуп чыккыла.

“СОММЕРСБИ”

(Регионалдык изилдөө институту)

1860-жылдардын аягы. АКШнын түштүгү. Түндүк менен Түштүктүн ортосундагы согуштун катышуучусу Сомерсби туулган айылына кайтып келет. Согуш жүрүп жаткан учурда ал туткунга түшүп, төрт жыл түрмөдө отурган.

Айылдаштары аны кубанып тосуп алышты. Алардын эч кимиси бул чыныгы Сомерсби эмес экендигинен шектенген жок. Аялы гана бул адамдын күйөөсү эмес экендигин түшүнсө да, бирок эч кимге билгизген жок.

Кыштакка келген адам чыныгы Сомерсби менен түрмөдө чогуу отуруп, анын өзү, үй-бүлөсү жана тааныштары тууралуу айткандарынын бардыгын эсине тутуп калган. Бул адам Сомерсбиге куюп койгондой окшош болгон. Чыныгы Сомерсби өлгөндөн кийин, бул адам анын атын алып, анын айылына келет да, чоң иштерди жасап, элге өзүнүн акылы, ишкердик сапаттары жана дайыма жардамдашууга даяр тургандыгы менен жагып, кадыр-баркка ээ болот. Аялы “чыныгы эмес” Сомерсбини чындап сүйүп, ага кыз төрөп берди.

Бирок, бир жолу согушка чейин чыныгы Сомерсбинин жасаган кылмышы үчүн күнөөлөп, анын аркасынан полиция келди. Түрмөдөгү бир нече заседаниеден кийин Сомерсбинин күнөөсү далилденип, ал өлүм жазасына тартылууга тийиш болду. Бирок “Сомерсбинин” аялы күйөөсүн сактап калууну каалап, ал Сомерсби эмес деп сотто билдирди.

Эгерде, бул адам Соммерсби атынан баш тартса, аман калмак. Бирок, буга чейин мыйзамга жана өз абийирине ылайык келбес жашоону баштан өткөргөн, эми Соммерсбинин атын алып, өз эмгеги жана сүйүүсү менен бул атка татыктуу болуп, өзүн-өзү адам катары урматтай баштаган эле. Ошондуктан, адвокаттан баш тартып, атын жоготуу өмүрүн жоготууга барабар экендигин айтып, сотто ал Соммерсбимин деп далилдеп жатты. Ал өзү билип туруп өлүмгө барат да, адамдардын эсинде кала турган ысымын сактап калат.

Суроолор:

- Эмне үчүн аял бул адам күйөөсү эместигин билсе да унчуккан жок, туура кылганбы?
- Адеп-ахлактык көз караштан алганда Соммерсбинин чечимин кандай баалайсыңар? Моралдык көз караштанчы?
- Соммерсбинин ордунда болуп калсаңар, силер кандай чечим кабыл алар элеңер?

№ 2-вариант:

Мораль, укук жана ыймандуулук таблицасы менен иштөө.

Колдонулган ыкма: Түгөйү менен иштөө, салыштыруу.

Сабактын жабдылышы: Таблица чийилген флипчарт, (**№ 1-тиркеме**) окуу китеби же текст.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 15 мүнөт.

Мугалимдин сөзү:

Калыгул Бай уулу (1785-1855).

Калыгул элдердин билимдүүлөрүнөн, колуна баары келген чарбачыл өнөрүнөн мурда, алардын адамдык сапатына, адамдык касиетине, ыйман-адеп-ахлагына көңүл бурган. Ал коомду мораль сактайт деп ишенген. Коом бүлүнүп бузулбас үчүн биринчи кезекте кылым карытып жашап келе жаткан калайык калктын адеп ахлагы, каада-салттары бекем сакталышы керек деп эсептеген.

Мисалы: Аларга кыргыз баласы атасын сыйлаган, уулу урматтуу, кызы адептүү, келини келбеттүү, кемпири сөөлөттүү, карыясы каадалуу, бири-бирине күйүмдүү жоомарттык салттары менен сапаттары кирет.

1-кадам: Таблица чийилген флипчарт доскага илинет, же барак окуучуларга таратылат.

2-кадам: Окуучулар мугалимдин жардамы менен мораль, укук жана ыймандуулуктун калыптануу шарттарын ж.б. (суроолорду кара) окшош жана айырмаланган белгилерин салыштырып талдап, талкуулоо менен жазып чыгышат. Окуу китебин ММК пайдаланып жана ата-эне ж.б. менен сүйлөшүп ыймандуулук жана моралдык маанисин ачып бергиле.

№ 1-тиркеме:

Ыймандуулук, мораль жана укук

№	Суроолор	Ыймандуулук	Мораль	Укук
1	Кандайча калыптанат?	Инсанды тарбиялоо жолу менен калыптанат	Коомдун мүчөлөрү жаратат	Мамлекет тарабынан мыйзамдаштырылат
2	Жашоо формасы	Ар бир адамдын аң-сезиминде жашайт	Көп адамдардын аң-сезиминде жашайт	Мамлекеттин ченемдик документтеринде болот
3	Эмне жана кандайча камсыздап, колдоп турат?	Ар бир адамдын ички дүйнөсү тарабынан камсыздалат	Коомдук пикир камсыздап, колдоп турат	Мамлекеттик жазма булактарда жазылган
4	Жарандардын жүрүм-турумуна кандайча таасир этет?	Ар бир адамдын аң-сезимине түздөн-түз таасир этет	Көп адамдардын аң-сезимине түздөн-түз таасир этет	Мамлекеттик бийлик органдары аркылуу
5	Таасиринин таралуу чектери	Коом жана мамлекет көзөмөлдөй албайт	Мамлекет да анча-мынча көзөмөлдөгөн мамилелерди орнотот	Мамлекет көзөмөлдөгөн мамилелерди орнотот

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема 25. БАЙЫРКЫ ДҮЙНӨДӨГҮ, ОРТО КЫЛЫМДАГЫ ЖАНА ЖАҢЫ ДООРДОГУ УКУКТАР

Өтүү мөөнөтү : Апрельдин биринчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Чакан топтордо иштөө

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Б.з.ч. Вавилон коомундагы укуктук маселелер, Грек жана Рим укуктары, орто кылымдагы укуктардын каардуулугу, Жаңы доордогу укуктардын өнүгүү тарыхы жөнүндө негизги маалыматтарды талкуулоо аркылуу түшүнүк алышат.

Тарбиялык: Адам укуктары баарынан жогору тураарын билүү менен аларды коргой билүүгө, сыйлоого тарбияланышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Адам укуктарын анализдөө, негизгилерин ажырата билүү, аларды жалпы класска тааныштыруу жөндөмдүүлүктөрүн жана көндүмдөрүн өнүктүрөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, флипчарт, маркер, барак, ж.б.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 25-30 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы

Тапшырма:

▪ Байыркы кыргыз элинин укуктарынын өнүгүү шарты жөнүндө эмнелерди билесиңер?

Алардын укуктары кантип корголгон? (Адабий чыгармалардан, ММК 5–7 мүнөт)

▪ Теманы окуп, үч доордо пайда болгон адам укуктарынын өзгөчөлүктөрүн салыштырып жазгыла.

▪ Жаңы доордо жазылган П.И. Пестель менен Муравьевдун конституциясын окуп, артыкчылыктарын белгилегиле.

1-кадам: Парталарды экиден бириктирип саноо жолу менен 4–5 топко бөлүнүп отурушат.

2-кадам: Ал топтогулардын ар бири окуу китебиндеги кичи темаларды же таратылган тексттерди окуп чыгып, өз алдынча үч-төрт эң маанилүү маалыматтарды бөлүп жазышат. (5–7 мүнөт).

3-кадам: Аларды өз топторуна окуп берип, талкуулашат да алардан дагы бир жолу өзгөчө айырмалангандарын бөлүп алып, флипчартка (мүмкүн болсо) же баракка жазышат. (7–10 мүнөт).

4-кадам: Ар бир топтун өкүлдөрү чыгып, аткарган иштерин доскага илишет жана кезектешип аларды кыскача айтып берүү менен окуучулардын суроолоруна жооп беришет. (2–3 мүнөт). Ар бир топтун доскадагы аткарган иштери, аларды аргументтеп айтып бериши жана суроолорго жооп берүүлөрүнө жараша баа коюлат.

Үйгө тапшырма

Эскертүү:

Эгерде, окуучулардын саны көбүрөөк болсо, байыркы дүйнөдөгү жана жаңы доордогу укуктарды экиден топко бөлүп берсе да болот. Себеби, бул кичи темалар көлөмдүүрөөк.

Ошондой эле мугалим окуучулардын аткарган ишинен башка, жалпы тема боюнча окуучуларга түшүнүк берет.

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Кезектешип бири-бирин окутуу.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби же тексттер.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20 мүнөт.

1-кадам: Окуучулар саноо жолу менен топторго бөлүнүп, берилген тексттерди же окуу китептеринен бөлүнгөн кичи темаларды окуп, бири-бирине суроо берип талкуулап, башка топторго айтып берүүгө даярданышат. (7–10 мүнөт).

2-кадам: Даярданган кийин биринчи топ калган топторго таркап отуруп даярданган маалыматтарын аларга айтып беришет (2–3 мүнөт) жана ордуна келип отурушат.

3-кадам: Кийинки топ бул ишти улантат да бардыгы кезектешип айтып берүү менен бүтүндөй теманы өздөштүрүшөт.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 26. СОВЕТТИК ДООРДОГУ УКУК

Өтүү мөөнөтү: Апрельдин экинчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Түгөйү менен иштөө, салыштыруу, кичи лекция.

Сабактын максаттары:

• Советтик доордогу эң алгачкы укуктар декларациясы жана Советтик биринчи конституция, кайра куруу мезгилиндеги укуктарды окушуп, түгөйү менен салыштыруу аркылуу алардын өзгөчөлүктөрүн ажыратып билишет.

• Советтик доордогу конституцияны жана алардын өзгөчөлүктөрүн окуп үйрөнүү аркылуу конституциянын маанисин, максатын түшүнө билип, укуктук билимин өстүрүүшөт.

• Советтик доордогу укуктардын өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрүн анализдөөгө, салыштырууга үйрөтүү, интеллектуалдык деңгээлин өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби же тексттер, № 1-таблица, “Адам укуктарынын таажыгүлү” сүрөт.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 25–30 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы

Тапшырма:

▪ Советтик доордогу адам укуктарынын башка укуктардан өзгөчөлүктөрү. Теманы окуп мисал келтиргиле.

▪ Советтик доор кайсы жылдарды камтыйт жана андагы адам укуктары өзгөчө бузулган мезгил кайсы жылдарга туура келет деп ойлойсуңар? Анын себептери кайсылар?(тарыхты эстегиле)

1-кадам: Доскага же флипчартка № 1-таблица чийилет. Ар бир окуучуга же экөөнө бирден текст таратылат (окуу китебин пайдаланат), доскадагы таблицаны дептерине чийишет. (3–5 мүнөт).

2-кадам: Түгөйлөр текстти окуп чыгып 1918-жылдын 10-январындагы жана 10-июлундагы советтик Конституция, 1936-

жылы жана 1977-жылдын октябрындагы конституцияларды жана кайра куруу мезгилиндеги укуктарды окуп чыгып, алардын кабыл алынышын, өнүгүү өзгөчөлүктөрүн таблицага салыштырып жазышат. (10–15 мүнөт).

3-кадам: Берилген убакыт бүткөндө түгөйлөрдүн бирөө таблицага жазгандарын айтып берет жана окуучулардын суроолоруна жооп берет. (Ар бирине 2–3 мүнөт). Мугалимдин сунушу же каалоосу менен калган окуучулар дагы аткарган иштерин айтып беришет. Окуучулар менен бирдикте кайсы түгөйлөрдүн иштеринде тапшырма толук көлөмдө аткарылгандыгы аныкталат.

4-кадам: Калган маалыматтарды мугалим кичи лекция катары толуктап айтып берет.

Баалоо

Үйгө тапшырма

№ 1-таблица:

1918-жылдагы конституциялар	1936-жыл Конституция	1977-жыл Конституция	Кайра куруудагы укуктар

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Акыркы сөздү мен айтам, кичи лекция.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби же мугалим түзгөн тексттер, карточкалар, адам укуктарынын таажыгүлү. (Таркатма барактар).

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20-25 мүнөт.

Мугалимге нускама: Окуучуларга текст таратып “Азыр текстти окуп, кызыктуу цитаталарды, белгилүү даталарды, негизги окуяларды карточкалардын бир бетине кыскача жазып, экинчи бетине аларга жооп түшүндүрмө жазасыңар” деп көрсөтмө берет. (10 мүнөт).

Жазып бүткөн окуучу цитатаны окуйт, бирок түшүндүрмөнү окубайт. Мугалим башка окуучудан түшүндүрүп берүүсүн өтүнөт. Аягында цитатаны сунуштаган окуучу өз жообун окуп берет. Андан кийин башкалары улантат.

Суроолор:

- Эмне үчүн ушул ыкма менен иштедик деп ойлойсуңар?
- Кайсы окуучунун жазган маалыматтары кызыктуу жана пайдалуу болду?

Калган убактыларында адам укуктарынын жалпы декларациясын адам укуктарынын таажыгүлү чийилген флипчартка же баракка жазышат (топторго бөлүнүшөт).

Мугалим сабакта камтылбай калган маалыматтарды жыйынтыктап айтып берүүсү керек.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 27–28. БУУНУН ТҮЗҮЛҮШҮ ЖАНА АДАМ УКУКТАРЫНЫН ЖАЛПЫ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ

Өтүү мөөнөтү: Апрельдин үчүнчү, төртүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Ролдук оюн, чакан топтордо иштөө, салыштыруу.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: БУУнун негизделиш принциптери жана негизги органдары, алардын ишмердиги, адам укуктары боюнча негизги документтер тууралуу чакан топторго бөлүнүп, ролдун оюн өткөрүү аркылуу кеңири түшүнүк алышат.

Тарбиялык: Эл аралык укук коргоо документтеринин негизинде, өз укуктарын коргой билүү көндүмдөрүн өнүктүрүү аркылуу укуктук тарбия алышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Кыргызстандагы жана дүйнөдөгү адам укуктарынын абалын анализдөө, салыштыруу көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Адам укуктарынын жалпы декларациясы. КРнын Конституциясы, Эл аралык Билл, "Адам укуктарынын типтерге бөлүнүшү". (Таркатма барактар).

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 25–30 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Эскертүү: Окуучулар бул теманы үйдөн окуп, даярданып келишет.

Тема: БУУнун тцзцццщщ

Тапшырма:

• БУУ жана алардын аткарган иштери тууралуу кандай маалыматтарды билесинер? Кыргызстандагы өкүлчүлүгү кайда жайгашкан?

• Адам укуктарынын жалпы декларациясында, укуктун кайсы түрү эң маанилүү деп көрсөтүлгөн, эмне үчүн? Силер бул пикирге макулсунарбы?

• Силер дагы кайсы укугунарды билесинер, алардын маанилүү экендигин далилдеп бергиле?

• БУУнун түзүлүшүнүн жана Адам укуктарынын жалпы декларациясынын кабыл алынышынын тарыхый мааниси.

1-кадам: Окуучулар төрт-бештен болуп класстын санына жараша бир нече топко бөлүнүшөт. “БУУнун Генералдык Ассамблеясынын жыйыны” кырдаалын түзүшөт. Ар бир топ ар кайсы мамлекеттин атынан катышат жана экиден бириктирилген партага ал мамлекеттердин аты жазылган кагаздар коюлат (Россия, Англия ж.б.).

2-кадам: Алар КМШ өлкөлөрүндөгү эмигранттардын укуктары жетишээрлик корголбой жаткандыгы жана ал кыйынчылыктарды кантип жоюу керектиги жөнүндө талкуулашат. Катышуучулар бардык адамдарды коргоочу негизги укуктарды жана эркиндиктерди кабыл алып, бекитүүнү сунуш кылуулары керек. Мугалим буларга байланыштуу суроолорду түзөт.

М.:

• Кыргызстандын жарандары кайсы өлкөлөргө жана эмне үчүн кетип жатышат?

• Алардын укуктары эмне үчүн жана кандайча бузулууда деп ойлойсуңар? ж.б.

• Башка өлкөлөрдө жүргөн жарандардын укуктарын кантип коргоо керек?

3-кадам: Ар бир топко флипчарт (мүмкүнчүлүк болсо) же барак, маркер таратылат. Ар бир топ бардык эмигранттардын укугун коргоочу он укукту жазуулары керек. **(5–10 мүнөт** адам укуктарын түзүүгө катышат).

4-кадам: Берилген убакыт бүткөндө флипчарттар бир катарга илинет да, ар бир топ өз иштерин презентациялашат. Андан кийин алардын окшошторунун алды чийилет. **(2–3 мүнөт)**.

5-кадам: Ар бир топко таратылган (тиркемени кара) адам укуктарынын жалпы декларациясынын статьялары менен алардын бардыгын салыштырышат жана канчоо дал келгендигин аныкташат. Жыйынтыгында, алардын арасынан жаштар укугун коргогон статьялар канчоо экендигин көрсөтүшөт. **(5–7 мүнөт)**.

Мугалим төмөнкү суроолорду берүү менен топтордун ишин жыйынтыктайт.

- БУУ кайсы жылдары негизделип күчүнө кирген?
- Адам укуктарынын жалпы декларациясы качан кабыл алынган жана анын тарыхый мааниси кандай?
- Бардык адамдар тең укуктуу болуусу үчүн кандай иштер аткарылышы керек?
- Окуу китебинен БУУнун максаттарын жана анын принциптерин окуп чыгып, анын эл аралык уюм катары ээлеген ордун, маанисин жана ошого жараша эл аралык аброюн аныктап далилдеп бергиле.

Баалоо

Рефлексия:

• Ролдук оюнда өзүңөрдү кандай сездиңер, ал таасирдүү болдубу?

- Чакан топтордо чечимдерди кандай кабыл алдыңар?
- Укуктарды иштеп чыгуу жактыбы, эмне үчүн?

“БУУнун Генералдык Ассамблеясынын жыйыны өз ишин аяктады”, деп жарыяланат.

Өтүлгөн теманы окуучуларга толуктап айтып берип, мугалим чакан топтордун эмгегине “Менин салымым” аттуу

ыкманы колдонуу менен баа коёт. Мында окуучулар аткарган иштерин кластерге белги коюу аркылуу көрсөтүшөт. (**Кошумча сабакты карагыла**). Эксперттик топтун жардамы менен аларды текшерип, баа коёт.

Үйгө тапшырма

Тема: Адам укуктарынын жалпы декларациясы

Колдонулган ыкма: Негизги терминдер, түгөйү менен иштөө жана чакан топтордо иштөө

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, тексттер, таркатма барактар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 30–35 мүнөт.

1-кадам: Мугалим берилген темадан бир нече негизги терминдерди (сөздөрдү) тандап алып, доскага жазат. Мисалы:

- Адам укуктарынын жалпы декларациясы
- Эльеонора Рузвельт.
- Преамбула.
- Адам укуктарынын типтелиши.
- 30-берене.
- Эл аралык Билл ж.б. (мугалим дагы кошумчалайт **3–5**

мүнөт).

2-кадам: Окуучулар бул терминдер жөнүндө эмнелерди билээрин ойлонушат жана түгөйлөр биригип ал терминдерди пайдаланып текст түзүп, чакан теманы калыбына келтиришет

(7 – 10 мүнөт).

3-кадам: Берилген убакыт бүткөндө каалоочулар же баасы аз окуучулар жазган тексттерин окуп, терминдердин мааниси жөнүндө жана аларды кантип пайдаланышкандыгын айтып беришет. Андан кийин мугалим же окуучулардын бири окуу китебиндеги кичи темаларды же тексттерди окуп берет. Түгөйлөр өздөрү түзгөн тексттер менен аларды салыштырып, канчалык деңгээлде негизги темага жакындашкандыгын баалашат.

(10 мүнөт).

4-кадам: Доскага адам укуктарынын жалпы тизмеси илинет же (артындагы адам укуктарынын типтелишин караңыз)

түгөйлөргө текст таратылат. Түгөйлөр тексттерди окуп, аларды типтерге ажыратып, таратылып берилген “Адам укуктарынын таажыгүлүнө” жазышат. Бүткөн түгөйлөрдүн бирөө аткарган иштерин окуп берет.

Бул тапшырманы чакан топторго бөлүнүп “Укуктар таажыгүлү” (таркатма барактар) тартылган ватманга аткарып, доскага чыгып презентациялап беришсе да болот. Ортосундагы тегерекке кайсы негизги укук келээрин ойлонуп жазгыла. Иштин жыйынтыгына жараша окуучулардын билими бааланат.

Рефлексия

- Бул декларация силерге таасир калтырды ?
- Адам укуктарынын жалпы адамзат үчүн кандай тарыхый мааниси бар деп ойлойсуңар?

Үйгө тапшырма: БУУнун негизги максаттарын, принциптерин жана башкаларды көңүл коюп окуп чыгуу менен БУУнун эл аралык аброюна, мамлекеттер арасында аткарган иштерине баа бергиле. ММКларынан (газета, журналдар, теле, радио) алган маалыматтардан мисалдарды келтирип, далилдеп берүү дагы сунуш кылынат

№2 вариант

Окуучулар Адам укуктарынын жалпы декларациясын окуп чыгышат. Аларга укуктар таажыгүлү тартылган ватман же барактар таратылат. (Окуу китебинен белгиленип берилет же текст таратылат). Түгөйлөрү менен же чакан топторго биригишип, декларациянын ар бир статьясын укуктар таажыгүлүнө жазып чыгышат. Окуучулар маанилүү деп эсептешкен 8-10 адам укуктарын тандап алып, алардын маанилүүлүгүн далилдеп, айтып беришет. Мугалим менен окуучулар аларга суроо берип, жооп алышат.

№1 тиркеме.

“Адам укуктарынын таажыгүлү” (Таркатма барактар).
Гүлдүн таажыларына адамдын негизги укуктарын жазгыла.

Кайсы укук гүлдүн ортосунда тураарын ойлонгула.

(Мамлекет жана укук окуу китебинин артындагы тиркемени карагыла).

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 29. БАЛАНЫН УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨ КОНВЕНЦИЯ

Өтүү мөөнөтү: Априлдин бешинчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Текст менен иштөө, чакан топтордо иштөө.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Конвенциянын пайда болуу тарыхы жана анын максаттары, укук бузуунун себептери, Эмгек кодексинде балдардын укугу кантип корголгондугу тууралуу түшүнүк алуу менен укуктук билим алышат.

Тарбиялык: Конвенцияны окуп үйрөнүү менен аны турмушта пайдалануу аркылуу укуктук тарбия алышат жана өз укуктарын коргой билүүгө үйрөнүшөт.

Өнүктүрүүчүлүк: Балдар укуктарын өздөштүрүү менен өз укуктарын коргой билүү көндүмдөрүн, ошондой эле Кыргызстандагы балдар укуктарынын абалын талдоо жана салыштырып баалоо жөндөмдүүлүкөрүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, конвенциянын статьялары жазылган барактар. (Окуу китебинин артындагы тиркемеде).

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 35-40 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы

Тапшырма:

- Кандай негизги укуктарыңарды билесинер?

• Кыргызстанда балдар укуктарынын сакталышынын абалы силерди канааттандырабы? – деген темада чакан эссе жазгыла. (**5 мүнөт**).

• Балдар укуктарынын конвенциясынын балдар укуктарын коргоодогу кошкон салымы канчалык жана ал Кыргызстанда канчалык деңгээлде ишке ашып жатат деп ойлойсуңар?

• Өспүрүмдөрдүн укуктарынын бузулушунун себептерин аныктаган мисалдарды келтиргиле.

1-кадам: Окуучулар биринчи кичи теманы (же текстти) бир нече жолу окуп чыгышат (**5-7 мүнөт**) жана түшүнүксүз сөздөр болсо суроо беришет. Негизги даталарга, окуяларга, идеяларга көңүл бурушат.

2-кадам: Мугалим суроолорго жооп берип, өзү даярдаган суроолорду окуучуларга берүү менен текстти талкуулоо башталат. Мисалы: Конвенциянын балдар үчүн кандай мааниси бар, мисал келтиргиле.

• Конвенциянын пайда болуу тарыхынан эмнелер эсиңерде калды? ж.б.

Андан кийин экинчи жана үчүнчү кичи теманы ушундай жол менен талкуулашат. Окуучулар текст менен иштөө ыкмасы аркылуу теманы талкуулап өздөштүргөндөн кийин мугалим жалпы тема боюнча кеңири маалымат берет, сабакка активдүү катышкан окуучулардын билимин баалайт.

Үйгө тапшырма:

“Дата менен окуяны дал келтиргиле”.

Кошумча материалдарды колдонуп, документтердин аталышы менен алар кабыл алынган жылдарды дал келтиргиле. Адамзат тарыхындагы бул укуктардын бекемделишинин ырааттуулугун түшүндүрүп бергиле.

№	Жыл	№	Окуя
1	1984		Адамдын жана жарандын укуктарынын декларациясы (Франция)
2	1948		Укуктар жөнүндө билль (АКШ)
3	1979		Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт.
4	1966		Адамдын жана жарандын укуктарынын жана

			милдеттеринин декларациясы (Франция).
5	1989		Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт.
6	1795	2	Адам укуктарынын жалпы декларациясы.
7	1791		Баланын укуктары жөнүндө конвенция.
8	1965	11	Эркиндиктердин улуу хартиясы (Англия).
9	1966		Кыйноо ж.б. ташбоор. Адамгерчиликсиз же кордоп басынткан жазалардын түрлөрүнө каршы конвенция.
10	1789		Расалык дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндөгү конвенция.
11	1215		Аялдарга карата дискриминациянын бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция.

Жооптор: 1–9, 2–6, 3–11, 4–5, 5–7, 6–4, 7–2, 8–10, 9–3, 10–1, 11–8.

Улуттар лигасы

Версаль келишимине 1919- ж 28- июнда кол коюлган. Келишимде АКШнын президенти Будро Вильсондун талабы боюнча Улуттар Лигасынын Уставы киргизилди.

Бул устав Вильсон башында турган атайын комиссия тарабынан иштелип чыккан. Анда Эл аралык укуктун жоболору. Агрессорлорго каршы санкциялар каралган.

Ушул Улуттар Лигасы тарабынан 1924-ж балдар укугу боюнча Декларациясы кабыл алынган.

№ 2-вариант:

Колдонулган ыкма: Чакан топто иштөө.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби же мугалим түзгөн тексттер, карточкалар. Эки флипчарт же барактар.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20 мүнөт.

1-кадам: Окуучулар саноо жолу менен төрт-бештен болуп бир нече топко бөлүнөт. Алар Кыргызстандагы “Балдар укуктарын коргоо уюмдарынын жыйыны” кырдаалын түзүшөт.

2-кадам: Алар Кыргызстандагы балдар укуктарынын жакшы корголбой жаткандыгы жана аны эмнеден көрсө

болоорун, анын себептерин жана балдар укуктарын коргоону жакшыртуунун жолдору тууралуу талкуулашып, жыйынтыгын флипчартка жазышат.

М.: Мектепке барып билим алуу мүмкүнчүлүгүнөн ажырагандыгынан көрсө болот, ж.б. (5–7 мүнөт).

3-кадам: Ар бир топ жазган маалыматтары боюнча балдардын укуктарын коргоого арналган 5–6 укуктарды иштеп чыгып, экинчи флипчартка жазышат.

4-кадам: Убакыт бүткөндө флипчарттар бир катарга илинип, ар бир топ өз иштерин айтып беришет. (2–3 мүнөт).

5-кадам: Ар бир топко таратылган балдар укуктарынын конвенцияларын доскадагы өздөрү иштеп чыккан укуктар менен салыштырып чыгышат да, канча статьялар окшош экендигин аныкташат. (3–5 мүнөт).

6-кадам: Ар бир топ колдорундагы конвенциядан эң маанилүү деп эсептешкен төрт-беш статьяларды тандап жазышып, алардын маанилүүлүгүн далилдеп беришет.

Рефлексия:

- Ролдук оюндарда өзүңөрдү кандай сездинер, укуктарды иштеп чыгуу жактыбы, эмне үчүн?
- Чечимдерди кандайча кабыл алдыңар?
- Эмне үчүн ушул укуктарды иштеп чыктыңар?

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 30. УКУК ТАРМАКТАРЫ

Өтүү мөөнөтү: Майдын биринчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Жалпы бири-бирин окутуу.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Окуучулар кандай укук тармактары бар экендигин жана алардын мааниси, максаты тууралуу бири-бирине айтып берүү менен укуктук билим алышат.

Тарбиялык: Окуп үйрөнгөн укук тармактарын бири-бирине айтып берүү аркылуу эске тутумун жакшытышат жана укуктук тарбия алышат

Өнүктүрүүчүлүк: Маалыматтарды башкаларга айтып берүүгө даярдануу, жеткиликтүү түрдө айтып берүү жана аларды кабыл алуу жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Кыскача маалыматтар жазылган карточкалар. Көргөзмө курал.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20–25 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

• Укук тармактарын ким кандай түшүнөт? (доскага укук тармактары көргөзмө куралы илинип, балодардын жообунан кийин алардын, маани максаты жөнүндө айтып берет).

• Адам укуктарын эмне үчүн укук тармактарына бөлөбүз?

• Конституциялык жана жарандык укуктардын бири-биринен болгон өзгөчөлүктөрү.

1-кадам: Окуучуларга жаңы тема боюнча кыскача маалыматтар жазылган карточкалар таратылат, бир тапшырманы эки-үч окуучуга берсе да болот. Конституциялык, жарандык, административдик укуктардан эки-үч карточка жазылат.

2-кадам: Окуучулар аларды окуп чыгып түшүнүксүз жери болсо суроо беришет жана башкаларга айтып берүү үчүн бир нече жолу окуп даярданышат. **(8–10 мүнөт).**

3-кадам: Берилген убакыт бүткөндө окуп үйрөнгөн маалыматтарын ордуна туруп, бири-бирине кыдырып айтып беришет. **(6–8 мүнөт).**

4-кадам: Алар бир окуучунун тегерегине топтолбостон, ар бири жекече пикир алышуулары керек.

Окуучулар өзүндөгү маалыматтарды башкалар менен бөлүшүп, өзү башкалардан үйрөнөт. Тапшырманын негизги мааниси мына ушунда экендигин мугалим окуучуларга түшүндүрөт.

5-кадам: Убакыт бүткөндө мугалим ким канча окуучуга айтып бергендиги жана маалымат алгандыгын айтып берүүсүн суранат. Бул окуучуларды баалоого да мүмкүнчүлүк берет.

(5 мүнөт).

Рефлексия:

- Карточка менен окуунун кандай өзгөчөлүктөрү бар экен?
- Башкаларга айтып түшүндүрүү кыйын болдубу?

Мугалим окуучуларга суроолорун берип, билимин баалагандан кийин өтүлгөн тема боюнча, маселен укук тармактары жана алардын түзүлүшү ж.б. тууралуу айтып берип, сабакты жыйынтыктайт.

Баалоо

Үйгө тапшырма: Укук тармактарынын негизги булагы болгон КРнын Кодекстеринен мисалы, шайлоо, эмгек, үй-бүлө ж.б. укуктардын Кодекстеринен бирөөнү алып, кыска маалымат даярдап келгиле. (Качан кабыл алынган ж.б.)

№2-вариант:

Колдонулган ыкма: Кезектешип бири-бирин окутуу.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби же мугалим негизги деп эсептеген укук тармактарынын кыскача тексттери (топтордун санына жараша).

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20-25 мүнөт.

1-кадам: Окуучулар саноо же жыл мезгилдеринин атын атоо (жаз, жай ж.б.) жолу менен чакан топторго бөлүнөт.

Таратылган тексттерди же окуу китептеринен берилген укук тармактарын окуп, башка окуучуларга айтып түшүндүрө алгыдай деңгээлде даярданышат. (10–12 мүнөт).

2-кадам: Бөлүнгөн убакыт аяктап, даярдык бүткөндөн кийин биринчи топ башка топторго барып отуруп, окуучуларга суроо берүү аркылуу алардын канчалык деңгээлде түшүнгөндүгүн аныкташат. Эгерде керек болсо айрым маалыматтарды кайра айтып беришет да, кайрадан ордуна келип отурушат. Ушундай эле жол менен калган топтор дагы кездешип айтып беришип, бүтүндөй теманы өздөштүрүшөт.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 31. МЫЙЗАМ ЖАНА УКУК КОРГОО ОРГАНДАРЫ

Өтүү мөөнөтү: Майдын экинчи жумасы.

Колдонулган ыкма: Жалпы бири-бирин окутуу.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Мыйзам түшүнүгү жана анын түрлөрү, укук коргоо органдары, алардын максаттары тууралуу өз алдынча даярданган маалыматтарын бири-бирине айтып берүү аркылуу толук түшүнүк алышат.

Тарбиялык: Мыйзамдар жана укук коргоо органдары тууралуу маалыматтарды өздөштүрүү аркылуу аларды сыйлоого, алардын талаптарын так аткарууга тарбияланышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Маалыматтарды бири-бирине жеткиликтүү, түшүнүктүү кылып айтып жана уга билүү көндүмдөрүн өнүктүрөт.

Сабактын жабдылышы: Ар бирине таратылган чакан маалыматтар жазылган бирден карточка.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 25-30 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы

Тапшырма:

•Жусуп Баласагындын чыгармасынан үзүндүнү окуп чыккыла. Кайсы саптары азыркы учурда да маанилүү бойдон калгандыгын ойлонуп көргүлө.

Чындык менен иш кылам, көндүм ага,
Бексинби же кулсуңбу – бирдей мага.

Уулумбу, бөтөн жанбы, тууган же дос,
Жолоочубу жолдогу, күтпөс жолдош.

Заң (Мыйзам) алдында бардыгын бирдей баалайм,
Жөнү жок каралабайм, же актабайм.

Бийликтин эң негизи – адилеттик,
Чындык барда козголбой турат бийлик.

Бул тууралуу акылдуу адам айткан,
Акылдуу сөз – ийгилик жолун ачкан.

“Бектик күчтүү, адилет жолу менен,
Бектин жолу – чындыкта жүрүү кенен.
Заң менен адилеттүү башкарган бек,
Каалаган максатына жетет деген!”

Бийлигим жеткен жерге өмүр берет,
Жакшы заңдан эл жыргап, чөл көгөрөт!

Күн нурун бардыгына бирдей төгөт,
Жакшыга, жаманга да бирдей бөлөт.

Иштеримде менин да күндөй сапат,
Баары бирдей өзүмдөн чындык табат.

- Мыйзам бул буйлаланган төө, каякка бурсаң кете берет.
(Элдик макал)

Мыйзам тууралуу айтылган бул макалдын азыркы учурга канчалык дал келээрин салыштырып көргүлө.

1-кадам: Окуучуларга жаңы темага тиешелүү кыскача маалыматтар жазылган бирден карточкалар таратылат, бир тапшырманы эки-үч окуучуга берсе да болот.

2-кадам: Окуучулар аларды окуп, башкаларга айтып берүүгө даярданышат. Түшүнүксүз жери болсо мугалимден сурашат. (7–10 мүнөт).

3-кадам: Берилген убакыт бүткөндө окуп даярданган тексттерин ордунан туруп, бири-бирине кыдырып айта башташат. Ар бири жакшы түшүндүрүүгө жана жакшы угууга аракеттенүүлөрү керек. (8–10 мүнөт). Ошондой эле бир жерге топтолбостон, экиден биригип пикир алышуулары керек.

Тапшырманын мааниси окуучулар өзүндөгү маалыматтарды башкаларга айтып берүү жана башкалардан угуп үйрөнгөнүндө экендигин мугалим окуучуларга эскертип коюусу керек.

4-кадам: Айтып берүүчү убактысы бүткөндө мугалим окуучулардан ким канча маалымат алгандыгын жана башкаларга айтып бергендигин сурайт. Бул окуучуларды баалоого жардам берет. (5–7 мүнөт).

Мугалим өтүлгөн тема боюнча окуучуларга жалпы түшүнүк берип, сабакты жыйынтыктайт.

Баалоо

Үйгө тапшырма: “Менин милициям мени коргойт” деген пикирге сенин көз карашың.

Бул пикир азыркы турмушка канчалык деңгээлде шайкеш келет. Ёз оюбарды жазгыла.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20-жыл	Колу	
Бекитемин	20-жыл	Колу	

Тема: 32. АКЫЙКАТЧЫ (ОМБУДСМЕН)

Өтүү мөөнөтү: Майдын үчүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Блокторго бөлүштүрүү, кластер табышмак.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Акыйкатчынын пайда болуу тарыхы, Кыргызстандагы Акыйкатчы институту жана анын иш-аракеттери, укуктары жөнүндө блокторго бөлүштүрүү ыкмасын пайдалануу аркылуу билим алышат.

Тарбиялык: Акыйкатчы жөнүндө түшүнүк алуу менен бирге окуучулар адилеттүүлүккө, калыстыкка жана Акыйкатчы кызматынын зарыл экендигин түшүнүгө тарбияланышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Окуучулар берилген тема менен иштөөдө ой жүгүртүүсүн, таанып билүүчүлүк жөндөмүн, аткарган иштерин далилдүү түрдө айтып берүү көндүмдөрүн өнүктүрөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, барактар, ”Акыйкатчы”, “Блокторго бөлүштүрүү”. (Таркатма барактар).

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 20–25 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

• Акыйкатчыны ким кандай түшүнөт, анын максаты жана ага кимдер, качан, эмне үчүн кайрылышат? (Турмуштан мисал келтирсеңер да болот). (3–5 мүнөт).

• Массалык маалымат каражаттарына таянуу аркылуу жана үй-бүлөө мүчөлөрү менен бирге Кыргызстандагы Акыйкатчынын иш-аракеттерине баа бергиле (далилдөө менен). Муну үйгө тапшырмага берсе да болот.

1-кадам: Алгач досканын же флипчарттын ортосуна (балдар барактын ортосуна) Акыйкатчы деген сөздү жазып, тегеректеп алабыз.

2-кадам: Анын оң жагына “Ал кандайча пайда болгон?” деген жандооч идеяны жазып, тегерекке алабыз да, Акыйкатчы менен түз сызык аркылуу бириктиребиз. Эгерде, ал Швецияда

пайда болгон десек, Швецияда деген сөздү жазып, тегерекке алып, түз сызык менен бириктиребиз.

Пайда болгондугу жөнүндө дагы маалыматтар айтылса (кайсы жылы, эмне максат менен ж.б.), алар Швециянын айланасына жазылып, тегерекке алынып бириктирилет.

Кийинки блокторго бөлүштүрүү үчүн “Акыйкатчыны шайлоо” деп жазып, тегерекке алып Акыйкатчы менен бириктиребиз. Ага байланыштуу маалыматтар анын айланасына жазылып тегеректелип, Акыйкатчыны шайлоо менен бириктирилет.

Дагы Акыйкатчынын аткарган иштери, Акыйкатчынын укуктары ж.б. блокторго бөлүштүргүлө. (Таркатма барактар).

Иштеп жатканда бир жеринен күмөн санасаңар тегеректин жанына суроо белгисин коюп койгула. **(10–12 мүнөт)**.

Блокторду түзүп чыккандан кийин окуучулар берилген теманы (текстти) окуп, блокторду текшерип жатканда төмөнкү учурларга көңүл бурууларын сураныңыз:

Кайсы жерде маалымат азыраак, кайсы нерселер туура же туура эмес чыкты, эмнелер аныкталды, ойго такыр келбеген нерселер болдубу?

Тема блокторго бөлүштүрүлүп бүткөндө, каалоочулардан же баасы аз окуучулардын бири аткарган иштерин доскага чийип аткарып берет. Окуучулар өздөрүнүн ишин салыштырып кошумчалайт. Калган окуучулардын иштеринин аткарылышына жараша баа коёт.

Үйгө тапшырма

№2-вариант:

Мурдагы сабактардын үлгүсүндө кластер табышмак түзүү сунуш кылынат.

Администрация мүчөсү

Бекитемин	20__-жыл	Колу	
Бекитемин	20__-жыл	Колу	

Тема: 33. КОНФЛИКТ ЖАНА ТОЛЕРАНТТУУЛУК

Өтүү мөөнөтү: Майдын төртүнчү жумасы.

Колдонулган ыкма: Акыл чабуулу жана чакан топтордо иштөө.

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Конфликт жана анын түрлөрү. Конфликттин айрым белгилери, конфликтти жөнгө салуу жана ортомчунун милдеттери, толеранттуулук жөнүндө ой бөлүшүү менен кеңири түшүнүк алышат.

Тарбиялык: Окуучулар толеранттуулук, бирөөгө чыдамдуулук менен мамиле кылуу жана бирөөнүн көз карашын сыйлоо аркылуу конфликттин алдын-ала билүүгө, маселени чыр-чатаксыз чечүүгө тарбияланышат.

Өнүктүрүүчүлүк: Өз алдынча ой жүгүртүү, кырдаалды анализдөө, текст менен иштөө, чакан топтордо иштөө, салыштырып талдоо көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби (тексттер), флипчарт, маркерлер.

Сабактын жүрүшү:

Убакыт: 30-35 мүнөт.

Уюштуруу: Саламдашуу, толуктоо

Өтүлгөн сабакты кайталоо: Анын жаңы тема менен байланышы.

Тапшырма:

• Мугалим доскага “конфликт” деген сөз жазылган баракты илип (жазып), окуучуларга бул сөзгө аныктама берүүнү сунуш кылуу менен акыл чабуулун өткөрөт. Ар бир окуучу бирден баракка өз аныктамаларын (конфликт деген сөздү кандай түшүнөөрүн) жазат. Алар үч-төрттөн биригип өз жазгандары боюнча конфликттин аныктамасын кайрадан түзүшөт жана окуп

беришет.(4–5 мүнөт). Эгерде зарыл болсо мугалим туура аныктамасын айтып берет.

- Андан кийин конфликттин чыгыш себептерин жана анын натыйжаларын аныкташат.

- Толеранттуу болуу дегенди ким кандай түшүнөт, ага турмуштук тажрыйбадан мисал келтиргиле.

- Толеранттуулуктун конфликтти чечүүдөгү ролу тууралуу ой бөлүшкүлө (эл арасында жана эл аралык мамиледе).

1-кадам: Окуучулар санына жараша төрт-бештен болуп чакан топторго бөлүнөт жана жалпы маалымат алуу үчүн берилген теманы окуп чыгышат. (**6–8 мүнөт**). Эки окуучудан турган эксперттер дайындалат.

2-кадам: Биринчи топ конфликт жана анын түрлөрү, экинчи топ конфликттин белгилери, үчүнчү топ конфликтти жөнгө салуу, төртүнчү топ ортомчу, бешинчи топ толеранттуулук кичи темаларын окуп чыгышып, алардын негизги түшүнүктөрүн далилдөө менен флипчартка же баракка жазышат. (**10 мүнөт**). Маселен, инсандын ички конфликтин алалы, мында адамдын жеке керектөөлөрү жана баалуулуктары коомдук талаптардан артта калгандыктан адам ичинен кыжаалат болушу мүмкүн.

Эми мамлекеттер аралык конфликттерге токтололук. Окуучулар мында буга окшогон конфликттердин чыгыш себептерин, тарыхтагы мамлекет аралык конфликттер, массалык маалымат каражаттарын пайдаланган конфликттер, алардын өзгөчөлүктөрү (**М.:** диний агымдар) ж.б. тууралуу жазып, ой бөлүшөт.

Конфликттин калган түрлөрүнүн келип чыгыш себептерине өз кошумчаларын жазып, айтып беришет. Андан кийин конфликттин белгилерин окуучулар окуп чыгып, өз топторунда талкуулап, аларды далилдеген мисалдарды келтирип, айтып беришет. Чакан топтордун дагы бирөө конфликттерди жөнгө салуунун жолдорун иштеп чыгышат. (Ар бир топко **2–3 мүнөт**). Эксперт окуучулардын жардамы менен ар бир топтун эмгегин баалашат. Аларга чакан топтордун эмгегин баалоого арналган “Менин салымым” кластерин пайдалануу сунуш кылынат.

Үйгө тапшырма: Толеранттуулуктун ар кандай конфликтти жөнгө салуудагы ролу тууралуу, мисал келтирүү менен далилдеп жазып келишет.

ӨТҮЛГӨН ТЕМАЛАРГА КОШУМЧА САБАКТАР

Бул сабактарды берилген темаларга ылайыкташтырып кошумча пайдалануу сунуш кылынат.

Тема: ДЕМОКРАТИЯНЫН НЕГИЗГИ ПРИНЦИПТЕРИ

Сабактын жүрүшү: Окуучулар алты топко бөлүнөт.

Демократиянын принциптеринин тизмелери доскага илинет же окуучуларга таратылат. Алар тизмени окуп чыгып, алардын арасынан Кыргызстанда ишке ашкан же ишке ашат деп ойлогон эң маанилүү принциптеринен бирден тандап алышат. Өз топторунда ал принцип Кыргызстанда иштеп жатабы, аларды иштетүү үчүн кандай шарттар керек? ж.б. суроолорду талкуулашат (**5–6 мүнөт**) убакыт бүткөндө аткарган иштерин айтып берип, окуучулардын суроолоруна жооп беришет. (Тизмелердин үлгүсү).

1. Эл бийлиги
2. Жарандардын укуктарынын жана эркиндиктеринин гарантиясы.
3. Мыйзам алдында баардыгынын теңдиги.
4. Эркин жана акыйкат шайлоолор.
5. Көз карандысыз ММК (газеталар, журналдар).
6. Жарандардын саясий партияларды жана коомдук (мамлекеттик эмес) уюмдарды түзүү мүмкүнчүлүгү.

Тема: ДЕМОКРАТИЯНЫН БААЛУУЛУКТАРЫ

Сабактын жүрүшү: Окуучулар демократиянын принциптерин (кийинки теманы кара) жана баалуулуктарын салыштырып окуп чыгышат да аларда эмнелерге көңүл бурулган, кандай окшош жактары жана айырмачылыктары бар түгөйлөрү менен же чакан топтордо иштешип, жыйынтыгын жазышат да айтып беришет. Чакан топто иштегендер ватманга аткарышып, доскага чыгып презентациялап берише да болот.

Демократиянын баалуулуктары.

Теңдик	Бийликтин отчет берип туруучулугу
Адилеттүүлүк	Жарандардын бийлик структурасындагы өкүлчүлүгү
Башкарууга катышуу	
Укуктар менен эркиндиктердин бузулгустугу	Өз алдынча башкаруу
Адамдын өмүрү	Көз карандысыз сот
Эркиндик	Ыктыярдуулук
Жекече турмуш	Плюрализм. (Көз караштардын ар түрдүүлүгү)
Жарандык	Бийликти кыянаттык менен пайдалануудан коргонуу

Тема: ДЕМОКРАТИЯЛЫК ПРИНЦИПТЕР ЛОТОСУ

Тапшырма:

Демократия – бул жакшы деген ойду далилдеген беш-алты сүйлөм жазгыла. Алар Кыргызстанда канчалык деңгээлде ишке ашырылып жаткандыгын далилдеп айтып бергиле.

Сабактын жүрүшү:

Төмөндө сунушталган принциптерди маанилүүлүк даражасына жараша баракка чийилген клеткаларга номерлери боюнча жазышат. Мисалы, эң маанилүүсү 1-номерге жазылат ж.б. Эгерде, клеткалар ватманга кененирээк чийилсе, анда принциптерди карточкаларга жазып жабыштырса деле болот.

Башка баалуулуктарды да ушундай жол менен иштөө сунуш кылынат. Ар бир чакан топтордон бирөө аткарган иштерин презентациялап берет.

Демократиянын принциптери:

1. Эл бийлиги
2. Шайланган өкмөт
3. Азчылыктын укуктары

4. Адамдын негизги укуктарынын жана эркиндигинин гарантиясы

5. Эркин жана акыйкат шайлоолор

6. Мыйзам алдында бардыгынын теңдиги

7. Адилеттүү сот

8. Өкмөттүн ыйгарымдарын конституциялык чектөө

9. Плюрализм

10. Эл тарабынан өкмөткө ишеним көрсөтпөө укугу

11. Көз каранды эмес ММК

12. Толеранттуулук (сабырдуулук)

13. Кызматташтык

14. Компромисс

15. Жалпы адамзаттык дөөлөттөр

16. Жарандардын саясий партияларды жана коомдук

уюмдарды түзүү мүмкүнчүлүгү.

Таблицанын үлгүсү

1	2	3	4
5	6	7	8
9	10	11	12
13	14	15	16

**Тема: ЖАРАНДЫК БААЛУУЛУКТАРДЫ ЖАНА
КӨНДҮМДӨРДҮ АНЫКТОО**

Төмөндө берилген материалдарды темага ылайыкташтырып же сабактын башында интерактивдүү оюн катары (разминка) пайдаланса болот. **Мисалы:** жарандык баалуулуктар жана жарандык көндүмдөр, адам жашоосун аныктаган баалуулуктар, жакшы сапаттар тууралуу маалыматтарды, байыркы ойчулдар

адам жөнүндө, коом жана жарандык коом, мамлекеттик саясий режимдер, саясий партия, жарандык ж.б. темаларда колдонсо болот.

Баалуулук – бул адамдын же адамдар тобунун жана коомдун керектөөлөрүнө, кызыкчылыктарына, ой-тилектерине, максаттарына, пландарына туура келүүчү жалпы түшүнүктөр болуп эсептелет.

Сабактын жүрүшү:

Доскага бул тизмелердин бири илинип коюлат (темага байланыштуу). Окуучулар алар менен таанышып чыгып түгөйлөрү менен эң маанилүү деп эсептешкен беш-алтоону тандап алып дептерине (баракка) жазышат. (**5 мүнөт**). Берилген убакыт бүткөндө алардын маанилүүлүгүн далилдеген аргументтерди келтирип айтып беришет. Убакыт болсо адегенде маанилүүлүгүнө жараша рангалап алса да болот.

Адамдын жашоосун аныктаган баалуулуктар.

Жашоо, сүйүү, акча, Ата Мекен, үй-бүлө, бийлик, ден соолук, ата-эне, бала, бир тууган, коллектив, дос, мугалим, тынчтык, байлык, кызмат, билим, эмгектенүү, адептүүлүк, чечкиндүүлүк, абийир, маданияттуу жүрүш-туруш.

Жарандык баалуулуктар.

1. Гумандуулук	12. Биймандуулук
2. Айкалдук	13. Патриоттуулук
3. Боорукердик	14. Боорукерлик
4. Кайрымдуулук	15. Чечкиндүүлүк
5. Меймандостук	16. Таланттуулук
6. Сылыктык	17. Чынчылдык
7. Адамгерчилик	18. Аракетчилдик
8. Сулуулук	19. Жоопкерчилик
9. Билим алуу	20. Кайрымдуулук
10. Сезимдүүлүк	21. Ойду таап айта билүү
11. Маданияттуулук ж.б.	

Жарандык көндүмдөр

1. Активдүүлүк
2. Аргументтеп айта билүү
3. Чакан топто иштей билүү
4. Саясатка катышуу
5. Мыйзамды так аткаруу
6. Шайлоого катышуу
7. Билим алуу
8. Маданияттуулук
9. Экономикалык өнүгүү
10. Глобалдык маселелерди чечүү
11. Үлгүлүү жүрүш туруш
12. Толеранттуулук
13. Ишкердүүлүк
14. Өз ара жардамдашуу ж.б.
15. Өз оюн эркин айта билүү
16. Теорияны практика менен айкалыштыра билүү

Адам укуктары бөлүмүнө кошумча материалдар

Тема : Укук жөнүндө түшүнүк

Укук булактары

Мыйзам-бул мамлекеттин, коомдун турмуштук маанилүү суроолорун жөнгө салуучу жана жогорку юридикалык күчкө ээ болгон укуктук ченемдик акт болуп эсептелет.

Кодекс- белгилүү чөйрөдөгү коомдук мамилелерди кодекстер жөнгө салат. М:үй-бүлөлүк кодекс, кылмыш кодекси, жарандык кодекс ж.б.

Үй-бүлөлүк кодекс үй-бүлөдөгү укук мамилелерин, жарандык кодекс жарандардын укук мамилелерин, кылмыш кодекси кылмыш укук мамилелерин жөнгө салат.

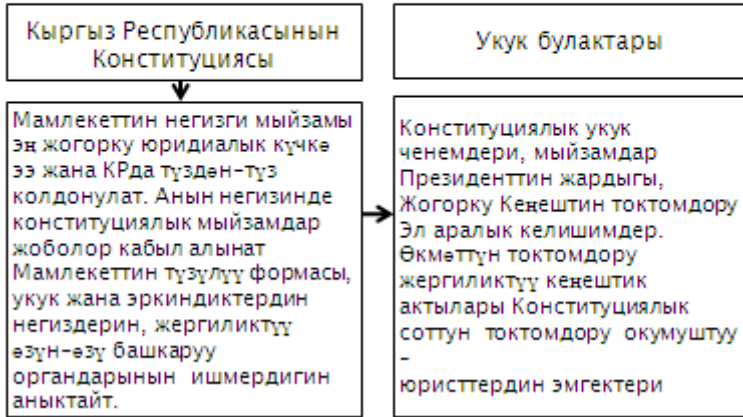
Президенттин жарлыгы

Президент өзүнүн укук чегинде жарлык (указ) берет жана ал президенттин укуктук ченемдик (нормативдик) актысы түрүндө берилет.

Буйрук, нускама

Министерство административдик ведомстволор өз укуктарынын чегинде буйрук (приказ) нускама (инструкция) бере алат.

Конституция жана башка укук булактары

Адам укуктары боюнча эл аралык документтер

БУУ түзүлгөндөн бери ал адам укуктары тармагында 100дөн ашуун эл аралык документтерди кабыл алган. Алардын негизгилери төмөндөгү таблицада келтирилди:

Кабыл алынган датасы	Документ	Түшүндүрмө
1948-ж. 10-декабрь	Адам укуктарынын жалпы декларациясы	КР кол койгон
1951-ж.28-июль	Качкындар статусу жөнүндө конвенция	КР 1996-ж.6-июлда ратификациялаган
1959-ж. 20-ноябрь	Бала укуктарынын декларациясы	КР кол койгон
1965-ж. 21-декабрь	Расалык дискриминациянын бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция	КР 1996-ж. 26-июлда ратификациялаган
1966-ж. 16-декабрь	Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт	КР 1994-ж. 12-январда ратификациялаган

1966-ж. 16-декабрь	Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактыга карата факультативдүү протокол	КР 1994-ж. 12-январда ратификациялаган
1966-ж. 16-декабрь	Качкындар статусуна тиешелүү протокол	КР 1996-ж. 6-июлда ратификациялаган
1979-ж. 18-декабрь	Аялдарды дискриминациялоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция	КР 1997-ж. 10-февралда ратификациялаган
1984-ж. 10-декабрь	Кыйноо ж.б. таш боор, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты кемсинтүүчү мамилелердин жана жазалардын түрлөрүнө каршы конвенция	КР 1996- ж. 26-июлда ратификациялаган
1989-ж. 20-ноябрь	Бала укуктары жөнүндө конвенция	КР 1994-ж. 12-июлда ратификациялаган
1989-ж. 15-декабрь	Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактыга кошумча, өлүм жазасына тыюу салууга багытталган экинчи факультативдүү протокол	
1995-ж.	КМШнын адам укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө конвенциясы	КР кол койгон
1995-ж.	КМШнын башчыларынын адам укуктары жана негизги эркиндиктери жаатында Эл аралык милдеттемелери тууралуу декларациясы	КР кол койгон

Тема: БУУнун түзүлүшү

Кошумча маалыматтар

Эл аралык уюмдар жана алардын аткарган иштери

1. ОБСЕ – Европа Кеңешинин коопсуздук уюму.

Бул уюм Европада жана ага жакын жайгашкан өлкөлөрдө, саясий туруктуулукту жана демократияны сактоого аракет кылат.

2. ЮНИСЕФ – бул уюм балдар менен аялдарды коргоо жана аларга жардам берүүгө аракет кылат.

3. ЮСАИД – АКШнын Эл аралык өнүгүү боюнча агенттиги.

4. Европа Союзу – бул уюмга мүчө болгон өлкөлөр ортосундагы мамилелерди жана эркин базарды өнүктүрүүгө жардам берүүгө аракет кылат.

5. Дүйнөлүк Өнүгүү банкы – мамлекеттердин өнүгүшү үчүн пайызы төмөн карыз акча берет.

6. Дүйнөлүк соода уюму – бул уюм өлкөлөргө товарларды бири-биринен эркин сатып алууга жана сатууга жардам берет.

7. КМШ Кёз карандысыз мамлекеттердин шериктештиги – мурда СССРге кирген өлкөлөрдүн тобу.

8. ШКУ – Шанхай кызматташтык уюму.

9. ЖККУ – жамааттык коопсуздук келишим уюму.

АДАМ УКУКТАРЫНЫН ЖАЛПЫ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ (Кыскартылган вариант)

1-статья: Теңдик укугу.

2-статья: Дискриминациядан эркин болуу.

3-статья: Ар бир адам жашоого, эркиндикке жана жеке кол тийбестикке укуктуу.

4-статья: Кулчулуктан эркин болуу.

5-статья: Кыйноодон жана ар-намысты басмырлоочу мамиледен эркин болуу.

6-статья: Укук субъектиси катары таанылуу укугу.

7-статья: Мыйзам алдындагы теңдик укугу.

8-статья: Компетенттүү соттор аркылуу укуктарын эффективдүү түрдө калыбына келтирүү укугу.

9-статья: Эч ким ээнбаштык менен камакка алынууга, кармалууга же куугунтукталууга тийиш эмес.

10-статья: Ачык жана адилет согто териштирүү укугу.

11-статья: Мыйзамдуу тартипте белгиленгенге чейин күнөөсүз деп эсептелүү укугу.

12-статья: Эч ким анын жеке жана үй-бүлөлүк турмушуна ээнбаштык менен кийлигишүүгө, анын турак-жайына, жана кат-кабарларынын купуялыгына же анын абийирине жана беделине ээнбаштык менен кол салууга кабылууга тийиш эмес.

13-статья: Ар бир адам ар кандай өлкөдөн, анын ичинде өз өлкөсүнөн чыгып кетүүгө жана өз өлкөсүнө кайтып кетүүгө укуктуу.

14-статья: Ар бир адам куугунтуктоодон башка өлкөлөрдөн башпаанектен пайдаланууга укуктуу.

15-статья: Жарандуулукка ээ болуу жана аны өзгөртүү укугу.

16-статья: Никеге туруу жана үй-бүлө күтүү укугу.

17-статья: Мүлккө ээлик кылуу укугу.

18-статья: Ой-жүгүртүү, адеп-ахлак жана маалымат алуу укугу.

19-статья: Эркин ой-пикирде болуу жана маалымат алуу укугу.

20-статья: Тынч жыйындырга жана ассоциацияларга катышуу укугу.

21-статья: Өз өлкөсүн башкарууга жана эркин шайлоого катышуу укугу.

22-статья: Социалдык камсыздануу укугу.

23-статья: Эмгектенүү, ишти эркин тандап алуу, кесиптик биримдиктерге кирүү укугу.

24-статья: Бош убакытка жана эс алууга укуктуулук.

25-статья: Татыктуу турмуш деңгээлине укуктуулук.

26-статья: Билим алуу укугу.

27-статья: Коомдун маданий турмушуна атышуу укугу.

28-статья: Ар бир адам ушул декларацияда баяндалган укуктары менен эркиндиктери толук ишке ашырыла турган социалдык жана эл аралык тартипке укуктуу.

29-статья: Адам инсаны коомдо гана эркин жана толук өсүп-өнүгүшү мүмкүн, андыктан ар бир адамдын коом алдына милдеттери бар.

30-статья: Жогоруда баяндалган укуктар менен эркиндиктерди жүзөгө ашырууда мамлекеттин же айрым адамдардын кийлигишүүсүнөн эркин болуу.

Адам укуктарын өзүнүн маанисине жана максатына ылайык төмөнкүдөй типтерге бөлүүгө болот:

Атуулдук, саясий, социалдык, экономикалык жана маданий укуктар.

Бул классификация Адам укуктары боюнча Эл аралык Билде кабыл алынган.

Эл аралык Билл үч документтен турат:

1. Адам укуктарынын жалпы декларациясы. 1948-жылы 10-декабрда БУУ тарабынан кабыл алынган.

2. Жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү Эл аралык пакт. 1966-жылы 16-декабрда кабыл алынган.

3. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндөгү Эл аралык пакт. БУУ тарабынан 1966-жылы кабыл алынып, 1976-жылы күчүнө кирген.

Бул адам укуктарын типтерге бөлүштүргүчлө.

- жашоо укугу;
- жеке өзүнө жана эркиндигине кол тийбестик укугу;
- жарандуулукка ээ болуу укугу;
- турак-жайга кол тийбестик укугу;
- ары-бери эркин жүрүү жана жашаган жерди тандоо укугу;
- жеке турмушка кол тийбестик укугу;
- эркин ой жүгүртүү жана сөз укугу;
- маалыматтарды издөө, алуу, жиберүү, таркатуу укугу;
- ысым алуу жана индивидуалдуулук укугу;
- жашыруун кат алышуу, телефон менен сүйлөшүү укугу;
- инсандын ар-намысын мамлекеттик коргоо укуктары кирет.
- сөз жана басма сөз эркиндик укугу;
- ар бир адам өздөрү шайланган укуктары аркылуу

мамлекетти

башкаруу укугу (шайлоо укугу);

- тынч жыйын укугу;
- биригүү укугу (саясий партияларга, мамлекеттик эмес

уюмдарга,

- жаштардын, аялдардын уюмуна);
- эмгектенүү жана эс алуу укугу;
- жеке менчик укугу;
- иш таштоо укугу;
- ишмердүүлүк укугу;
- жумушсуздуктан коргонуу укугу;
- ден-соолугун коргоо укугу;
- социалдык камсыздандыруу укугу;
- эс алуу укуктары кирет.
- маданий байлыктарга кирүү укугу;
- коомчулуктун маданий турмушуна катышуу укугу (адабий-көркөм илимийчыгармачылык;
- чыгармачылык укугу.

БАЛДАРДЫН УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨ КОНВЕНЦИЯ

1-статья: Эгерде сен 18 жашка чыга элек болсоң, анда сен өспүрүм болуп эсептелесин.

2-статья: Сен дискриминациядан сактанууга укугуң бар. Бардык балдар бирдей укукка ээ.

3-статья: Сен чоң кишилер тарабынан корголууга жана алардын камкордугун көрүүгө укуктуусун.

4-статья: Сенин укуктарың сакталышы керек.

5-статья: Өзүңдүн зээндүүлүгүңдү өстүрүүгө укуктуусун.

6-статья: Сен жашоого жана ден-соолукта өнүгүүгө укугуң бар.

7-статья: Сен ысым алууга жана граждандуулукка укугуң бар.

8-статья: Сен өзүңдүн индивидуалдуулугуңду сактоого укугуң бар.

9-статья: Эгерде ата-энең ажырашып кеткен болсо, сен алардын кимиси менен жашагың келээри эске алынышы керек. Сен экөө менен тең катташууга укуктуусун.

10-статья: Ата-энең кайсы гана өлкөдө болбосун, сен алар менен жашоого укуктуусун.

11-статья: Сени алып качууга эч кимдин укугу жок.

12-статья: Сен ой-пикириңдин эркин болушуна укуктуусун.

13-статья: Сен маалымат алууга жана аны берүүгө укуктуусун.

14-статья: Сен ойлорундун жана диниңдин эркин болушуна укуктуусун.

15-статья: Сен тынч чогулуштурдын эркиндигине укуктуусун.

16-статья: Сен жекече өз алдынча жашоого укуктуусун.

17-статья: Сен маалыматтарга кирүүгө укуктуусун, чоң кишилер аны силер түшүнгүдөй кылып бериши керек.

18-статья: Ата-энең сенин тарбия алышыңа жана өсүшүнө жооптуу.

19-статья: Сен зордуктоодон жана жаман мамиле кылуудан коргонууга укугуң бар.

20-статья: Эгерде сенин ата-энең жок болсо, анда сен мамлекет тарабынан өзгөчө корголууга укуктуусун.

21-статья: Сен уул болуп асырап алынууга укуктуусун.

22-статья: Качып келген (беженец) балдар үчүн укуктар.

23-статья: Майып балдар үчүн укуктар. Алар өзгөчө жардамга жана корголууга укуктуу.

24-статья: Сен эң жакшы медициналык кароого укуктуусун.

25-статья: Сен багууну жана тарбиялоону карап чыгууга жана аны баалоого укуктуусун.

26-статья: Сен социалдык жактан камсыз болууга укуктуусун.

27-статья: Сенин татыктуу жашоого укугуң бар.

28-статья: Сен билим алууга укуктуусун. Башталгыч билимдериң бекер болушу керек.

29-статья: Билим алуу сенин зээндүүлүгүңдүн өсүшүнө, талантыңдын өркүндөшүнө, укуктарды, ата-энеңди сыйлоого, бизди курчап турган жаратылышты коргоону үйрөтүүгө жардам бериши керек.

30-статья: Азчылык балдар үчүн укуктар. Кандай гана өлкө болбосун, сен өзүңдүн маданиятыңды, диниңди тутуп, өз эне тилиңди колдонууга укуктуусун.

31-статья: Сен эс алууга, ойноого жана чыгармачыл иштер менен иштөөгө укуктуусун.

32-статья: Сен эксплуатациядан коргонууга укуктуусун. Өзүңдүн ден- соолугуңа зыян келтирип, окууңа тоскоол болгон жумуштарды аткарбашың керек.

33-статья: Сен наркотикалык заттардан коргонууга укуктуусун.

34-статья: Сен сексуалдык кыйноолордон коргонууга укуктуусун.

35-статья: Чоң кишилер балдарды уурдап кетүүлөрдөн жана алар менен соода ишин жүргүзүүдөн сакташы керек.

36-статья: Сен эксплуатациянын бардык түрлөрүнөн корголууга укуктуусуң.

37-статья: Сен кыйноолордон жана мыйзмсыз түрдөн камалуудан коргонууга, ошондой эле өзүңдүн укуктарың жөнүндө маалымат алууга укугуң бар.

38-статья: Согуш чыкса же куралдуу конфликттер болсо, анда сен алардан коголууга укуктуусуң.

39-статья: Эгерде сен кыйноолордун, жаман мамиле жасоонун, согуштун, кемсинтүүнүн зордук-зомбулугуна учурап калсаң, реабилитация жолу менен кайра кадимки жашоого кайтуу жардамын көрүүгө укуктуусуң.

40-статья: Балдар жана укук коргоо органдары. Эч ким сени адилетсиздик түрдө мыйзамды бузду деп жалаа жаппашы керек. Сенин күнөөң мыйзам тарабынан далилденмейинче, күнөөсүз болуп эсептелинесиң.

Эмне себептен сени күнөөлөп жатканын билүүгө жана укуктук жардам алып коргонууга укуктуусуң.

Эч ким сени күбө катары түшүндүрмө берүүгө мажбурлабашы керек. Эгер сен мыйзамды бузган болсоң, анда аны ондоого сага жардам бериши керек.

41-статья: Сен эң жакшы коргонууга укуктуусуң.

42-статья: Сен өзүңдүн укуктарыңды билүүгө укугуң бар. Чоң кишилер да аларды билиши керек.

43-54-статьялар: Мамлекет менен чоңдор сенин укугуңдун сакталуусун кантип камсыз кылышат? Мамлекет өзүнүн лкөсүндө балдар укугу кандайча сакталып жаткандыгын ООНдун ичинде атайы түзүлгөн комитетке доклад беришет.

Өзүңдүн укугуңду сактоону үйрөн, бирок башкалардыкы да бар экендигин унутпа!

ҮЕ АДАӘУЕ АОІАІЕОАДАӰЕ ОЕОЕ

Түшүнүктөр:

– Женева укугу

– Гаага укугу

Негизги даталар:

Женева укугу:

1949-жылы төрт Женева конвенциялары

1977-жылы эки кошумча протокол киргизилген

Гаага укугу:

1899-жылы түзүлгөн

1907-жылы Гаага конвенцияларынын негизинде кайра түзүлгөн. Куралдуу жаңжалдардын курмандыктарын укуктук жактан коргоо жана алардын натыйжаларын жеңилдетүү боюнча иш аракеттерди жүргүзүү эл аралык гуманитардык укуктун милдети болуп эсептелет.

Эл аралык гуманитардык укук эки бөлүктөн турат. Биринчиси «Женева укугу» экинчиси «Гаага» укугу деп аталат.

«**Женева укугу**» – аскерде жараксыз болуп калган аскер адамдарынын жана согуштук аракеттерге катышпаган адамдардын кызыкчылыктарын коргойт. Анын курамына 1949-жылда кабыл алынган төрт Женева конвенциялары жана 1977-жылдагы эки кошумча протоколдор кирет. Бул документтерде куралдуу кагылышуулар учурунда адамды коргоого багытталган нормалар жана эрежелер чагылдырылган.

Негизги документтерге 1949-жылдагы төрт Женевалык конвенциялар кирет.

1-Конвенция. Согушуп жаткан армиялардагы жарадар жана оорулуу аскерлердин абалын жакшыртуу тууралуу

2-Конвенция. Деңиздеги куралдуу күчтөрдүн курамындагы жарадар, оорулуу жана кеме кыйроосуна дуушар болгон адамдардын абалын жакшыртуу жөнүндө.

3-Конвенция. Согуш туткандарына жасалуучу мамиле жөнүндө.

4-Конвенция. Согуш убагында жарандык калкты коргоо жөнүндө Женева конвенцияларына 1977-жылы эки кошумча протоколу киргизилген.

1-кошумча протоколу. Эл аралык куралдуу жаңжалдардан жабыр тарткан адамдарды коргоого тиешелүү.

2-кошумча протоколу. Эл аралык эмес мүнөздөгү куралдуу жанжалдардан жабыр тарткандардын коргоого тиешелүү.

Женева укугу Кызыл Кресттин негизги идеяларын чагылдырат.

«**Гаага укугу**» же «согуш укугу» согуш аракеттери болуп жаткан учурда, согушуп жаткан тараптардын укуктарын жана милдеттерин аныктайт. Анын максаты согуш аракеттерин көзөмөлдөө. Гаага укугу согуштук зарылчылыкка жана мамлекетти сактап калуу принциптерине негизделген. Бул укук 1899-жылы түзүлүп, кийин 1907-жылы кайра каралып, Гаага конвенцияларынын негизинде түзүлгөн. Гаага укугунун кээ бир бөлүгү андан алынып, 1929- жана 1949-жылдардагы Женева укугунун курамына киргизилген.

Ага аскер туткундарынын, жарадарлардын, согуштук аракеттердин учурунда, деңизде жана басып алынган аймактагы жапа чеккен тынч жаткан калктын статусун караган бөлүмдөр кирет.

1954-жылы Гаага укугуна Гаагада кол коюлган маданий баалуулуктарды коргоо тууралуу Конвенция кирет. Ошондой эле 1980-жылы Женевада кадыресе куралдардын түрлөрүн колдонууну чектөө же тыюу салуу тууралуу конвенцияда киргизилген. Эл аралык гуманитардык укуктун нормалары 1864-жылы Женева конвенциясынан башталса, адам укуту боюнча мыйзам кабыл алуулар 1948-жылы Адам укугунун жалпы Декларациясынан башталып БУУ чоң ролду ойногон.

Гуманитардык укук аскердик кагылышуулар жана согуш учурунда күчүнө кирсе, адам укугу боюнча мыйзамдар тынчтык убагында ишке ашырылат. Дагы бир айырмачылыгы адам укугу боюнча мыйзамдар мамлекет менен анын атуулунун ортосундагы мамилени көзөмөлдөсө, гуманитардык укук эки каршылаш мамлекеттин атуулунун ортосундагы мамилени өзүнө камтыйт.

Укук менен моралдын жалпы жактары

▪ Укук менен мораль жалпы экономикалык социалдык-саясий жана идеологиялык негизге ээ.

▪ Укук менен моралдын жалпы максаты-коомдо жалпы адамзаттык баалуулуктарды орнотуу, бекемдөө.

▪ Алар кандайдыр бир эркти,ыктыярды туюнтуучу жүрүм-турумдун эрежелеринен турат. Коомдо тартип менен кааданы орнотуп зарыл деңгээлде кармап турууну көздөйт.

▪ Укук да мораль да ченемдик мүнөзгө ээ жана экөөнө тең ал ченемдерге бузгандарга карата санкциялар колдонулат.

▪ Укук менен мораль-адамдардын жүрүм-турумуна активдүү таасир тийгизүүчү каражат болуп эсептелет. Укуктун моралга окшош жагы,ал айрым адамдардын тартипсиздигине чек коёт. Жалпы талаш-тартышка жол бербөө үчүн аларга белгилүү милдеттерди тагат.

Укук менен моралдын айрымачылыктары

Укук адамдын сырткы иш-аракеттеринин эркиндигин белгилейт.

Ал эми мораль эркиндиктин тышкы иш аракеттерин гана аныктабастан.инсандын ички өзүн өзү аныктоосун да талап кылат.

Моралга салыштырганда укук өзүнүн талаптарынын тактыгы жана чектелгендиги менен айрымаланат. Укуктун талаптары аныкталган чектерден сыртка чыкпайт. Укук ар бир жагдай үчүн так, даана талаптарды коёт.

Ал эми мораль өз талаптарын мынчалык.катаал түрдө чектебейт. Моралдан айрымаланып,укук дайыма өз талаптарынын өлчөмүн, формасын аныктайт да,аларды белгилүү чектерде сактайт.

Мораль укукка окшош сырткы иш аракеттерди талдап чыгуу менен чектелип калбайт,ал адамдарды ак ниет болууга да милдеттендирет. Ансыз моралдын осуяттары нукура баалуулугунан айрылат.

Тема: МОРАЛДЫК БААЛУУЛУК.

Сабактын жүрүшү:

Бул баалуулуктарды маанилүүлүк даражасына жараша жайгаштыргыла. (Мораль жана укук ж.б. темаларга жана сабакта көнүгүү катары пайдаланууга сунуш кылынат). Ыймандуулук сапаттары менен салыштырып көргүлө.

Моралдык баалуулуктар булар жакшылык, жыргалчылык, сүйүү, достук, парз, абийир, ак ниеттик, керт башынын кызыкчылыгын көздөбөгөндүк, тартиптүүлүк, берилгендик, өз ара

жардамдашуу, адилеттүүлүк, улууларды урматтоо жана балдарды жакшы көрүү ж.б.

Биймандуулук сапаттары

1. Абийир	11. Боорукерлик
2. Ак ниеттүүлүк	12. Эмгекчилдик
3. Ар-намыс	13. Сабырдуулук
4. Адилеттүүлүк	14. Сыймыктуу
5. Ак көңүлдүк	15. Патриоттуулук
6. Адептүүлүк	16. Принциптүүлүк
7. Ата-энелерге кам көрүү	17. Чынчылдык
8. Ата-энелердин балдарын тарбиялашы	18. Кадыр-барк
9. Уят-сыйыт	19. Кең пейилдик
10. Улууларды урматтоо	20. Эрдик ж.б.

Тема: БАЙЫРКЫ СПАРТА.

6-класста силер Байыркы Грециядагы мамлекеттердин бири – Спартанын тарыхы менен таанышкансыңар. Спарталыктар адамды жоокер катары баарынан жогору баалап, жарандарын өзгөчө аскердик эрдиктерге даярдашкан.

Спарталык үй-бүлөдө эркек бала төрөлгөндө, атасы аны аксакалдарга көрсөткөн. Эгерде бала аларга чабал же оорулуу болуп көрүнсө, аны ошол замат эле жардан ыргытып, өлтүрүп салышкан. Эгерде дени сак болсо, аны жоокер катары тарбиялашкан. Спартанын бүткүл тарыхында андан дүйнөгө белгилүү бир дагы философ, акын же атактуу скульптор чыккан жок. Башында Спарта күчтүү мамлекет болсо да, акыр-аягында ал күм-жам болду.

- Спарталардын салттарына моралдык жана укуктук жактан баа бергиле.

- Бул салттар спарталыктардын коому менен мамлекеттин өнүгүшүнө кандай таасир тийгизген?

- Мамлекеттин сакталышына жардам бердиби?

Тема: ЖАКШЫ ЖАРАН БОЛУУ

Сабактын жүрүшү:

Окуучулар жакшы жарандын портретин түзүүлөрү керек. Мында алар адамдын жакшы сапаттарын жазып чыгышат. Андан кийин түгөйлөр бири-биринен сапаттарды толуктап жазышат. Окуучуларга жакшы сапаттардын тизмеси таратылат, же доскага илинет. Балдар тизмелерди толукташып, аларды пайдаланып, адамдын эң жакшы сапаттарынан онду тандап алышат жана аларды кайрадан маанилүүлүгүнө жараша тизмелеп чыгышат (5–8 мүнөт). Убакыт бүткөндө эмне үчүн ушул сапаттарды тандап алгандыгын айтып беришет. Бул ишти жалгыз же чакан топтордо аткаруу сунуш кылынат. Жакшы жаранды ватманга сүрөт тартуу аркылуу да чагылдырып берсе болот.

Адамдагы жакшы сапаттар:

Жакшылык	Эрдик
Адилеттүүлүк	Шаттык
Чынчылдык	Чын ыкластуулук
Патриоттуулук	Чечкиндүүлүк
Эмгекчилдик	Күйүмдүүлүк
Толеранттуулук	Кең пейилдик
Өзүн кармана билүүлүк	Токтоолук
Эмгекке чыгармачылык мамиле	Саясий сабаттуулук
Өзүн сындоочулук	Боорукердик
Идеяга ынангандык	Сабырдуулук
Туруктуулук, өжөрлүк	Өжөрлүк
Принциптүүлүк	Кызыгуучулук
Сыймык	Берилгендик
Уят-сыйыт	Өз кадыр-баркын билүүчүлүк
Абийир	Кечиримдүүлүк
Ак көңүлдүүлүк	Улууларды урматтоочулук

Сабактарды кайталоо үчүн төмөнкү ыкмаларды пайдалануу сунуш кылынат:

Сабакты кайталоонун ыкмаларынын үлгүсү

- Карусель.

Максаты: Окуучулар өтүлгөн темаларды үйдөн кайталап, маанилүү жана кызыктуу суроолорду түзүп келишет. Биринин суроолоруна жооп берүү аркылуу интеллектуалдык деңгээли жогорулайт.

Убакыт: 30 мүнөт.

Сабактын жабдылышы: Ар бир окуучуда 8–10 суроо жазылган дептер.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Парталарды II түрүндө жайгаштырып, класстын ортосунда аянт даярдалат. Окуучулар саноо жолу менен экиге бөлүнөт.

2-кадам: Биринчи номерлер ортого чыгып, ички тегеректи түзөт. Экинчи номерлер алардын сыртынан экинчи тегерек түзүп, бири-бирине бетме-бет турушат (**3–5 мүнөт**).

3-кадам: Биринчи номерлер экинчилерге, экинчилер биринчилерге суроо беришет. Суроого жооп бере албай калса, суроо берген окуучу өзү жооп берет.

4-кадам: Андан кийин биринчилер солго жылып, экинчилер ордунда калат.

Ошентип ички тегерек жооп берип сол жакка, сырткы тегерек жооп берип оң жакка жыла беришет. Суроо берүүнү биринчи суроо берген окуучулар кездешкенге чейин же убакытка жараша мугалим токтотконго чейин улантса болот (**20–25 мүнөт**).

Натыйжасы: Мындай ыкманы колдонууда окуучулар бири-бирине суроо берип жана жооп бере билгенге көнүгүшөт жана өзүн-өзү өнүктүрүү көндүмдөрүнө ээ болушат.

Де-брифинг үчүн суроолор:

1. Бул ыкмада иштөөдө өзүнөрдү кандай сездинер?

2. Кайсы суроолор кызыктуу болду?

3. Өзүнөрдүн берген жообуңарга канааттандыңарбы? ж.б.у.с.

ТРОЯН АТЫ. (Тарыхтан)

Сабактын фрагментинин темасы: Өтүлгөн сабактардан алган билимдерин системалаштыруу жана жалпылоо.

Сабактын фрагментинин максаты: Окуучулар суроолорду жооптору менен түзүп келишет. Мында окуучулар өтүлгөн темаларды кайталап чыгып маанилүү, мазмундуу

суроолорду түзүп, ага жооп бере билүү көндүмдөрүнө ээ болушат.

Убакыт: 30 мүнөт.

Ресурстар: Ар бир окуучуда окуу китептери, беш-алты суроолор жазылган дептерлер, класста парталар “П” түрүндө жайгаштырылып, ортосуна тегерете эки катар отургучтар коюлат.

Процедура:

1-кадам: Төрт-беш окуучу өз каалоосу же мугалимдин сунушу менен ортого чыгып тегерете отурушат. Дагы төрт-беш окуучу алардын сыртынан отурушат. Ички тегеректегилер “Троян аты” деп аталат. Алардын максаты сырткы окуучулардын берген суроолоруна ылдам жооп берүү. **(20–30 секунда).**

2-кадам: Сырттагылар суроолорду бере башташат. Эгерде бирөө жооп бере албаса, ал суроону бирге талкуулашып жооп беришет. Убакыт бүткөндө алар ортодон чыгышып, башка окуучулар отурушат

(6–8 мүнөт). Эң татаал суроолорду бир окуучу доскага же флипчартка жазып турат. Ал суроолорго жалпы класс жооп бериш керек же үйгө тапшырмага берилет.

Натыйжасы: Мындай ыкманы колдонууда окуучулар мурдагы сабактарда алган билимдерин системалаштырып жалпылоого мүмкүнчүлүк алышат.

Окуучулардын интеллектуалдык деңгээли жогорулайт. Командада иштей билүү жана өзүн-өзү өркүндөтүү көндүмдөрүнө ээ болот.

Де-брифинг үчүн суроолор:

1. Бул ыкмада иштөөдө өзүңөрдү кандай сездиңер?

2. Кайсы суроолор кызыктуу болду? Ж.б.у.с.

ЭСКЕРТҮҮ:

Окуучулардын түзгөн суроо-жооптору төмөнкү критерийлер боюнча бааланарын мугалим сабак башталарда эскертет.

- Эң кызыктуу суроолор жана жооптор
- Суроолор менен жооптордун оригиналдуулугу
- Жаңы материалдардын жана кошумча адабияттардын колдонулушу

- Жооптордун тактыгы жана логикалуулугу

Буларды флипчартка жазып илип койсо да болот.

Булардан сырткары, коллективде иштөө, окуяларды дал келтирүү ыкмаларын пайдаланса да болот.

Тема. САЯСИЙ АКТИВДҮҮЛҮК

Сабактын максаттары:

Билим берүүчүлүк: Ар бир жарандын өлкөдөгү коомдук турмушка саясий катышуусунун маанисин ачып көрсөтүү.

Тарбиялык: Коомдук проблемаларды жана аларды чечүү жолдорун көрө билүүгө тарбиялоо.

Өнүктүрүүчүлүк: Сынчыл ойлонуу, логикалуу ой жүгүртүү, өз пикирин аргументтөө жана класска тааныштыруу билгичтерин өнүктүрүү.

Сабактын тиби: Аралаш, окутуунун интерактивдүү усулдары да колдонулат.

Сабактын формасы: “Мозаика”. Динамикалуу топтордо биргелешип окуу ыкмасы колдонулат.

Негизги түшүнүктөр: Саясий лидер, саясий катышуу, активдүүлүк, шайлоо, лоббилөө.

Жабдылышы: Катышуучулардын номулары, “Мамлекет жана укук” окуу китеби, кагаз, маркерлер.

Түшүндүрмө:

Лоббилөө тобу – кайсы бир саясий кызыкчылыкты коргоо үчүн мыйзам чыгаруучуларга таасир этүү жана аларды өз тарабына тартууга аракеттенүүчү топ.

Сабактын жүрүшү:

I. Класс төрт-беш топко бөлүнөт. Ар бир топко бирден алтыга чейин номулар берилет (алар үчүн мурунтан даярдалат).

Класстын алдына алты проблемалуу маселе коюлат:

1. Саясий чечимдердин кабыл алынышына коомдук пикир (кара пиар) кандай таасир этет?

2. Кыргыз Республикасындагы саясий партиялардын ролу кандай?

3. Мамлекет жана коом үчүн жарандардын саясий катышуусунун, добуш берүүсүнүн, ошондой эле шайлоонун мааниси кандай?

4. Кыргыз Республикасынын Конституциясында жана Мыйзамдарында жарандардын шайлоо укуктары жөнүндө эмнелер айтылат?

5. Кайсы учурларда жана эмне үчүн референдум (плебисцит) өткөрүлөт?

6. Коомдогу мораль (моралдык баалуулуктарды кара) менен саясаттын катышы кандай болууга тийиш?

Тапшырма алгандан кийин ар бир топтогу биринчи номурдагылар бир топко чогулат, экинчи жана калган номурдагылар да ушундайча биригишет. Бул топтор 15 мүнөттүн ичинде өздөрүнө берилген суроолорду талкуулашат. Анан алар өздөрүнүн мурунку топторуна кайтып келип, өздөрүнүн проблемасы жөнүндө эмнелерди билгендигин айтып беришет.

II. Жалпы талкуу жүргүзүлөт: каалагандай маселелер боюнча туш келген окуучуга суроо берилет (же окуучулар бири-бирине суроо беришет).

Тема: 7. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЫЙЫК БЕЛГИЛЕРИ

Кошумча маалыматтар

“Манас” эпосунда Туу жөнүндө кандай маалыматтар айтылган?

Туу – асаба, байрак, желек; булар мамлекеттин, аскер бөлүгүнүн жана башкалардын символу болуп эсептелет. Эпосто ар бир аскер бөлүгү, тактап айтканда, ондук, жүздүк, миңдиктердин өз өзүнчө желеги болуп, бардыгы бир Тууга бириккен. Алар ар кандай кездемеден жасалып, ичке узун таякка бекитилет.

Туу бийик жерге илинип, аскерлерди чогултуу белгисин билдирген. Жоого аттанганда Туу алып жүргөнгө эр жүрөк, ишеничтүү жоокер дайындалган. Ал салгылашуу учурунда кошуунга дем, күч берүү үчүн Тууну көрүнө дөңсөө жерге кармап турган. Мисалы, эпосто: “Ушу турган Кутубий Туу түбүндө турарын” (С.К. 1. 106). “Туу түбүндө көп колдун” (С.К. 1. 136) деп жазылган. Туунун душмандын колуна түшкөнү, же жыгылганы жеңилгенге барабар. Ошондуктан Туу ар дайым ыйык сакталган: Бул тууралуу “Туу түбүндө турушуп, Туубуз качпай турат деп, Кубат кылып урушуп” (С.О., 2. 144). “Туу жыгылды,

кан өлдү. Тутушкандын баарысы туш-тушка качып жөнөштү” (С.О. 2. 89) деп айтылат. Тынчтык мезгилде да көп эл чогулган жыйын той-тамашаларда ар бир уруу, эл өз тууларынын айланасында топтолушкан. Эпосто ар бир элдин, этностун өз туусу болгону айтылат, ал муундан муунга өтүп келген.

Мисалы:

Бай Жакыптын кызыл туу,

Байкаганга сөзү бу.

Кыргыздын кыйла тобунан,

Алыс жерден калган туу.

Башкы атасы Бабыркан,

Андан калган ушул туу (С.О. 2. 28).

“Ногойдон калган кызыл туу оболотуп таштады”

(С.О. 1. 79).

Эпосто Туу жөнүндө дагы төмөнкүдөй саптар кездешет.

Ак асаба, кызыл туу,

Айгайлаган ызы-чуу.

Көк асаба, кызыл туу,

Көк жаңырган улуу чуу (С.О. 2. 31).

“Торала желек туу алып” (С.К. 1. 129).

Кызыл байрак туу менен

Кыйгылаган чуу менен

Кытайдын зору эр Коңур (С.О. 3. 104).

Эл намысына жарап, элдин камын ойлогон эр азаматтар да Тууга теңештирилген. Анын Манастын өзүнө карата айтылган төмөнкү саптардан баамдасак болот: “Бурутка бүткөн туу экен” (С.К. 1. 137). “Тукумдан бирөө чыгат деп, Сени туу кылып жүргөмүн” (С.К. 1. 114). Манас энциклопедиясы. II. 298-бет.

ТИРÊÀÌÀËÏ

Кыргыз Республикасынын конституциясы

Адамдын укуктары жана эркиндиктери

Адам укуктары жана эркиндиктери ажырагыс, ал ар бир адамга төрөлгөндөн эле таандык.

Кыргыз республикасында мыйзам жана сот алдында бардыгы бирдей.

Кыргыз Республикасында ар бир адам ары-бери эркин жүрүүгө, барчу жана жашоочу жерин тандап алууга укуктуу.

Ар бир адам Кыргыз Республикасынын чегинен тышкары эркин чыгууга укуктуу.

Ар бир адам мыйзамда каралган тартипте күнөөлүү экени далилденмейинче жана соттун чечими мыйзамдуу күчүнө киргени аныкталмайынча кылмыш жасаганга күнөөлүү деп эсептелбейт.

Ар бир адам жеке турмушунун кол тийбестигине, ар-намысынын корголушуна укуктуу.

Ар бир адам кат-кабар алышууга, телефондук жана башка сүйлөшүүлөргө укуктуу.

Ар кимге абийир жана дин тутуу эркиндиги кепилденет.

Ар ким тынч чогулуш өткөрүү эркиндигине укуктуу. Эч ким чогулушка катышууга мажбурланууга тийиш эмес.

Ар ким биригүү эркиндигине укуктуу.

Үй-бүлөө- коомдун негизи. Үй-бүлөө, ат болуу, эне болуу, балалык-бүткүл коомдун камкордугуна алынат жана мыйзам менен артыкчылыктуу корголот.

Улууларды урматтоо, туугандарына жана жакындарына камкордук көрүү- ар бир адамдын милдети.

Ар ким эркин эмгектенүүгө, эмгекке жөндөмдүүлүгүн пайдаланууга укуктуу.

Ар ким иш таштоого укуктуу.

Ар ким билим алууга укуктуу.

Ар ким турак-жайлуу болууга укуктуу.

Ар ким ден соолугун коргоого укуктуу.

Жарандын укуктары жана милдеттери

Адамдын Кыргыз Республикасына таандык экендиги жана статусу анын жарандыгы аркылуу аныкталат.

КР жараны өз жарандыгына байланыштуу укуктарга ээ жана милдеттерди да мойнуна алат.

КРдин бир да жараны өз жарандыгынан жана аны өзгөртүү укугунан ажыратылбайт.

КРдин чегинен тышкары жашаган кыргыздар башка мамлекеттин жараны болгонуна карабастан КРдин жарандыгын кабыла алууга укуктуу.

Жаран республиканын чегинен сыртка чыгарып салынбайт же башка мамлекетке берилбейт.

Жарандар Кыргыз Республикасына тоскоолдуксуз кайтып келүүгө укуктуу.

Ар бир адам мыйзамда каралган тартипте салык жана жыйым төлөөгө милдеттүү.

Жарандар республикалык жана жергиликтүү бюджеттерди түзүүгө жана алардын чыгымдалышы жөнүндө билүүгө укуктуу.

КРдин жарандары мыйзамдарды жана чечимдерди талкуулоого жана аларды кабыл алууга катышууга,

Мамлекеттик бийлик органдарын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын шайлоого жана аларга шайланууга, референдумга катышууга укуктуу.

Жарандар мамлекеттик жана коомдук маанилүү маселелер боюнча кыргыздардын тарыхый салты болуп калган элдик курултайды өткөрүүгө укуктуу.

Ата Мекенди коргоо – КРдин жарандарынын ыйык парзы жана милдети.

КРдин жарандары аксакалдар сотторун уюштурууга укуктуу.

№2 тиркеме

Дүйнөдөгү айрым өлкөлөрдүн Конституциясы Америка Кошмо Штаттарынын Конституциясы

(Кыскартып алынды)

Биз, Кошмо Штаттардын эли, кыйла өркүндөтүлгөн Союз түзүү, сот адилеттүүлүгүн орнотуу, ички тынчтыкты камсыздоо, биргелешкен коргонууну уюштуруу, жалпы жыргалчылыкта

кемектешүү жана бизге, биздин урпактарыбызга эркиндикти камсыздоо максатында Америка Кошмот Штаттары үчүн ушул Конституцияны негиздеп, кабыл алабыз.

I статья

1-бөлүм. Мыйзам чыгаруу бийлигинин бул жерде бекитилген ыйгарымдары Кошмо Штаттардын Сенаттан жана өкүлдөр палатасынан турган Конгрессине таандык.

2-бөлүм. Өкүлдөр палатасы ар бир штаттан эл эки жылда бир жолу шайлап туруучу мүчөлөрдөн турат; мында ар бир штаттын шайлоочулары штаттын Мыйзам чыгаруу жыйынын эң көп сандуу палатасынын шайлоочулары үчүн бекитилген талаптарга жооп бериши керек.

Жыйырма беш жашка толо элек болсо же 7 жыл бою Кошмо Штаттардын жараны болбосо жана өзү көрсөтүлүп жаткан учурда ошол штаттын тургуну болбосо, адам өкүл болуп шайлана албайт.

3-бөлүм . Кошмо Штаттардын Сенатынын курамына ар бир штаттан экиден сенатор келет, алар тийиштүү штаттардын мыйзам чыгаруу жыйындары тарабынан 6 жылга шайланат. Ар бир сенатор бирден добушка ээ.

30 жашка толо элек, 9 жыл бою Кошмо Штаттардын жараны болбогон жана шайлоо учурунда өзү көрсөтүлүп жаткан штаттын тургуну болбогон адам сенатор боло албайт.

II статья

1-бөлүм. Аткаруу бийлиги Америка Кошмо Штаттарынын Президентине таандык. Ал өз кызматын төрт жылдык мөөнөткө ээлейт. Кошмо Штаттарда анык туулган жаран менен ушу Конституция кабыл алынган учурдагы жарандан башка бир дагы адам Президенттикке шайлана албайт; ошондой эле бул кызматка 35 жашка чыга элек жана Кошмо Штаттарда он төрт жыл жашабаган адам да шайлана албайт.

2-бөлүм. Президент Кошмо Штаттардын армиясынын жана флотунун башкы командачысы болуп саналат.

3-бөлүм. Президент Конгресске маал-маалы менен Союздагы абал тууралуу маалымат берип, анын кароосуна өзү зарыл жана максатка ылайыктуу деп эсептеген чаралардын сунуштайт. Ал өзгөчө кырдаалдарда 2 палатаны тең же алардын ичинен өзү каалаганын чогулта алат.

III статья

1-бөлүм. Кошмо Штаттардын сот бийлиги жалгыз Жогорку Сотко жана Конгресс мезгил-мезгили менен түзүүчү төмөнкү сотторго таандык. Жогорку, ошондой эле төмөнкү соттордун судьялары өздөрүн таза алып жүргөндө гана кызматтарында турушат жана бекитилген мөөнөт ичинде керсеткен кызматы үчүн азайтылбай турган эмгек акы алышат.

1787-жыл, 17-сентябрь

Пакистан Ислам Республикасынын Конституциясы

2-март, 1956-жыл

Преамбула

Боорукер мээримдүү Алла таала үчүн, Ааламдын жогорку бийлиги бир гана эч тендеши жок Алла таалага таандык болгондуктан жана Пакистан эли жүргүзүүчү бийлик да Алланын ишенип берген ыйык салымы болгондуктан, Пакистандын негиздөөчүсү Каид-и-Азам Али Дисин-на Исламда көрсөтүлгөн принциптердин бири болгон социалдык акыйкат үстөмдүгү жолго салынып, Пакистан Республикасы демократиялык мамлекет болот деп жарыялагандыктан;

Пакистан элинин өкүлдөрүнөн турган Уюштуруу жыйыны эгемендүү жана көз каранды эмес Пакистан мамлекетинин Конституциясын иштеп чыгууну чечкендиктен;

Жогоруда айтылгандын негизинде мамлекет өз ыйгарымдарын жана бийлигин эл өкүлдөрү аркылуу аткарат.

Исламда жарыяланган эркиндик, теңдик, сабырдуулук, социалдык акыйкатчылык, демек, демократиянын принциптери толугу менен жүзөгө ашырылат.

Суннада жана Ыйык Куранда көрсөтүлгөндөй, Пакистандын мусулмандары ар бири жеке жана чогуу өз турмушун ислам окуусунун жана талаптарынын негизинде кура алат.

Азчылыкты түзгөндөрдүн өз динине ишенүү менен бирдикте өзүнүн маданиятын өнүктүрүү укуктары гарантияланат.

Азыр Пакистанга кирген жана кошулуп жаткан, ошондой эле кийин кошулушу мумкун болгон территориялар Пакистан Федерациясын түзөт жана ал Провинциялар ыйгарымдары менен

бийлиги көрсөтүлүшү ыктымал болгондой чектелген автономдуу абалда болот да, негизги укуктары гарантияланат.

Юридикалык статус жана мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги, мыйзам алдындагы теңдик, эркин ой жүгүртүү, дин тутуу, сыйынуу, бирикмелерге биригүү сыяктуу негизги укуктар, ошондой эле экономикалык, социалдык жана саясий адилеттүүлүк коомдук моралдын жана мыйзамдын чегинде гарантияланат.

Азчылыкты түзгөндөрдүн, артта калган жана эзилген таптардын мыйзамдуу кызыкчылыктары гарантияланат.

Сот органдарынын өз алдынчалыгы толугу менен гарантияланат.

Федерациянын территориясынын бүтүндүгү анын көз каранды эместиги, жерге, абага, деңизге карата эгемендиги менен бардык укуктары гарантияланат.

Пакистандын эли гүлдөп өнүгүп, дүйнөдөгү улуттардын арасында кадырлуу орунду ээлеп, эл аралык тынчтыкка дүйнөдөгү адамзаттын өнүгүшүнө жана бактылуу болушуна өз салымын толугу менен кошо алышы үчүн биз, Пакистан эли, Уюштуруу жыйыныбызды 1375-жылдагы Раджабдын 17-күнүнө туура келүүчү 1956-жылдын 29-февралындагы төмөндөгү Конституцияны түзөбүз жана кабыл алабыз.

I-бөлүк Республика жана анын территориясы

1. Республика жана анын территориясы. Мындан ары Пакистан деп аталуучу Пакистан Ислам Республикасы деген ат менен федеративдүү республика катары түзүлөт.

II-бөлүк Негизги укуктар

2. Негизги укуктарга туура келбеген же аларды чектеген мыйзамдар жараксыз деп эсептелет.

5. Мыйзам алдында тең укуктуулук

1. Бардык жарандар мыйзам алдында тең укуктуу жана мыйзам тарабынан бирдей корголуу укугуна ээ.

2. Бир дагы адам эркинен жана жашоосунан мыйзамсыз негизде ажыратылбоого тийиш.

8. Сөз эркиндиги. Ар бир жаран Пакистандын коопсуздугун, чет өлкөлүк мамлекеттер менен достук мамилесин сактоо, коомдук тартипти, адептүүлүктү же моралды кармануу,

ошондой эле сотту сыйлоо, жалаа жабууга же кылмышка тукурууга жол койбоо үчүн зарыл болгон чектөөлөрдү сактоо менен эркин сүйлөөгө, өз оюн эркин билдирүүгө укуктуу.

9. Чогулуш эркиндиги. Бардык жарандар адеп-ахлакты жана коомдук тартипти бузбоо үчүн мыйзам тарабынан белгиленген акыл-эстүү чектөөлөрдү сактап, куралсыз чогулууга укуктуу.

10. Бирикмелердин эркиндиги. Ар бир жаран адеп-ахлакты жана коомдук тартипти бузбоо үчүн мыйзам тарабынан белгиленген акыл-эстүү чектөөлөрдү сактап бирикмелерди же союздарды түзүүгө укуктуу.

11. Бир жерден экинчи жерге которулуу эркиндиги жана мүлккө ээ болуу, аны каалагандай пайдалануу укугу. Белгилүү чектөөлөрдү сактоо, көпчүлүктүн кызыкчылыгын эске алуу менен ар бир жаран төмөнкү укуктарга ээ:

а) Пакистандын территориясынын чегинде бир жерден экинчи жерге эркин которулуу жана анын территориясынын каалаган бөлүгүндө жашоо;

б) Мүлк сатып алуу, аны ээлеп, өзү каалагандай пайдалануу.

14. Коомдук жайларга баргандарды дискриминациялоого тыюу салуу.

1. Көңүл ачуучу жана эс алуучу коомдук жайларга, эгерде алар жалаң гана диний максаттар үчүн арналган жай болбосо, барган адамдарды расасына, динине, жынысына, туулган жерине жараша дискриминациялоого жол берилбейт.

2. Ушул статья аялдарга тиешелүү болгон өзгөчө токтомдорду кабыл алууга тоскоолдук кылбайт.

18. Динге ишенүү эркиндиги жана диний мекемелерди башкаруу эркиндиги. Мыйзамдуу, коомдук тартипти жана моралдык принциптерин сактаган шартта:

а) ар бир жаран каалаган динине ишенүүгө, диний ырымдарды аткарууга жана диний үгүттөрдү жүргүзүүгө укуктуу;

б) ар бир диний община жана анын ар бир сектасы өздөрүнүн диний мекемелерин түзө алат.

20. Кол тийбестикти алып таштоо.

«Кол тийбестик» жоюлат. Аны ар кандай формада практикалоого тыюу салынат жана закон тарабынан укук бузуу деп эсептелет

III-бөлүк Мамлекеттин саясатынын жетектөөчү принциптери

24. Мусулман өлкөлөрүнүн биримдигине жана эл аралык тынчтыкка көмөктөшүү. Мамлекет мусулман өлкөлөрдөгү бириктирип турган алакаларды бекемдөөгө, эл аралык тынчтык менен коопсуздукка салым кошууга, адил эркти колдоого, бардык мамлекеттердин ортосундагы достук мамилелерди чыңдоого жана эл аралык талаш-тартыштардын тынч жол менен чечилишине көмөктөшүүгө умтулат.

25. Ислам принциптерин колдоо.

1. Пакистандын мусулмандарынын ар бирине жана баарына өз турмуштарын Ыйык Куранга жана Суннага ылайык курушуна мүмкүндүк берүү үчүн бардык иш чаралар көрүлүшү керек.

2. Пакистандын мусулмандарына карата мамлекет:

а) алар өздөрүнүн жашоосунун маңызын Ыйык Куранга жана Суннага ылайык таанып билишине өбөлгө түзүүчү каражаттарды камсыздоого;

б) Ыйык Куранды окуп үйрөнүүнү милдеттүү кылууга;

в) исламдын моралдык принциптеринин биримдигине жана сакталышына көмөктөшүүгө умтулушу керек.

30. Сот жана аткаруу бийликтеринин бөлүнүшү.

Мамлекет мүмкүн болушунча сот жана аткаруу бийликтерин бири-биринен белет.

VI-бөлүк Федерация

32. Президент.

Мусулман болбогон бир дагы адам президенттик кызматка шайлана албайт; кырк жашка жетпеген болсо дагы шайланбайт.

43. Пакистандын парламенти.

Президенттен жана Улуттук жыйын деп аталган бир палатадан туруучу Пакистан парламенти негизделет.

44. Улуттук жыйындын курамы.

1. ... он орун жалаң гана Жыйынга мүчө аялдар үчүн ажыратылат. Булардан бешөөнө Чыгыш Пакистандын шайлоо

округдарынан, дагы бешөөнө Батыш Пакистандын шайлоо округдарынан шайланышат.

Бул максатта аялдар үчүн атайын тийиштүү шайлоо округдары түзүлүшү керек.

IX-бөлүк Жогорку сот

149. Жогорку соттун дайындалышы.

Пакистандын башкы судьясын президент дайындайт, калган судьяларды президент башкы судья менен макулдашып дайындайт.

1956-ж. 2-март

Француз Республикасынын Конституциясы

Преамбула

Француз эли 1789-жылы Декларацияда белгиленген жана 1946-жылы Конституциянын преамбуласында толукталган жана бекемделген улуттук суверенитеттин принциптерин жана адам укуктарын сактай тургандыгын салтанаттуу түрдө жарыялайт.

Ушул принциптерин жана өз тагдырын өзү аныктоо эркиндиги принциптеринин негизинде деңиздин ары жагындагы территорияларга эркиндиктин, теңдиктин жана бир туугандыктын идеалдарына негизделген жана алардын демократиялык өнүгүшүнө кызмат кылган жаңы институттарды сунуш кылат.

1-статья.

Республика жана ушул Конституцияны өз эрки менен кабыл алган деңиздин ары жагындагы территориялардын элдери коомчулукту уюштурат. Бул коомчулук анын курамына кирген элдердин теңдигине жана тилектештигине негизделген.

I-бөлүм Көз карандысыздык жөнүндө

2-статья

Франция бөлүнгүс, дүйнөчүл, демократиялык жана социалдык мамлекет. Ал бардык жарандардын туткан динине, расасына карабастан мыйзам алдындагы тең укуктуулугун гарантиялайт. Бардык диний ишенимдерди сыйлайт.

Республиканын тили француз тили болуп эсептелинет.

Улуттук эмблема – үч (көк, ак, кызыл) түстөгү желек.

Улуттук гимн – “Марсельеза”

Республиканын девизи – Эркиндик, Теңдик, Биртуугандык.

Анын принциби – элдик башкаруу, элдин эрки менен, эл үчүн.

II-бөлүм Республиканын Президенти

5-статья

Республиканын Президенти Конституциянын сакталышына көз салат. Ал өзүнүн арбитражы менен элдик бийликтин нормалдуу иштөөсүн, ошондой эле мамлекеттеги уланмалуулукту камсыздайт.

Ал улуттук көз карандысыздыктын, территориялык бүтүндүктүн, эл аралык келишимдердин жана чечимдердин коомчулук тарабынан сакталышынын гаранты.

6-статья

Жалпы элдик тике шайлоо аркылуу Президент 7 жылга шайланат.

IV-бөлүм Парламент

24-статья

Парламент Улуттук жыйындан жана Сенаттан турат.

Улуттук жыйындын депутаттары түз добуш берүү жолу менен шайланат. Сенат кыйыр добуш берүү жолу менен шайланат. Ар Республиканын аймактык бирдиктеринин өкүлчүлүгүн камсыздайт. Сенатта Франциядан тышкары жашаган француздардын да өкүлдөрү болот.

26-статья

Парламенттин дагы бир мүчөсү өзүнүн функциясын аткарып жаткан учурда айткан пикири же берген добушу үчүн куугунтуктоого, тинтүүгө, кармалууга, камакка алынууга же соттолууга кабылууга тийиш эмес.

V-бөлүм Парламент менен өкмөттүн мамилеси жөнүндө

34-статья

Мыйзамдарды парламент кабыл алат.

39-статья

Мыйзам чыгаруу демилгеси премьер-министрге жана парламент мүчөлөрүнө таандык.

64-статья

Республиканын президенти сот бийлигинин көз карандысыздыгынын гаранты болуп саналат. Соттор алмаштырылбайт.

Германия Федеративдүү Республикасынын негизги мыйзамы

(Кыскартылган)

Преамбула

Элдин жана кудайдын алдындагы жоопкерчиликти сезип, дүйнө элине жана бирдиктүү Европа союзунун тең укуктуулугунун негизинде кызмат кылууга шыктанып, Германия эли негизги мыйзамды кабыл алат.

Ушул немистер Баден-Вюртенберг, Бавария, Берлин, Брандербург, Бремен, Гамбург, Гессен, Мекленбург-Алдыңкы Помперан, Кичи Саксония, Түндүк Рейн-Вестфалия, Рейн-Пфальц, Саар, Саксония, Саксония-Ангальт, Шлезвиг-Гольштейн жана Тюринг жеринде Германиянын биримдигин жана эрикндигин аныктай алууга жетишти. Бул Негизги мыйзам бүт Германия элине жайылтылат.

I.Негизги укуктар.

1-статья

1. Адамдын кадыр-баркы кол тийгис. Аны ар бир мамлекет бийлигиндегилер сакташы жана сыйлашы керек.

2. Немис эли укугу жана кол тийбестик дүйнө жүзүндөгү ар кандай адамзат коомчулугу жана адилеттүүлүктүн негизи деп эсептейт.

3. Төмөндөгү негизги укуктар түздөн түз колдонулуучу укуктар катары мыйзам чыгаруу, аткаруу сот бийликтери үчүн милдеттүү болуп эсептелет.

2-статья

1. Ар бир адам эгер ал башкалардын укуктарын адеп-ахлак мыйзамын жана конституциялык тартипти жана адеп-ахлак мыйзамын бузбаса, өз инсанын эркин өнүктүрүүгө укуктуу.

2. Адам жашоого жана кол тийбестикке укуктуу. Инсан эркиндиги бузулгус. Бул укуктарга кийлигишүү мыйзам чегинде гана болушу керек.

3-статья

1. Бардык адамдар мыйзам алдында тең укуктуу.
2. Эркек жана аял тең укуктуу.

4-статья

1. Дин тутуу, абийир эркиндиги жана диний ишеним, дүйнөлүк көз караш эркиндиги бузулгус.
2. Эч ким өзү каалабаса аскердик кызматка курал алып катышууга мажбурланбашы керек.

7-статья

1. Бардык мектеп иштери мамлекеттин көзөмөлүндө турат.
2. Тарбия берүүгө ыйгарымы бар адамдар баланын диний тарбия алышы керек же керек эместигин чечүүгө укуктуу.
3. Конфессионалдуу эмес мектептерден тышкаркы мамлекеттик мектептерде динди окутуу милдеттүү түрдө жүргүзүлөт. Бир дагы мугалим өзү каалабаса динди окутууга милдеттендирилбейт.

12-статья

1. 18ге толгон эркектер Куралдуу күчтөрдүн катарына, федералдык чек ара коргонуусуна жана жарандык коргонуу бөлүктөрүнө кызматка чыгарылышы мүмкүн.
2. Диний ишенимине байланыштуу курал алып аскердик кызмат өтүүдөн баш тарткан адамдар анын ордуна башкача кызмат өтөөгө милдеттүү.

14-статья

Менчик пайдалануу бир эле учурда коомдук жыргалчылык үчүн да кызмат кылууга тийиш.

16-статья

1. Эч ким Германиянын жарандыгынан ажыратылууга тийиш эмес. Жарандыкты жоюу жалаң гана мыйзамдык негизде, ал эми кызыкдар адам өзү каалабаса ал жарандыгы жок адам болуп калбаган учурда гана жүзөгө ашырылышы мүмкүн.
2. Бир дагы немис чет өлкөлүк мамлекетке кармап берилбөөгө тийиш. Саясий ишенимдери үчүн куугунтукка алынгандар баш калка алуу укугунан пайдаланышат.

18-статья

Ким өзүнүн эркин пикир айтуу укугун, мунун ичинде басма сөз эркиндигин (5-статьянын биринчи абзацы), сабак берүү

эркиндигин (5-статьянын 3-абзацы), чогулуш эркиндигин (8-статья), биригүү эркиндиги (9-статья), кат жазышуу, почта, телеграф жана электр байланышын жашыруундугун (10-статья), менчик укугун (14-статья) же баш калка алуу укугун (16-статьянын 2-абзацы) эркин демократиялык түзүлүштүн негиздерине каршы күрөшүү үчүн пайдаланса, анын бул негизги укуктары жокко чыгарылат. Көрсөтүлгөн укуктардын жокко чыгарылыш фактысы Федералдык Конституциялык соттун чечимине ылайык аныкталат.

II. Федерация жана жерлер

20-статья

1. Германия Федеративдүү Республикасы – демократиялык жана социалдык федеративдүү мамлекет.

2. Бардык мамлекеттик бийлик элден чыгат. Ал бийлик эл тарабынан шайлоо жана добуш берүү аркылуу жана мыйзам чыгаруу, аткаруу бийлиги жана сот адилеттүүлүгүнүн атайын органдары аркылуу ишке ашырылат.

22-статья

1. Федерациянын желеги кара-кызыл-алтын түстүү.

III. Бундестаг

38-статья

1. ГФРнын Бундестагынын депутаты бүткүл жалпы тике, тең укуктуу жана жашыруун добуш менен шайланат. Алар бүткүл элдин өкүлү болуп эсептелет, эч кандай наказдар жана көрсөтмөлөр менен байланышпайт, өзүнүн ар-намысына гана баш ийет.

2. 18 жашка толгондордун бардыгы шайлоого укуктуу, ал эми шайланууга жарандык жетилген жашында гана укуктуу.

39-статья

Бундестаг 4 жылдык мөөнөткө шайланат.

V. Федералдык Президент

54-статья

1. Федералдык Президент федералдык жыйында жарыш сөздөрдү өткөрбөй эле шайланат. Бундестагга шайлоого катышуу укугу бар жана жашы кыркка жеткен ар бир немис президент болуп шайлана алат.

2. Федералдык Президенттин ыйгарымдары 5 жылга созулат. Түздөн-түз кайра шайлоого бир гана ирет жол коюлат.

VI. Федералдык өкмөт

62-статья

Федералдык өкмөт федералдык Канцлерден жана федералдык министрлерден турат.

65-статья

Федералдык Канцлер саясаттын негизги багыттарын аныктап, бул үчүн жоопкерчиликти өзүнө алат. Ушул негизги багыттардын чегинде ар бир федералдык министр өзүнүн тармагындагы иштерди өзүнүн жекече жоопкерчилиги менен жүргүзөт.

Федералдык министрлердин пикирлери карама-каршы болуп калган учурларда талашты Федералдык өкмөт чечет. Федералдык Канцлер өкмөттүн иштерине Федералдык өкмөт кабыл алган жана Федералдык Президент жактырган регламентке ылайык жүргүзөт.

Туркеме

Изги сапаттар жана пенделик күнөөлөр

Жети изгилик:

Кудай эзелтен жанга берген үч изгилик – ишеним, үмүт жана кайрымдуулук: дагы төртөөнө кийин жетишилет, булар – адилеттүүлүк, элдик, токтоолук, акыл-эстүүлүк.

Августин Аврелий

Владимир Мономах “Насыят”

(XII к.)

ҮЙҮНӨРДӨ жалкоолонбогула, баарына өзүңөр көз салгыла. Келген коноктор үйүңөргө да, сый тамагыңарга да күлбөгүдөй болсун.

Калп айтуудан, мас болуудан сактангыла – булар жаныңарга да, денеңерге да зыян. Конок кайдан гана келбесин, ал карапайым эле адамбы же аксөөкпү, элчиби, баары бир сыйлап, аш берип узаткыла...

Кайда барсаңар да, жолдо каерде токтоп эс алсаңар да, сурагандардын баарына тамак, суусундук бергиле... Жакшылык иштен баш тартпагыла, жалкоолук кылбагыла.

Кез келген кишилерге салам айтпай өтпөгүлө, учурашкан адамдардан жакшы сөзүнөрдү аябагыла.

Билгениңерден жакшыларын унутпагыла, билбегениңерди үйрөнүп билип алгыла... Жалкоолук – бардык жаман нерселердин башталышы: жалкоо билгенин унутат, билбегенин үйрөнүүгө умтулбайт.

4-тиркеме

Эркиндиктин Улуу Хартиясынан

(Кыскартылды)

Иоан, кудайдын ырайымы менен Англиянын королу, Ироандиянын сеньеру Нормандиянын жана Аквитаниянын герцогу, Анжунун графы, архиепископторго, епископторго, аббаттарга, графтарга, барондорго... жана бардык кызмат адамдарына жана өзүнө берилгендерге салам жолдойт. Биз кудайдын амири менен жана өзүбүздүн да, бардык ата-бабаларыбыздын, урпактарыбыздын да жан-ыйманыбызды сактоо үчүн, кудайды даңазалап, ыйык чиркөөнүн зоболосун көтөрүү максатында төмөндөгүлөрдү ырастай турганыбызды билип койгула:

1. Биринчиден, кудай алдында макулдугубузду билдирип, ушул хартия аркылуу өзүбүз үчүн жана мураскорубуз үчүн түбөлүк англис чиркөөсү эркин болушуна жана өзүнүн бүтүндүк укугуна, өзүнүн кол тийгис эрктүүлүгүнө ээ болушун жактаарыбызды тастыктайбыз.

13. Лондон шаары да байыркы эрктүүлүктүн баарына жана кургактыкта да, деңизде да өзүнүн эркин үрп-адаттарына ээ болууга тийиш. Мындан тышкары биз бардык башка шаарлар менен бургдар, жерлер, порттор эрктүүлүккө жана өздөрүнүн үрп-адаттарына ээ болушун каалайбыз жана буга жол коёбуз.

16. Эч ким өзүнүн рыцарь катары ээлеген жерлери же башка эркиндиги үчүн тийиштүү болгондогудан ашыкча кызмат өтөөгө мажбурланбоого тийиш.

20. Эркин адам анча-мынча күнөөсү үчүн ошого жараша, чоң күнөөсү үчүн да ага ылайык айып (штраф) тартууга тийиш.

Ошондо деле анын негизги мүлкү кол тийгис бойдон калышы керек; дал ушул сыяктуу эле соодагер (айып тартып) өзү жана товары кол тийгис болот. Вилла да ушундайча айып тартат да, эгер биз айып салбасак анын мүлкү кол тийгис болот. Аталган айыптардын эч бири чынчыл адамдар менен кошуналар ант берип күбөгө өтмөйүнчө салынбайт.

39. Бир дагы эркин адам кармалышы, түрмөгө отургузулушу, мыйзамдан сырткары деп жарыяланышы же куулуп чыгышы же мүлкүнөн ажыратылышы мүмкүн эмес, биз ага аны менен тең укуктуулар чыгарган мыйзамдуу өкүм болмоюнча же өлкөнүн мыйзамында талап кылынбаса, барбайбыз да, эч кимди жибербейбиз.

40. Эч кимге укуктарды жана адилеттүүлүктү сатпайбыз, эч кимдин укуктарын жокко чыгарбайбыз, адилеттүүлүккө баары акылуу.

52. Эгер кимдир бирөөнү өзүнүн пэрилеринин мыйзамдуу өкүмсүз жеринен, сарайларынан, эркинен же укугунан биз ажыратсак, биз аларды дароо эле ага кайрып беребиз. Эгер бул тууралуу талаш пайда болсо, анда бул жыйырма беш барондун өкүмү боюнча чечилсин.

Эрежелер:

- Мыйзам – бул сөзсүз түрдө аткарылуучу эреже менен принциптердин бекитилген жыйнагы. Мыйзам деген бул коомдун ичинде аныкталган, баардыгыбызга тиешелүү жүрүм-турум эрежеси.

- Укук бузуу – бул коомго каршы иш, эгерде адам коомго зыян келтирсе, ал мыйзам тарабынан жазаланат.

Эгерде сизди милиционер токтотсо:

- Милиционер өзүнүн күбөлүгүн көрсөтүп, өзү менен тааныштырышы керек, андан кийин эмне себептен токтоткондугун айтышы керек. Ал сенин документиңди сурашы мүмкүн.

- Милиционер – мамлекеттин өкүлү, ошондуктан аны менен орой сүйлөшүүгө болбойт, акырын гана берилген суроолоруна жооп беришиң керек. Милиционер сени менен сылык сүйлөшүшү керек.

• Сенин негизги документиң болуп төрөлгөнүң жөнүндө күбөлүк эсептелет, ошондой эле окуучулук билетинди, болбой баратса мектептик күбөлүгүңдү көрсөтсөң болот.

Эгерде сени милициянын бөлүгүнө алып келсе, сенин төмөнкүлөргө укугун бар:

• Үйүңө, тааныштарыңа же мугалимиңе телефон чалып, кайда экендигиңди билдирүүгө.

• Ата-энеңиз же мугалимиңиз алардын суроолоруна жооп бербей коюуга.

Текшерүү туура жана актык жолу менен жүрүү үчүн, жаныңда ата-энең же болбосо эки чоочун киши карап турушу керек. Буларсыз тинүү жүргүзүлбөшү керек.

Психологиялык тест

“Сен ата-энең менен кандай мамиледесиң?”

1. Сен ата-энең менен бири-биринерди жакшы түшүнөбүз деп эсептейсиңби?

2. Өзүңдөн улуулар менен чын-жүрөктөн аңгемелешип, жеке суроолорун боюнча акыл сурап кеңеше аласыбы?

3. Ата-энеңдин ишине кызыгасыңбы?

4. Ата-энең сенин досторунду таанышабы?

5. Досторун сенин үйүңдө болушабы?

6. Үй жумуштары боюнча сен ата-энеңе жардам бересиңби?

7. Сен үйүңдө эригесиңби? Бош убактыңды үйдөн тышкары бир жерде өткөрүүнү каалайсыңбы?

8. Ата-энеңдин туулган күндөрүн жана үй-бүлөлүк майрамдарды уюштурууга катышасыңбы?

9. Ал эми “Балдардын майрамында” ата-энең сени менен чогуу болуусун каалайсыңбы?

10. Окуган китептеринди ата-энең менен бирдикте талкуулайсыңбы?

11. Ал эми сыналгыдагы телекөрсөтүүлөр менен кино тасмалардычы?

12. Театрларда, музейлерде, көргөзмөлөрдө жана концерттерде сен ата-энең менен чогуу болосуңбу?

13. Ата-энеңер менен бирдикте сейилдөөлөргө, туристтик жүрүштөргө же жаратылышка чыгып эс алууларга катышасыңбы?

15. Дем алыш күндөрүн үй-бүлөң менен өткөрүүнү каалайсыңбы же жокпу?

Ар бир “ооба” деген жоопко **2 баллдан**, кээде – **1 баллдан**, жок – **0**.

20 баллдан ашса: Сенин ата-энең менен болгон мамилени негизинен жакшы деп эсептөөгө болот.

10дон 20 баллга чейин: Сенин мамилең жаман эмес, бирок көп тармак боюнча жетишээрлик эмес, кантип аларды тереңдетүүнү жана толуктоону өзүң ойлонуп кер.

10 баллдан аз болсо: Сенин ата-энең менен болгон мамилең анча жакшы эмес.

Кантип аны жакшыртууну өзүң ойлошуң керек.

Чакан топтордун ишин баалоо

Окутуунун интерактивдүү ыкмаларын пайдаланып сабак өтүүдө, окуучулардын билимин баалоонун бир кыйла өзгөчөлүктөрү бар. Маселен, чакан топтордун ишин баалоодо алардын иш-аракетине көңүл буруу керек. Мисалы, ишке топтун бардык мүчөсү тартылдыбы, окуучулардан башка ишке алаксып отургандар жокпу ж.б.

Ошондуктан, топтун ишин ачык айкын, адилеттүү баалоо үчүн төмөнкү ыкмалар сунуш кылынат. Аларды көбөйтүп алууга мүмкүнчүлүк болбосо, окуучулардын жардамы менен баракка деле көбүрөөк даярдап алса болот.

Топтун ишине менин кошкон салымым

Мында аткарган иштерин белги (V) коюу аркылуу көрсөтүшөт

Топтун ишин баалоо баракчасы.

Аты-жөнү			
	Дайыма	Кээде	Эч качан
План түзүүгө катыштым	V		
Башкаларга жардам бердим		V	
Чечим кабыл алууга катыштым			V
Маалымат чогулттум			

Талкууга катыштым			
Сыр пикир айттым			
Ишти жыйынтыктоого катыштым			
Презентацияладым			

Кошумча тиркемелер

Окуучулар менен иштөө үчүн:

1-кырдаал:

Жол жүргөн топтун ичинде анча көп эмес сандагы диний адамдар бар. Алар өздөрүнүн диний ырым-жырымдарын жасоо үчүн жумасына бир күнү жол жүрүүсүн токтотушат.

А: Бул күнү бардык адамдар чогуу токтошот.

Б: Эч нерсеге карабастан жолун уланта беришет.

2-кырдаал:

Топтогу лидерлик боюнча ар кандай көз караштар пайда болуп, үч лидер бөлүнүп чыкты. Алар жөнүндөгү топтун ар бир мүчөсүнүн оюн угуу үчүн көп убакыт кетет.

А: Ар бир лидерге өз оюн айтууга мүмкүндүк берүүчү шайлоо уюштурушат.

Б: Топтун мурдагы лидери менен өз иштерин уланта беришет.

3-кырдаал:

Кимдир бирөө уурулук кылууда. Бир өспүрүмдү тамак алып жаткан учурунда кармап алышты.

А: Жасаган бир кылмышы үчүн аны жазалашат.

Б: Башкаларга сабак болсун үчүн аны аябай катуу жазалашат.

4-кырдаал:

Майып балалуу үй-бүлө баласын жакшылап карай албай жатканын айтып, бала кыйналууда дейт.

А: Бул үй-бүлөдө башка адамдын жардамын сунуш кылышат.

Б: Өз көйгөйлөрүн өздөрү чечсин деп калтырышат.

5-кырдаал:

Он төрт жашар бала өзүн эң начар алып жүрөт жана бардык топтун алга жылышына тоскоол болууда. Анын ата-энеси балага ээ боло албай жатат, бирок башкалардын баланы тартипке чакыруусуна мүмкүндүк бербейт.

А: Ата-эненин көңүлүн сыйлап жөн коёсуңарбы?

Б: Баланы башка үй-бүлөгө жайгаштырып коёсуңарбы?

6-кырдаал:

Окуучулар тоого эс алууга жөнөштү. Мурдагы токтогон жерде эки окуучу адашып калганын алар кеч билишти. Алар бир кыйла алыска узап кетишкен. Эмне кылуу керек?

А: Окуучуларды күттүрүп коюп аларга бирөөнү жиберүү керек.

Б: Алар өз жолун уланта беришет.

7-кырдаал:

Жолго чыккан топ адамдардан бир аял бала төрөдү. Бала алсыз, оорулуу экен.

А: Апасы менен баласы жакшылап торолуп жолго чыкты, эл күтүп турат.

Б: Жолун уланта беришет. Эне-бала өздөрү тыңып алышат деп чечишет.

8-кырдаал:

Сиз азык-түлүк кампасына жооптуу кылып дайындаган адам буга чейин уурулук кылгандыгын алты ай түрмөдө отурганын билдиңиз. Бирок, ал өз ишин буга чейин эң жакшы аткарып келген.

А: Ага ишеним көрсөтүп, ишин уланта берүүсүнө мүмкүндүк бересиз.

Б: Же болбосо тобокелге салбастан аны кетирип, ордуна башка киши аласыз.

9-кырдаал:

Окуучулардын бирөө ооруп, ага кан куюу керек болуп жатат. Бир нече адамдын каны оорулуу окуучунун канынын группасына туура келээри анык болду, бирок кандын бузулушунан коркуп, эч ким кан берүүнү каалабагандыгын айтышкан жок.

А: Эгерде элдер кан берүүнү каалабаса, алардын андан баш тартуусуна жол бересизби?

Б: Элди буйрук менен зордоп кан тапшыртасызбы?

10-кырдаал:

Бир адам дайыма лидерликти сынап келет. Анын сын-пикири башкалардын мамилелерине таасирин тийгизет.

А: Анын лидерликти сынап берүүсүнө мүмкүндүк бересизби:

Б: Ага унчукпай калууну буйруп жана аны элден (окуучулардан) бөлүп таштайсызбы?

11-кырдаал:

Кары адамдардын экөө чогуу бараткан адамдарды жолдон кечиктирип жатканын сезип, аларды калтырып кетүүсүн суранышты.**А:** Аларга жол жүрүүдөгү кыйынчылыктарды жеңип, элдин катарынан калбоосуна жардам бересизби?

Б: Алардын суранычын канааттандырып калтырып кетесизби?

12-кырдаал:

Эки адамдын ортосунда талаш чыгып, алар кечинде жолугуп, урушмак болду.

А: Сиз алардын урушуна жол бересизби?

Б: Башкалар да урушка кошулуп кетпеси үчүн алардын Урушун токтотосузбу?

13-кырдаал:

Адамдар ээн талаада калышкан. Айрымдарынын жылуу кийимдери жок, үшүп жатышат.

А: Жылуу кийимдери бар элдер кийимдерин өздөрүнө калтырышат, анткени, алар дагы үшүп жатышат жана кийимдери эскирип калат.

Б: Кийимдерин башкалар менен бөлүштүрүүгө аргасыз кыласыз.

14-кырдаал:

Чогуу жүргөн адамдардын бирөө ырдаганды жакшы көрөт. Бирок, өкүнүчтүүсү ал дайыма ырдай берет. Буга айрымдары каршы эмес болсо, башкаларынын жини келет.

А: Анын качан каалаганда ырдай берүүсүнө мүмкүндүк бересиз жана ага каршы эч нерсе кылбайсыз.

Б: Жанында башка адамдар жүргөнүндө анын ырдабоосун талап кыласыз.

15-кырдаал:

Үй-бүлөдө атасы, апасы, уулу жана кызы бар. Атасы үй-бүлөнү материалдык жактан толук камсыз кылат, бирок үйдөгү бардык түйшүктөр (балдарды тарбиялоо дагы) апасынан мойнунда. Балдары апасынын түйшүгүн атасы дагы тең бөлүшүүсүн каалашат.

Бул үй-бүлөдө проблеманы кантип чечүү керек?

16-кырдаал:

Үй-бүлөдө атасы, апасы жана кызы бар. Апасы жумуштан чарчап келип, кызын таштандыларды төгүп келүүсүн өтүндү. Кыздын мойну ага жар бербейт. Ал кырдаалдан чыгуу үчүн түрдүү себептерди айта баштады. Апасынын, атасынын өз иштери бар эле.

Бул кырдаалдан чыгуунун жолдору?

17-кырдаал:

Үй-бүлөдө атасы, апасы, уулу бар. Үй-бүлөдө дайыма чыр-чатак болуп турат. Бардык түйшүк апасынын мойнунда болгондуктан, ал дайыма чарчаңкы жана кыжырданган абалда жүрөт. Баласы апасын аяйт, бирок атасынан коркот.

Үй-бүлө бул проблемадан кантип чыгыш керек?

18-кырдаал:

Үй-бүлөдө атасы, апасы, кызы бар. Апасы көп иштейт жана кеч келет. Атасы аны түшүнүп, бардык жагынан жардам берет (тамак жасайт, кир жууйт ж.б.) кызы үчүн атасынын кадыр-баркы жок. Ошондуктан ал жардам да бербейт.

Үй-бүлөдөгү жагдайды жакшыртуунун жолдору?

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министирлиги
Кыргыз Билим берүү Академиясы

токтом №7 22-апрель, 2011-жыл.
Жалпы билим берүүчү орто мектептер үчүн
9-класстын “Мамлекет жана укук”
сабагына түзүлгөн окуу программасы

Саалаев Өскөн

Тарых, адам жана коом
Мугалими

Бишкек 2013

Тизмеси

Жарандык билим берүү, адеп, экономика сабактары биригип 68 саат берилгенден кийин, ар-бир сабакка 22-23 саттан бөлүнөт. Ушул өзгөртүүлөр менен сабак өткөн кесиптештерге 9-15 параграфтарды жана 33-§ ты 11-класска өтүүсүз сунуштайм.

Анткени бул темалар шайлоо менен байланыштуу болгондуктан өтүүсүз класстарга ылайыктуу, 9-класста бийлик булактары жөнүндө кыскача маалымат берүү жетиштүү.

ТҮШҮНҮК КАТ

Азыркы мезгилдө мектеп окуучуларына мамлекет жөнүндө жана адам укуктарына байланыштуу кеңири маалымат берүү, билим берүү системасындагы олуттуу милдеттердин бири болуп калууда. Бул милдеттерди мектептерде "Адам жана коом" курсу ишке ашырат. Ал эми Кыргызстан көз карандысыздыкка ээ болгондон кийин укуктук демократиялык коомду курууга багыт алган учур.

Окуучулар мындай коомду куруу мамлекеттик бийликти так бөлүштүрүүгө жана анын башкаруу формаларын аныктоого, мамлекеттеги укуктук мамилелердин сакталышына жана өнүгүшүнө жараша ишке ашаары тууралуу кабардар болуулары керек. Ошондой эле, Конституция жөнүндө, шайлоо системалары "Адам укуктарынын жалпы декларациясы", "Балдар укуктары

жөнүндө конвенция" ж.б. тууралуу кеңири түшүнүккө ээ болуу аркылуу, окуучуларга укуктук мамлекетти курууга активдүү катышууга шарт түзүлөт."Адам жана коом" сабагы окуучулардын коом жөнүндөгү түшүнүгүн калыптандырат. Жарандык коомдун жана укуктук мамлекеттин нормалары жана баалуулуктары жөнүндөгү билимдерин интеграциялайт (бириктирет). Окуучулар жарандын коом менен мамлекеттин иштеши жана андагы демократиянын өнүгүүсүндө ар бир адамдын ролу тууралуу маалымат алышат.Бул программа жумасына 1 сааттан, окуу жылына 34 саатка ылайыкталып түзүлдү. Программа төмөнкүдөй бөлүктөрдөн турат:

1. Адам, коом, мамлекет түзүлүшү жана Кыргызстан мамлекеттүүлүгүнүн тарыхы.

2. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлиги жана саясий Системалары

3. Мамлекеттик саясий тартиптер жана жарандык коом.

4. Адам укуклары жана аларды коргогон эл аралык уюмдар.

Бул 9-класс үчүн жазылган "Мамлекет жана укук" окуу китебинин мазмунунда жана сабак өтүүнүн усулдарында бир кыйла өзгөртүүлөр бар. Алсак, Кыргызстандын эгемендүүлүккө ээ болгондон кийинки мамлекеттүүлүккө жана шайлоо системаларына арналган, ошондой эле адам укуктары тууралуу жаңы темалар, кошумча тиркемелер берилди. Окуучулар менен бул темалар боюнча иштөөдө, ар түрдүү интерактивдүү усулдар кеңири пайдаланылат. Сабак башталаарда теманын алдындагы тапшырмалар аткарылып, интерактивдүү оюндар ойнолот.

Бул программа окуучуларга мамлекет жана бийлик бутактары, ошондой эле адам укуктары жана укук коргоо органдары тууралуу кеңири түшүнүк берүү аркылуу, алардын жарандык аң-сезимдүүлүгүн, жарандык жана саясий активдүүлүгүн өнүктүрүү идеясын камтыйт. Бул идея көпчүлүк мектептердин өнүгүү программасында камтылган окуучуларга билим, тарбия берүүдө демократиялаштыруу жана гумандаштыруу идеясы менен дал келип турат.Идеянын дагы бир өзгөчөлүгү, анын мектептерде билим берүүнүн мамлекеттик стандартында (2006) белгиленген "Адам жана коом" сабагы боюнча концепциядагы курстун максаты, милдети ж.б. коюлган

талаптар менен толук айкалышып турушу болуп эсептелет. Ошондой эле, бул программаны жана окуу китебин түзүүдө төмөндөгү практикалык, усулдук, колдонмолор жана "Адам жана коом" курсунун концепциясы кеңири пайдаланылды.

1. Окуу программаны кантип иштеп чыгуу керек. Колдонмо.

ЮСАИД, Фонд Сорос-Кыргызстан, ПИКС. Бишкек. 2006.

2. "Шаг за Шагом..." материалдар жыйнагы. Бишкек. 2003. ж.б. усулдук колдонмолор.

3. Кыргыз Республикасынын мектептеринде билим берүүнүн мамлекеттик стандартынан (2006-ж.) "Адам жана коом" боюнча концепциясы.

4. "Адам жана коом" курсу боюнча методикалык колдонмо. Регионалдык изилдөө институту. Бишкек, 2003.

5. Жалпы билим берүүчү орто мектептердин программалары «Адам жана коом» ичинде

6. Гуманизм аркылуу тынчтыкка (ЭККК)

7. Жарандык жана мамлекетти башкаруу (ШСЭФ)

Программанын максаты:

Окуучулар мектептеги педагогикалык жана социалдык жактан бирдиктүү уюшулган ишмердүүлүк аркылуу, коомдук турмушка инсан катары активдүү катышуу үчүн кеңири тажрыйбага ээ болууга мүмкүндүк алышат. Интеллектуалдык руханий жана маданий өнүгүүсүн саясий укуктук билимин жана деңгээлин жогорулатат. Ошондой эле, Кыргызстандын тагдыры жана анын ар тараптуу өнүгүүсү үчүн саясий маанилүү чечимдерди кабыл алууга катышуу ыкмаларын үйрөнүшөт.

Жарандык, саясий активдүүлүгүн жана аң-сезимдүүлүгүн өнүктүрүшөт. Мамлекеттин түзүлүшү жана адам укуктары, мамлекеттик бийлик бутактары тууралуу билим алуу менен чакан топтордо иштөө, талкууга активдүү катышуу жана өз оюн эркин айта билүү тажрыйбаларына ээ болушат. Ошондуктан, булл программа ата-энелердин жана жергиликтүү коомчулуктун кызыкчылыктарына да толук жооп берет деген ойдомун.

Программанын милдеттери:

- Окуучулардын коом жөнүндөгү түшүнүгүн

калыптандыруу.

- Укуктук демократиялык мамлекетти куруу жана жарандык коомду түзүү жөнүндөгү окуучулардын түшүнүктөрүн кеңейтүү.

- Демократия, жарандык коом жана шайлоо системалары тууралуу түшүнүктөрүн Кыргызстандын мисалында калыптандыруу.

- Мамлекет жана анын башкаруу формалары, саясий түзүлүшү жана тартиптери жөнүндө билимдерин калыптандыруу жана бышыктоо.

- Адам укуктары жана аларды коргоонун жолдору жөнүндө билимдерин байытуу жана ар тараптуу өнүктүрүү.

- Инсан жана анын коом, мамлекет менен болгон өз ара байланышы жөнүндөгү билимдерин калыптандыруу, тереңдетүү жана бышыктоо.

- Ар бир адамдын ишмердигинин адеп-ахлак нормаларына негизделиши зарыл экендигин окуучулардын баамдап билишине өбөлгө түзүү.

- Улуттук баалуулуктарга негизделген турмуштук тажрыйбасы жана өз позициясы бар жаранды тарбиялоо.

- Өзүнүн мамлекет жана коом алдындагы жоопкерчилигин түшүнгөн патриот жаранды тарбиялоо, ыймандуулук, эмгекчилдик, эстетикалык жактан тарбиялоо.

- Окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү.

- Логикалык жактан анализ жана синтез жасоо, салыштыруу, фактыларды жалпылоо, өз алдынча жана чакан топтордо иштей билүү көндүмдөрүн өнүктүрүү.

- Дискуссияларга, дебаттарга катышуу жана анда өз пикирин эркин туюнта алуу жана аны коргой билүү.

- Окуучулардын жарандык жана саясий активдүүлүгүн өнүктүрүүгө шарт түзүү.

- Мамлекеттин жана коомдун жашоосундагы, элдин ролуна жана ордуна, окуяларга, фактыларга салыштырып баа бере билүүгө үйрөтүү.

Күтүлүүчү натыйжалар:

Окуучулар төмөнкүлөрдү билүүгө жана жасай билүүгө тийиш:

- Мамлекеттин түзүлүшү жана мамлекеттин бийлик органдары тууралуу билимдерин кеңейтишет.

- Адам укуктары жөнүндөгү түшүнүктөрүн калыптандыруу менен аларды коргоонун жолдору тууралуу өз тажрыйбаларын өнүктүрүшөт.

- Окуучулар өз алдынча жана чакан топтордо иштөөнүн эрежелери менен таанышып, өз ара кызматташтыктын көндүмдөрүнө ээ болушат.

- Окуучулар таанып-билүү жана ишмердик жагынан өнүгүшөт. Ээ болгон билимдерин жана көндүмдөрүн активдүү колдонушуп, окуу менен чыныгы турмуштун ортосундагы айырмачылык жоюлат.

- Окуучулар өздөрүн инсан катары таанып, өздөрүнүн коомдогу социалдык ролун түшүнүшөт. Өз билим жөндөмдөрүн коомдук турмуштагы активдүү ишмердик үчүн пайдаланып, мектепте жана коомдо демократиялык жагдайды түзө алышат. Ошондой эле, окуучулар төмөндөгүдөй көндүмдөргө жана билгичтиктерге ээ болушат.

Аналитикалык көндүмдөрү:

- Маалыматтарды анализдей билүү, салыштырып анализдөө жана жалпылоо көндүмдөрү.

- Коомдук маселелер боюнча өз көз караштарын негиздей билүү көндүмдөрү.

- Маалыматтарды чогултуу, аны логикалуу түрдө ирээттеп түзүү көндүмдөрү.

- Кырдаал түзүү (же проблеманы коюу) жана калыпка келтирүү аны чечүүнүн жолдорун табуу көндүмдөрү.

- Иштин максатын анализдеп аныктоо жана аны максатка жетүүнүн жолдору менен дал келтире билүү көндүмдөрү.

Коммуникативдик (карым катнаш) көндүмдөрү:

- Биргелешип, топто иштей билүү көндүмдөрү.

- Аудитория алдында чыгып сүйлөө көндүмдөрү.

- Дискуссияларды жана дебаттарды өткөрүү жана аларга катышуу көндүмдөрү.

- Топтун чечимдерин иштеп чыккан долбоорун жана өзүнүн ишин презентациялоо көндүмдөрү.

Чакан топтордо иштей билүү көндүмдөрү:

- Чакан топтордо иштөөдө уюштура билүү ишмердигинин көндүмдөрү.

- Өз ара кызматташуу көндүмдөрү.
- Толеранттуу мамиледе болуу көндүмдөрү.
- Бири-бирин уга билүү көндүмдөрү.
- Айтылган ойду сыйлоо, аны сындабоо көндүмдөрү.
- Лидерлик көндүмдөрү.

Жарандык көндүмдөр:

Маселен, шайлоо туралуу ролдун оюндарга катышканда төмөнкүдөй көндүмдөргө ээ болушат.

- Шайлоо бюллетендерин толтуруу.
- Социалдык ролдорду аткарууда мисалы.
- Шайлоочунун, шайлоо комиссиясынын мүчөсүнүн, байкоочунун, депутаттыкка талапкердин ролун аткара билүү.
- Программаны түзүү жана тааныштыруу көндүмдөрү.

Программа менен иштөөнүн усулдары

Сунушталган программа менен иштөөдө, окутуунун ар түрдүү усулдарын пайдаланса болот. Теориялык билимдерин иш жүзүндө бекемдөө үчүн интерактивдүү ыкмаларды кеңири колдонуп, сабак өтүү сунуш кылынды. Мында, окуучулардын өз ара кызматташтыгы артып, чакан топтордо иштей билүү, өз оюн эркин айтуу, аны далилдөө, анализдөө ж.б көндүмдөрүнө ээ болушат. Ошону менен бирге, мугалимдин позициясы да өзгөрөт. Интерактивдүү усулдар менен сабак өтүүдө мугалим фасилитатор- насаатчы, багыт берүүчү катары иш алып барат. Ошондой эле, интерактивдүү усулдарды салттык усулдарга каршы коюп, алардан баш тартуу дагы туура эмес экендигин мугалимдер билүүсү керек. Окутуунун ар бир ыкмасы программанын ачык айкын милдеттерин ишке ашыруу үчүн колдонулуп жана ага жардам берүүсү керек.

Бул программаны ишке ашырууда чакан топторго бөлүнүп иштөөгө ылайыктуу болгон бири-бирин окутуу усулдарын кеңири

пайдаланса болот. Маселен, “Мозайка”, ийрек(зигзаг), бири-бирин окутуу “жалпы” бири-бирин окутуу, коллективде иштөө усулдарын алсак, булар өтүлгөн темаларды жалпылоого киришүү мезгилинде алган билимдерин окуучулар менен бөлүшүүгө, чакан топтордо долбоор жактоого окуучуларга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Ошондой эле дебат, дискуссиянын жана кластер түзүүнүн түрлөрү, өтүлгөн темаларды кайталоонун ыкмаларынын түрлөрү дагы ар кандай көйгөйлүү маселерди эркин жана ачык талкууга алууга, өтүлгөн темаларды кайталоого шарт түзөт. Бул ыкмалардан башка дагы ар түрдүү, ыкмаларды пайдаланса болот. Аларга башкарып окутуу, эки бөлүктүү күндөлүк, биргелешип издөө, суроолор дарагы, кубиктер текстин түзүү ж.б кирет. Алар окуучулардын ар түрдүү усулдар менен иштей билүү көндүмдөрүн калыптандырат. Ошондой эле, сабакта ээ болгон көндүмдөрүн ар кандай турмуштук кырдаалда колдоно билүү жана ар кандай жагдайда чечим кабыл алып, өз алдынча аракет жасай билүү жөндөмүн өнүктүрүшөт.

Бул программа менен иштөөдө окуучулар кандай компетенттүүлүккө ээ болушат?

Азыркы учурдагы педагогикада иштин жыйынтыгына багытталган билим берүүнү аныктоочу түшүнүк – бул компетенттик билим берүү болуп эсептелет. Компетенттүүлүк – бул кесиптик (профессионалдык) жогорку сабаттуулугу менен өз оюн, ой толгоосун, баалоосун айтууга мүмкүндүк берген билим берүү көндүмгө ээ болуу болуп эсептелет. Компетенттүүлүк түшүнүгү өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт. Алсак, окутуунун жыйынтыгын (билим жана билгичтик), баалуулуктардын багыттарынын системалуулугун, адаттарды, турмуштук тажрыйбаларды калыптандырат. Компетенттүүлүк жеке эле мектепте эмес, үй-бүлөдө жана достордун, иштеген ишинин, саясаттын жана башкалардын таасири менен да калыптанат. Маселен:

- Кыргызстандагы мамлекеттик бийлик системасы менен жергиликтүү жана республикалык деңгээлдеги башкаруунун түзүмүн (структурасы) жана алардын иштешин, укук-милдеттерин билүү компоненттүүлүгү.

- Жарандын саясий жана жарандык укуктары менен милдеттерин билишет жана башка адамдардын дагы укуктарын кароого жана жүзөгө ашырууга жардамдашуу компетенттүүлүгүнө ээ болушат.

- Ар кандай маалыматтар, анын ичинде мектептен тышкары булактардан, өз алдынча билим алуунун ыктарын өздөштүрүүгө негизделген таанып билүү тармагындагы компетенттүүлүгүнө ээ болушат.

- Ар кандай маалыматтар, анын ичинде мектептен тышкары булактардан, өз алдынча билим алуунун ыктарын өздөштүрүүгө негизделген таанып билүү тармагындагы компетенттүүлүк.

- Коомдук ишмердик (жарандын, шайлоочунун, социалдык топтун, жааматтын мүчөсүнүн ролун аткаруу) тармагындагы компетенттүүлүк.

- Эмгек ишмердиги тармагындагы компетенттүүлүк (эмгек рыногундагы абалды талдоо жана колдоно билүү, өзүнүн кесиптик мүмкүнчүлүгүн баалоо жана арттыруу).

- Жашоо тиричилик тармагындагы компетенттүүлүк (үй-бүлөлүк жашоону, ден соолукту сактоону ж.б)

Чакан топтордо иштей билүү компетенттүүлүгү

- Чакан топтордо иштөөгө үйрөнөт.
- Берилген маалымат боюнча пикир алышууга үйрөнөт.
- Өз оюн тартынбай айтууга мүмкүнчүлүк алат.
- Бири-биринен үйрөнүүгө шарт түзүлөт.
- Аргументтеп сүйлөө жана угуу маданиятын өздөштүрүшөт.
- Лидерлик сапаттарын өнүктүрүү жана көргөзө билүү.
- Талаш-тартыш маданиятын өздөштүрүшөт.
- Топторго бөлүнүүнү үйрөнүшөт.
- Талкуу учурунда толеранттуу болууга үйрөнүшөт.

Берилген темага анализ жасоо компетенттүүлүгү

- Маалыматтарды анализдеп, өз көз караштарын негиздей билүү.
- Коомдук, саясий маселелерди камтыган маалыматтарды салыштыруу, анализдөө жана жалпылоо.
- Маселен коюу, аны калыбына келтирүү жана чечүүнүн жолдорун табуу.

- Кырдаалды түзүү. Кабыл алынган чечимдердин натыйжаларын болжолдой билүү.

Коммуникативдик компетенттүүлүгү

- Чакан топтордо бирге иштөө, талкуулоо, бири-бирине айтып берүү.
- Окуучулардын алдында чыгып сүйлөө, өз оюн далилдөө.
- Дискуссия жана дебат учурунда, ар кандай маселелер боюнча эркин пикир алышууга, талдоого, талкуулоого, талаш-тартыш аркылуу өз оюн далилдөөгө көнүгүшөт.
- Топтун аткарган иштерин презентациялоо.

Окуу процессин баалоо

Педагогикада окуучулардын билимин жана иш-аракетин баалоодо, баа жана баалоо түшүнүктөрүнүн бири-биринен айырмасы жок сыяктуу сезилет. Ошондой болсо да “баа” бул балл(упай) коюу менен берилген баалоонун жыйынтыгы. Баа бул белгилөө же белги (отметки) – окуучулардын билимин жана көндүмүн цифра же балл менен туюнтулушу. Ал эми баалоо болсо- бул керектүү билимди билгичтиктерди, көндүмдөрдү өздөштүрүүнү аныктоого, окуучунун жекече жана топтордогу иш-аракеттерин баалоого багытталат. Окуу процессин баалоонун эки тиби бар экендиги белгилүү. Алсак:

- Салттык баалоо.
- Интерактивдик баалоо.

Салттык баалоо окуучунун билимин аныктап баалоого багытталат жана упай (балл) менен белгиленип бааланат. Интерактивдүү баалоо- бул окутууда окуучунун мүмкүнчүлүктөрүнүн кандайча өзгөрүлгөнүн жана өсүшүн баалайт. Интерактивдүү баалоодо жыйынтыкты көзөмөлдөөнүн ар кандай формалары пайдаланылат. Мисалга алсак, окуу портфолиосу – окуучунун ишмердүүлүгүнүн үлгүлөрүнүн жана ар түрдүү булактардан алынган маалыматтарынын жыйындысы. Ал окуучунун мүмкүнчүлүгүнүн өсүшүн көрүүгө мүмкүндүк берет.

Эми баалоонун башка формаларына көңүл бурсак.

Алар төмөнкүлөр:

Регионалдык изилдөө институту (АКШ)

- Анкета алуу.
- Сурамжылоо.
- Тест алуу.
- Эссе жазуу.
- Ишмердик картасы.
- Баалоо баракчасы.

Анкета алуу менен окуучунун билимин, ар кандай нерселерге болгон көз карашын, мамилесин билүүгө болот. **Сурамжылоо**- жеке окуучунун оозеки жана жазуу түрүндөгү пикиринин негизинде маалымат чогултуу.

Сурамжылоонун түрлөрү:

- Анкета алуу
- Аңгемелешүү
- Интервью

Тест алуу- бул өзүнчө ачык жана жабык суроолорду камтып, факт, терминдерди, же окуялардын ортосундагы байланыштарды түшүнүүсүн баалоо.

Эссе (чакан дил баян) жаздыруу менен окуучулардын билимин жана алардын теманы кандай өздөштүргөнүн текшерсе болот.

Ишмердик картасы (кластер түзүү) бул чакан топтордо иштөөдө колдонулат. Мында ар ким кластерде көргөзүлгөн иштерден аткаргандарын белгилейт. Аларды мугалим эксперттердин жардамы менен текшерип баа коет.

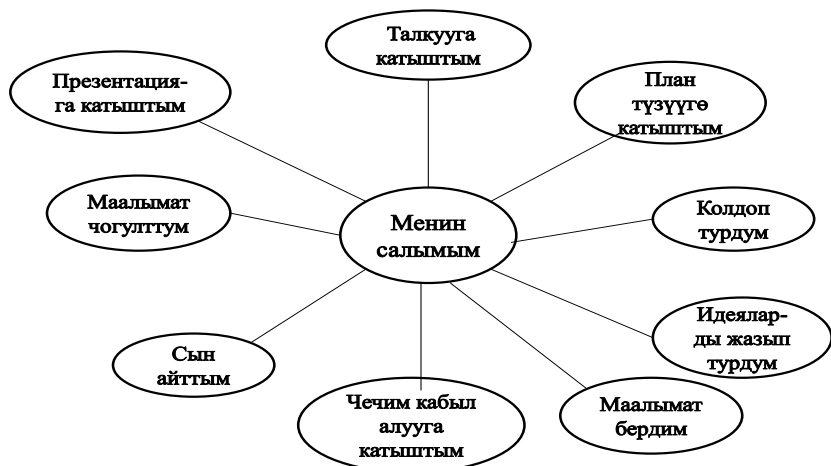
(Менин салымым кластери)

Баалоо баракчасы- бул окуучунун билимин жана ишмердикке катышуу деңгээлин көндүмдөрдүн калыптанышын, ишмердиктин маанисин жана башкаларды баалоого мүмкүндүк берет.

Окутуунун интерактивдүү ыкмаларын пайдаланып сабак өтүүдө “5” деген баа окуучу теманы жакшы өздөштүрүп, кошумча материалдарды билсе, аларды турмуш менен байланыштырып, аргументтүү далилдей алса, презентацияда өз оюн жеткиликтүү айта алса ж.б учурда коюлат.

“4” деген баа материалды билип, бирок суроолорго толук далилдүү жооп бере албаса жана жогоруда көрсөтүлгөн шарттарды аткара албаса коюлат.

Баа- бул балл (упай) коюу менен берилген баалоонун жыйынтыгы.

Баа бул белгилөө же белги (отметки) – окуучунун билимин жана көндүмүн баалоонун сан жагынан цифра же балл менен туюнтулушу. Баалоо- бул керектүү билимди билгичтиктерди, көндүмдөрдү өздөштүрүүнү аныктоо, окуучунун жекече жана топтордогу иш-аракеттерин баалоого багытталат.

“Адам жана коом” окуу предмети боюнча негизги (тогуз жылдык) Базалык билим берүүнүн мазмуну

Негизги (тогуз жылдык) мектептерде коомдук билим берүүнүн милдеттүү түрдөгү минимумунун берилиши.

Адам. Адам биологиялык продукт катары. Индивид, индивидуалдуулук, инсан, инсандын калыптанышы. Адам жашоосундагы баалуулуктар адамдын керектөөлөрү.

Коом. Коом жана коомдук мамилелер. Коомдун түзүлүшү, социалдык топтор жана жамаат социалдык статус. Жарандык коом. Кыргызстандагы жарандык коом жана анын өнүгүшү. Коом жана мамлекет, алардын өз ара байланыштары.

Мамлекет. Мамлекеттин келип чыгышы мамлекеттин функциялары, мамлекетти башкаруунун формалары. Кыргызстандын мамлекеттүүлүгүнүн тарыхы. Конституция-мамлекеттин негизги мыйзамы. Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшү. Азыркы Кыргызстандын мамлекеттик түзүлүшү. Мамлекеттик бийлик. Кыргызстандагы мыйзам чыгаруу бийлиги, сот бийлиги, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу бийликтери. Жарандардын саясий турмушка катышуусу. Шайлоо, референдумдар, саясий партиялар, ММК жана партиялар.

Мораль жана укук. Моралдык негизги баалуулуктар, укук жана мораль. Укук жана укук нормалары. Укук мамилелери. Адам укуктарынын пайда болуу тарыхы. Адам укуктарын коргоочу эл аралык уюмдар. БУУ. Адам укуктарын коргоочу эл аралык документтер. Балдар укугу. Укук тармактары.

9-класс

Сабактын мазмуну

I бөлүм. Адам, Коом, Мамлекет жөнүндө түшүнүк жана Кыргызстан мамлекеттүүлүгүнүн тарыхы.

Тема: Байыркы ойчулдар адам жөнүндө.

Адам жана инсан жөнүндө түшүнүк, индивидуум жана индивидуалдыктын өзгөчөлүктөрү. Адам биологиялык, социалдык жандык.

Тема: Мамлекет түшүнүгү жана укуктук мамлекеттер. Мамлекеттин келип чыгыш тарыхы жана анын типтелиши. Мамлекет жана укуктук мамлекеттин белгилери, мамлекеттин ички жана тышкы функциялары.

Тема: Байыркы Кыргыз мамлекеттеринин тарыхы (б.з.ч III- XXкылымдардын башы).

Байыркы Кыргыз мамлекеттери, Сыма Цян, Маодун Шанүй, Энесай Кыргыз мамлекети, Боштондук үчүн күрөштүн башталышы. Барсбек, Улуу Кыргыз Дөөлөтү, Уйгур кагандыгы, Кыргыз каганы, мамлекеттик башкаруу системалары.

Тема: Кыргыз мамлекеттин түзүлүшү.

Кыргызстандын Автономиялуу областтан көз карандысыз мамлекттүүлүккө чейинки тарыхый басып өткөн жолу. Кыргыз

АССРи жана Кыргыз ССРинин түзүлүшү. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнө 2200-жыл.

Тема: Кыргыз Республикасынын Конституциясы. Конституция жана анын өнүгүү тарыхы. КРнын Конституциясындагы өзгөртүүлөр жана толуктоолор. 2006-жылы ноябрь жана декабрь айларындагы КРнын Конституциясынын кабыл алынышы.

2010-жыл июнда кабыл алынган Конституция.

Тема: Кыргыз Республикасынын ыйык белгилери. Ыйык белгилер жана алардын келип чыгыш тарыхы, алардын мааниси, максаты жана кабыл алынышы, алардын авторлору жана сүрөттөп айтылышы.

II бөлүм. КРнын мамлекеттик бийлиги жана саясий системалары

Тема: Мамлекетти башкаруунун формалары. Монархиялык башкаруу формасы: абсолюттук, конституциялык, парламенттик монархиялык формалары.

Республикалык башкаруу формасы: парламенттик, президенттик, президенттик-парламенттик башкаруу формалары.

Тема: КРдагы мамлекеттик бийлик жана шайлоо системасы. Шайлоо системасынын негизги типтери – мажоритардык жана пропорциялык системалар. Алардын түрлөрү, аралаш системасы. Кыргызстандагы шайлоо системасы, анын өнүгүшү. КРнын шайлоо кодекси.

Тема: Элдик добуш берүү.

Шайлоонун мааниси, шайлоо принциптери жана ага талапкерди көрсөтүү. Шайлоонун мааниси, шайлоо принциптери жана ага талапкерлерди көрсөтүү. Шайлоодо жаш курактардын чектелиши, референдум жана анын мааниси.

Тема: Мамлекеттик органдар жана Кыргыз Республикасынын Президенти. Мамлекеттик органдар жана алардын түрлөрү, мамлекеттик мекемелер, КРнын Президентин шайлоо жана анын ыйгарым укуктары.

Тема: Демократиялык мамлекетте мамлекеттик бийликтин уюштурулушу.

Мыйзам чыгаруу бийлиги – Жогорку Кеңеш, ага шайлоонун

шарттары жана коюлган талаптар. Жогорку Кеңеш анын ыйгарым укуктары жана мыйзам чыгаруу иши.

Тема: Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлиги. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн түзүмү, аны дайындоо шарттары, ыйгарым укуктары. Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары. Айыл өкмөтүнүн негизги милдеттери.

Тема: Кыргыз Республикасынын сот бийлиги. Конституциялык, Жогорку соттор жана Жергиликтүү соттор. Алардын шайлануу жана иштөө тартиби, курамы жана жаш өзгөчөлүктөрү, жазанын түрлөрү.

III бөлүм. Мамлекеттик саясий тартиптер жана жарандык коом.

Тема: Мамлекеттин саясий-аймактык түзүлүш формасы. Унитардык мамлекет жана федерация түшүнүгү, алардын келип чыгышы. Конфедерация, федерация жана унитардык мамлекеттердин белгилери.

Тема: Мамлекеттик саясий тартиптер.

Демократия жөнүндө түшүнүк жана анын формаларынын келип чыгышы, принциптери, баалуулуктары, демократиялык лидерлик, лидердин сапаттары.

Тема: Антидемократиялык тартиптер. Тоталитардык, авторитардык саясий тартиптер жана алардын курмандыктары. Диктатура, алардын мүнөздүү белгилери, бийликтин уюштурулушу, диссидент, аскердик диктатура түшүнүктөрү.

Тема: Коом жана жарандык коом.

Коом жана жарандык коомдук мамилелер, жарандык коомго мүнөздүү белгилер, жарандык коомдун элементтери.

Тема: Саясий партиялар.

Партиялардын түзүлүшү жана мааниси, функциялары, алардын башка саясий топтордон айырмаланган белгилери. Кыргызстанда саясий партиялардын өнүгүшү жана алардын программалары, максаттары, милдеттери.

IV бөлүм. Адам укуктары жана аларды коргогон эл аралык уюмдар.

Тема: Укук жөнүндө түшүнүк. Укуктун булактары, мораль жана укук. Адам укуктары. Адам укуктарынын келип чыгышы,

укуктар менен камсыз кылуу. Укук нормасы, укук милдеттери, укук булактары.

Тема: Байыркы дүйнөдөгү, орто кылымдагы жана жаңы доордогу укук. Байыркы грек жана римдин укуктары. Падыша Хаммурапинин мыйзамдары. Эркиндиктин Улуу Хартиясы Пестель менен Муравьевдун конституциялары. Францияда “Адамдын жана жарандын укуктарынын декларациясынын” кабыл алынышы. Кыргыздардын адат укуктары.

Тема: Советтик доордогу укук.

Советтер Союзунда Конституциянын өнүгүү тарыхы жана алардын бири-биринен болгон өзгөчөлүктөрү. Ал конституцияда совет адамдарынын укуктарынын көрсөтүлүшү. Кыргыз коомунда Адам укуктары жөнүндө ой жүгүрткөн акылман ойчулдар. Кайра куруудагы укук.

Тема: БУУнун түзүлүшү жана Адам укуктарынын жалпы декларациясы. БУУнун Уставынын кабыл алынышы жана анын максаттары, принциптери, негизги органдары. “Адам укуктарынын жалпы декларациясы”. Адам укуктарынын типтелиши.

Тема: Баланын укуктары жөнүндө конвенция.

Балдар укуктарынын өнүгүү тарыхы. Декларация, конвенция түшүнүктөрү жана алардын кабылы алынышы Булардын негизги укуктары. КРнын Эмгек кодексинде балдардын эмгектенүү укугу жөнүндө.

Тема: Укук тармактары.

Укук тармактарынын түзүлүштөрү, мааниси максаты жана колдонулушу, укук тармактарынын түрлөрү. Конституциялык, жарандык, шайлоо ж.б укуктары.

Тема: Мыйзам жана укук коргоо органдары.

Мыйзамдын мааниси. Конституциялык жана жөнөкөй мыйзамдар. Укук коргоо органдары жана алардын түрлөрү, аткарган иштери.

Тема: Акыйкатчы (Омбудсмен).

Акыйкатчынын келип чыгыш тарыхы, Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы жана аткарган иштери, укуктары.

Тема: Конфликт жана толеранттуулук.

Конфликттин келип чыгыш себептери, конфликттердин түрлөрү, анын белгилери жана аны жөнгө салуу, ортомчу жана

анын милдеттери, толеранттуулук жана кандай учурда толеранттуу болобуз.

КАЛЕНДАРДЫК- ТЕМАТИКАЛЫК ПЛАН

Окуу убактысын сабактын темалары боюнча бөлүштүрүү

№	ТЕМАЛАР	Сабактын саны
	I ГЛАВА: АДАМ, КООМ, МАМЛЕКЕТ ЖӨНҮНДӨ ТҮШҮНҮК ЖАНА КЫРГЫЗСТАН	
1	Адам жана Инсан жөнүндө түшүнүк.	1
2	Мамлекет түшүнүгү. Укуктук мамлекеттер.	1
3	Байыркы кыргыз мамлекеттеринин тарыхы.	1
4	Кыргызстанда улуттук мамлекеттин түзүлүшү.	1
5	Кыргыз Республикасынын Конституциясы.	1
6	Кыргыз Республикасынын ыйык белгилери	1
	II ГЛАВА. КР ДИН МАМЛЕКЕТТИК БИЙЛИГИ ЖАНА САЯСИЙ СИСТЕМАЛАРЫ.	
7	Мамлекетти башкаруунун формалары.	2
8	Шайлоо системалары.	1
9	Элдик добуш берүү.	1
10	Мамлекеттик органдар. КР Президенти	1
11	Демократиялык мамлекетте мамлекеттик бийлик	1
12	Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлиги	2
13	Кыргыз Республикасынын сот бийлиги	1
	III ГЛАВА. МАМЛЕКЕТТИК САЯСИЙ ТАРТИПТЕР ЖАНА ЖАРАНДЫК КООМ	
14	Мамлекеттин саясий- аймактык түзүлүш формасы	1
15	Мамлекеттик саясий тартиптер	2
16	Антидемократиялык тартиптер	2
17	Коом жана жарандык коом	2
18	Саясий партиялар.	1
	IV ГЛАВА. АДАМ УКУКТАРЫ ЖАНА АЛАРДЫ КОРГОГОН ЭЛ АРАЛЫК УЮМДАР	
19	Укук жөнүндө түшүнүк. Адам укуктары	1
20	Байыркы дүйнөдөгү, орто кылымдагы жана жаңы доордогу укуктар	1

21	Советтик доордогу укук	1
22	БУУнун түзүлүшү жана адам укуктарынын жалпы декларациясы	2
23	Баланын укуктары жөнүндө конвенция	1
24	Укук тармактары	1
25	Мыйзам жана укук коргоо органдары	1
26	Акыйкатчы(Омбудсмен)	1
27	Конфликт жана толеранттуулук	1
	Ав БААРДЫГЫ :33с РЕЗЕРВДЕ: 1с	

НЕГИЗГИ АНЫКТАМАЛАР

Базистик окуу планы – милдеттүү түрдө окутулуучу сабактардын тизмеси, алардын саат өлчөмү жана жалпы билим берүүчү уюмдарында окутуунун ырааттуулугун аныктоочу документ.

Мамлекеттик түзүүчү (компонент) – окуучулардын милдеттүү түрдө өздөштүрүүсү үчүн мектептик билим берүүнүн базистик окуу планын түзүүчү бөлүгү.

Билим берүү жааты (область) – мазмуну билимдин жалпы бир жаатынын алкагында билим алууга багытталган сабактардын жыйындысы.

Мектептик түзүүчү (компонент) – өз багытын аймактардын билим берүү жаатындагы өзгөчө керектөөлөрү менен кызыкчылыктарын эске алуу менен билим берүү уюмдары тарабынан (б.а. мектеп) өз алдынча аныкталуучу базистик окуу пландын вариативдүү бөлүгү. Жалпы билим берүү уюмдары (б.а. мектеп) – окуучуларга жалпы билим алуу боюнча конституциялык укугун камсыздоо үчүн негизги жалпы билим берүү программаларынын мазмундарынын милдеттүү түрдөгү минимумдары менен камсыз кылууга тийиш.

Окуп жаткандарды жана бүтүрүүчүлөрдү даярдоонун деңгээлине коюлуучу талаптар:

“Билим жана түшүнүү”, “Аткаруу (таанып билүү иш-аракетинин ыкмаларына ээ болуу)”, “Алган билимин жана билгичтиктерин иш жүзүндө жана жашоо турмушунда пайдалануу”.

Сабак боюнча стандарт, мамлекеттик стандарттын бир бөлүгү болуп эсептелет. Ал мектептик билим берүүнүн баскычтарында сабактын талаптары менен жоболорун конкреттештирет.

Колдонулган адабияттар:

- Мамлекет жана укук окуу китебин
  - Мамлекет жана укук сабагына тиешелүү окуу программасы.
  - Усулдук колдонмо
  - Көргөзмө куралдарды тиешелүү пайдаланылган адабияттар.
1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 1993-жылы, 5-май.
  2. Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 2003-ж.. 18-февраль., жаңы редакциясы.
  3. Америка Кошмо Штаттарынын конституциясы. 1787-жыл, 17-сентябрь.
  4. Адам укуктарынын жалпы декларациясы. 1948-жыл, 10-декабрь
  5. Балдар укуктарынын конвенциясы. 1989-жыл, 20-ноябрь.
  6. Баланын укуктары, жаштардын укуктарын коргоо тобу.
  7. “Арыш улап алдыга”. Бишкек 1996-жыл
  8. Адам укуктары. А.Акунов. В.Ибраев. Бишкек 1998-жыл
  9. Советтик укук. А.Ф.Никитин. Я.В.Соколов/.Фрунзе. 1991-жыл.
  10. Основы государства и права. Москва. 1995г
  11. Суверенный Кыргызстан. Чотонов У. Бишкек, 1995-жыл.
  12. Право человека. Молодежная правозащитная группа.
  13. Бүткүл дүйнөлүк жана Кыргызстан тарыхтары.
  14. Право человека и ты. Фредерик Куинн.
  15. Демократия деген эмне? Даен. Равич
  16. Личность и право.
  17. Человек в государстве. А.Р.Алишева, В.А. Школьный.
  18. Саясат таануу. Акунов А., Абдубалиева Р., Байболов к. Ж.Б.
  19. Мамлекет жана укук негиздери. Эсенканов К., 2003-жыл
  20. Кыргыз мамлекетинин тарыхы. Малабаев Ж. М. Бишкек 1999- жыл
  21. Кыргыз тарыхынын лекциялары. Анвар Байтур 1992-жыл “Учкун”
  22. Кыргызстан жана Бүткүл дүйнөлүк тарыхтары
  23. Человек и Общество. Часть I. Боголюбов Л.Н.
  24. Человек и общество. Часть II. Боголюбов Л.Н.

25. Адам жана коом, жумушчу дептер 9 кл РИИ (АКШ)
26. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2006-жыл февраль, 2007-ж октябрь
27. Кыргыз Республикасынын Конституциялык укугу. Бишкек 1997-жыл
28. КРнын Конституциясы 2010-жыл июнь
29. Жарандык жана мамлекеттик башкарууга катышуу. ШСЭФ 2004-ж
30. Проект гражданского образования в Украине (Таркатма)
31. Гуманизм аркылуу тынчтыкка усулдук колдонмо.
32. Сынчыл оёломду ёстщрё турган окуу жана жазуу. М.М. Эсенгулов, Ж.Д. Асекова.

Мазмуну

БУЛ УСУЛДУК КОЛДОНМОНУН ЁЗГЕЧЁЛШКТЁРЩ ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 1. АДАМ ЖАНА ИНСАН ЖӨНУНДӨ ТУШУНУК ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 2 МАМЛЕКЕТ ТУШУНУГУ, УКУКТУК МАМЛЕКЕТ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 3. БАЙЫРКЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТЕРИНИН ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТАРЫХЫ (Б.З.Ч. III-X КЫЛЫМДЫН БАШЫ) ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 4. КЫРГЫЗСТАНДА УЛУТТУК МАМЛЕКЕТТИН ТУЗУЛУШУ. .... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 5. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

КОНСТИТУЦИЯСЫ ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 6. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЫЙЫК БЕЛГИЛЕРИ ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 7-8. МАМЛЕКЕТТИ БАШКАРУУНУН ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ФОРМАЛАРЫ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 9. ШАЙЛОО СИСТЕМАСЫ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 10. ЭЛДИК ДОБУШ БЕРУУ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 11. МАМЛЕКЕТТИК ОРГАНДАР, КЫРГЫЗ.. ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИ. .... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 12. ДЕМОКРАТИЯЛЫК МАМЛЕКЕТТЕ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

МАМЛЕКЕТТИК БИЙЛИКТИН УЮШТУРУЛУШУ ... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 13–14. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АТКАРУУ БИЙЛИГИ. .... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 15. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СОТ .. ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

БИЙЛИГИ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 16. МАМЛЕКЕТТИН САЯСИЙ АЙМАКТЫК ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТУЗУЛУШ ФОРМАСЫ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 19–20. АНТИДЕМОКРАТИЯЛЫК ТАРТИПТЕР..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА 21-22. КООМ ЖАНА ЖАРАНДЫК КООМ. ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

ТЕМА: 24. УКУК ЖӨНҮНДӨ ТҮШҮНҮК.....ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
АДАМ УКУКТАРЫ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
ТЕМА 25. БАЙЫРКЫ ДҮЙНӨДӨГҮ, ОРТО КЫЛЫМДАГЫ ЖАНА ЖАҢА ДООРДОГУ УКУКТАР..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
ТЕМА: 26. СОВЕТТИК ДООРДОГУ УКУК.....ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
ТЕМА: 27–28. БУУНУН ТҮЗҮЛҮШҮ ЖАНА АДАМ.ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
УКУКТАРЫНЫН ЖАЛПЫ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ.....ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
ТЕМА: 29. БАЛАНЫН УКУКТАРЫ ЖӨНҮНДӨ.....ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
КОНВЕНЦИЯ ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
ТЕМА: 30. УКУК ТАРМАКТАРЫ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
ТЕМА: 32. АКЫЙКАТЧЫ (ОМБУДСМЕН).....ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
ТЕМА: 33. КОНФЛИКТ ЖАНА ТОЛЕРАНТТУУЛУК ...ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
ТИРÊÀĀĖĀÐ ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
КАЛЕНДАРДЫК- ТЕМАТИКАЛЫК ПЛАН.....ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

Саалаев Ёскён

Мамлекет жана укук окуу китеби
мугалимдер щщщн усулдук колдонмосу
окуу программасы жана кёрсётмё куралдарын
камтыган окуу усулдук комплекси

Басууга 2013-ж кол коюлду

Форматы 60x84

Кёлёмщ 10,1 б.т.

Нускасы 100

“Hi-Tech” басмаканасы

Бишкек шаары, Раззаков 51 кёч.

(0705) 31-03-03